2026-yil 2-son

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

axborotnomasi

2026

+998993115155

www.nsu.uz

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

A X B O R O T N O M A S I

2026, № 2

Navoiy-2026

TAHRIRIYAT HAY'ATI:

Bosh muharrir: **I.f.d-ri, prof.M.B.Kalonov**

Bosh muharrir o'rinbosari DSc.R.H.Davlatova
Mas'ul kotib PhD.D.F.Jabborova

Tahririyat hay'ati a'zolari:

Akademik Sh.Ayupov
Akademik I.D.Lelchitskiy
Akademik N.J.Kalonov
Akademik K.Sh.Tojibayev
Akademik S.Negmatov
Akademik B.Zaripov
Akademik R.Jo'rayev
Akademik X.Ibragimov
Director at House of Leading&Learning Oy Hanne Koli (Finland)
P.f.d., prof. Azizuddin Khan (Kanpur IIT, Hindiston)
PhD. Tabassum Qazi (Kanpur IIT, Hindiston)
F.f.d, prof. Z.N.Xudoyberganova (Bartin Universiteti, Turkiya)
к.п.н. доцент Пежемская Юлия Сергеевна (Санкт-Петербург, Россия)
F.f.d., prof. D.Lutfullayeva
P.f.d., prof. O.Musurmonova
Iqt.f.d., prof. N.Murodova
P.f.d., prof. D.Narzikulova
P.f.d., prof. A.Ahmedov
F.f.d., prof. M.Ernazarova
F.f.d., prof. N.Safarova
I.f.f.d. I.S.Zaynutdinov
I.f.f.d. M.Kalonova
T.f.d. A.Aminova
B.f.d. S.Shodiyev
P.f.d. U.Mirsanov
T.f.n., prof. I.Kamolov
T.f.n. X.Qurbonov
P.f.n. T.O'tapov
P.f.n. G'.R.Yodgorov
F.-m.f.n. R.Ro'ziyev
F.f.n. T.Xo'jaev
F.-m.f.n. B.Izbosarov
B.f.n. A.Kushakov

Texnik muharrirlar

A.Bahromov
I.Mahmudov
S.Saydullayev

Manzil: Navoiy sh., Ibn Sino ko'chasi, 45-uy.Navoiy davlat universiteti, Bosh bino.Tel.: (8436) 522-19-30, Faks: 225-19-30; web-sayt: *nspi.uz*
e-mail: *@nspi.uz* yoki *isfan2006@mail.ru*

.

MUNDARIJA// CONTENTS

Pedagogika			
1	Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna, Shamsullayeva Ruxsatoy Sunnatullayevna	Jadid pedagogikasi va zamonaviy ta’lim integratsiyasi: tarixiy-pedagogik tahlil	7–11
2	Sidikova Zulfiya Murodjon qizi	TIMSS talablari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun integrativ o‘quv topshiriqlarini loyihalash modeli	12–18
3	Наркабилова Гулноза Пулатовна	Микрообучение при формировании цифровой культуры будущих учителей начальных классов	19-25
4	Sidikova Zulfiya Murodjon qizi, Yuldasheva Manzuma Odiljon qizi	Boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuvni shakllantirishda “TIMSS Integrativ Lab” raqamli didaktik platformasidan foydalanish metodikasi	25–33
5	Rustamova Davlatxon Toyirjon qizi, Qurbonova Sayyora Odiljon qizi	Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik omillari	33–38
6	Toshboyeva Saidaxon Raxmonberdiyevna	Boshlang‘ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini o‘rgatish metodikasi (maktab darsliklari tahlili asosida)	39–46
7	Samiyeva Shahnoz Hikmatovna, Doniyorova Gulnoza Anvar qizi	“Akademik ko‘nikma va kasbiy kompetensiya” fani doirasida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar asosida talabalar mustaqil ta’limi sifatining oshishi	47–52

8	Xolikova Dilobarxon Maxsitovna	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda neyrolingvistik dasturlashdan foydalanish metodikasi	52–62
9	Хурсанова З.М	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi	62–67
10	Olimova Nilufar Qosimjon qizi	Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish imkoniyatlari	67–75
11	Ismatov Feruz Mamarasulovich	Sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishning zamonaviy didaktik yondashuvlari	75–83
12	Xaydarova Shaxlo Narzullayevna	Inklyuziv ta’lim muhitida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni o‘qitishning pedagogik strategiyalari	83–91
13	Meyliyeva Nafosat Gulomovna	Bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirishning mazmuni, tarkibiy komponentlari va pedagogik shartlari	91–96
14	Bakhtikhon Kurbonova, Sobirova Gulhayo Yodgorali qizi	Texnologiya darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari	96–107
15	Ismatova Dilorom Hotam qizi	Madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va tashkiliy-didaktik mexanizmlari	107–113

PEDAGOGIKA

JADID PEDAGOGIKASI VA ZAMONAVIY TA'LIM INTEGRATSIYASI: TARIXIY-PEDAGOGIK TAHLIL

Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna
Buxoro davlat texnika universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)
Shamsullayeva Ruxsatoy Sunnatullayevna
Buxoro davlat pedagogika instituti
"Umumiy pedagogika" kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi
rukhsatoyshamsullayeva@gmail.com
ORCID: 0009-0001-0096-9781

Annotatsiya. Maqolada jadid pedagogikasining tamoyillari va metodologik yondashuvlari zamonaviy ta'lim tizimi bilan integratsiyalashuvi tarixiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Buxoro jadidchiligining ma'rifiy-pedagogik merosi –usul-us-savtiya (yangi tovush usuli), ta'lim mazmunini tanlashning hayotiylik, milliylik va zamonaviylik mezonlari, shuningdek, «Yosh buxoroliklar» harakatining ma'rifiy dasturlari tadqiqot obyekti sifatida olingan. Jadid pedagoglarining ilgari surgan g'oyalarini zamonaviy pedagogik-lingvistik va didaktik tushunchalar (fonetik metodi, metalingvistik ong, «deep learning» yondashuvi) bilan qiyoslab, ularning uzviyligini asoslaydi. Tadqiqotda, shuningdek, 1911–1923-yillarda chet elga o'qishga yuborilgan buxorolik talabalar tajribasi va Buxoroda 2023-yilda tashkil etilgan Jadidchilik merosi davlat muzeyining ilmiy-ma'rifiy salohiyati ko'rib chiqiladi. Tahlil natijasida jadid pedagogik merosini zamonaviy ta'lim dasturlariga integratsiya qilishning amaliy modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar. jadidchilik; jadid pedagogikasi; usul-us-savtiya; ta'lim mazmunini modernizatsiyalash; milliy ta'lim tizimi; «Yosh buxoroliklar»; Buxoro respublikasi; tarixiy-pedagogik meros; Jadidchilik merosi davlat muzeyi.

Abstract. This article examines the integration of Jadid pedagogical principles and methodological approaches with the modern education system from a historical-pedagogical perspective. The educational heritage of Turkestan and, specifically, Bukharan Jadidism – including the usul-us-savtiya (new sound method), the criteria of practicality, national identity, and modernity in selecting educational content, as well as the enlightenment programs of the "Young Bukharans" movement –serve as the object of the study. The author compares Jadid pedagogical ideas with modern pedagogical-linguistic and didactic concepts (the phonics method, metalinguistic awareness, and "deep learning" approaches), substantiating their continuity. The study also considers the experience of Bukharan students sent abroad between 1911 and 1923 and the scholarly-educational potential of the State Museum of Jadid Heritage, established in Bukhara in 2023. Based on the analysis, a practical model for integrating the Jadid pedagogical heritage into contemporary curricula is proposed.

Key words. Jadidism; Jadid pedagogy; usul-us-savtiya (phonetic method); modernization of educational content; national education system; "Young Bukharans"; Bukhara People's Republic; historical-pedagogical heritage; State Museum of Jadid Heritage.

Аннотация. В данной статье с историко-педагогической точки зрения анализируется интеграция принципов и методологических подходов джадидской педагогики с современной системой образования. Объектом исследования выступает просветительско-

педагогическое наследие туркестанского, в частности бухарского джадидизма –усул-ус-савтия (новый звуковой метод), критерии отбора содержания образования (практичность, национальная идентичность, современность), а также просветительские программы движения «Молодые бухарцы». Автор сопоставляет идеи джадидских педагогов с современными педагогико-лингвистическими и дидактическими понятиями (метод фоникс, метаязыковое сознание, подход «глубокого обучения»), обосновывая их преемственность. В исследовании также рассматривается опыт бухарских студентов, направленных за границу в 1911–1923 годах, и научно-просветительский потенциал Государственного музея джадидского наследия, открытого в Бухаре в 2023 году. По результатам анализа предложена практическая модель интеграции джадидского педагогического наследия в современные учебные программы.

Ключевые слова. Джадидизм; джадидская педагогика; усул-ус-савтия; модернизация содержания образования; национальная система образования; «Молодые бухарцы»; Бухарская народная республика; историко-педагогическое наследие; Государственный музей джадидского наследия.

Kirish. Milliy istiqlol yillarida O‘zbekiston ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablariga moslashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayonda XX asr boshlarida Turkiston va Buxoroda yuzaga kelgan jadidchilik harakatining ma’rifiy-pedagogik merosi alohida ahamiyat kasb etadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 22-dekabrda bo‘lib o‘tgan Ma’naviyat va ma’rifat kengashi yig‘ilishida ta’kidlaganidek [1], ma’rifatparvar ajdodlarimizning merosi yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan uyg‘un bo‘lib, xalqimiz jadid bobolarimiz ko‘rsatib bergan yo‘ldan borishi zarur. Ushbu qarash jadid pedagogik g‘oyalarini nafaqat tarixiy hodisa, balki zamonaviy ta’lim islohotlarining metodologik manbayi sifatida qayta anglashni taqozo etadi.

Jadid pedagoglari tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar – o‘quv jarayonini insonparvarlashtirish, milliy o‘zlikni anglash, ilm-fanni hayot bilan bog‘lash – bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Ayni paytda, ushbu merosni zamonaviy ta’lim tizimiga tizimli tarzda integratsiya qilishning aniq mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi jadid pedagogikasining asosiy tamoyillarini zamonaviy pedagogik-didaktik tushunchalar bilan qiyosiy tahlil qilish va ularni amaliy ta’lim jarayoniga tatbiq etishning mumkin bo‘lgan yo‘llarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: 1) jadid ta’lim-tarbiya konsepsiyasining tarixiy shakllanish bosqichlarini yoritish; 2) usul-us-savtiya metodining zamonaviy o‘qitish metodikasi bilan uyg‘unligini ko‘rsatish; 3) jadidlarning ta’lim mazmunini tanlash mezonlarini zamonaviy didaktika tamoyillari bilan qiyoslash; 4) jadidchilik merosini institutsional saqlash va targ‘ib qilish (muzey, arxiv) tajribasini tahlil qilish; 5) olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili. Jadidchilik harakati va uning pedagogik jihatlari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan turli nuqtayi nazardan o‘rganilgan. Xorijiy sharqshunoslikda **Adeeb Xolid** jadidchilikni musulmon madaniy islohotchiligining Markaziy Osiyodagi ko‘rinishi sifatida tahlil qilib, uning ijtimoiy-siyosiy kontekstini chuqur yoritgan [3]. **Marianne Kamp** Turkistonda ayollar ta’limi va ijtimoiy mavqeining o‘zgarishini, jumladan, jadid maktablarining bu jarayondagi o‘rnini tadqiq etgan [4]. **Duglas Nortrop** esa sovet davri Markaziy Osiyosida gender va hokimiyat masalalarini o‘rganar ekan, jadid ta’lim islohotlarining sovetlashtirish siyosati bilan murakkab munosabatini ko‘rsatib bergan [5].

Mahalliy pedagogika va tarix fanida **Begali Qosimov [6]**, **Naim Karimov [7]**, **Hamid Ziyoyev [8]** kabi olimlarning asarlarida jadid adiblari va ma’rifatparvarlarining ijodiy-pedagogik merosi keng yoritilgan. **Abdurauf Fitrat [9]**, **Mahmudxo‘ja Behbudiy [10]**, **Abdulla Avloniy [11]**, **Munavvar qori Abdurashidxonov [12]**, **Ismoil Gasprinskiy [13]**, **Sadriddin Ayniy [14]** va **Fayzulla Xo‘jayev [15]** kabi jadid namoyandalarining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari alohida monografik tadqiqotlar mavzusiga aylangan. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda jadid pedagogik g‘oyalarini zamonaviy o‘qitish metodikasi, raqamli ta’lim muhiti va milliy o‘quv dasturlari bilan tizimli integratsiya qilishning aniq didaktik modellari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ayni shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli-struktur tahlil, hujjatli manbalarni kontent-tahlil qilish hamda didaktik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy metod jadid davri pedagogik amaliyoti (usul-us-savtiya, ta’lim mazmunini tanlash mezonlari)ni zamonaviy pedagogik-lingvistik tushunchalar (fonics metodi, metalingvistik ong, «deep learning» yondashuvi) bilan qiyoslash imkonini berdi. Hujjatli manbalar tahlilida arxiv materiallari [18], jadid davri matbuoti hamda Buxoro Jadidchilik merosi davlat muzeyi ekspozitsiyasiga oid ma’lumotlar [17], shuningdek, rasmiy hujjatlar (2024-yil 30-may qarori) o‘rganildi. Didaktik modellashtirish metodi asosida jadid adabiyotidan olingan birlamchi matnlarni zamonaviy fan mazmuni bilan integratsiya qilishning amaliy sxemasi ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijasi va tahlili. 1. Jadid ma’rifiy-siyosiy harakatining tashkiliy shakllanishi. Buxoro amirligida jadidlarning dastlabki tashkiloti «Tarbiyai atfol» («Bolalar tarbiyasi») maxfiy jamiyati shaklida vujudga kelib, 1910–1920-yillarda «Yosh buxoroliklar» partiyasi nomini oldi. Unga taraqqiyparvar ziyolilar, savdogarlar va shahar kambag‘allari vakillari kirgan bo‘lib, ular dastlab amirlik tuzumi doirasida demokratik islohotlar o‘tkazish, konstitutsiyaviy monarxiya o‘rnatish orqali amirning mutlaq hokimiyatini cheklashni maqsad qilgan edi. Ushbu siyosiy-ijtimoiy qarashlar rasmiy dastur-hujjatga muhtoj bo‘lib, «Yosh buxoroliklar» qo‘mitasi «Buxoroda islohot loyihasi»ni yozishni Abdurauf Fitratga topshirgan. Bu holat shundan dalolat beradiki, jadid pedagogik konsepsiyasi alohida-alohida emas, balki yaxlit ijtimoiy-siyosiy islohot dasturining tarkibiy qismi sifatida shakllangan.

2. Usul-us-savtiya: tarixiy metod va zamonaviy fonics yondashuvi. Eski usulda (usuli qadim) bolalar harflarni alohida-alohida yodlab, keyin qo‘shib o‘qishga o‘tgan; bu jarayon ikki-uch yil davom etib, ko‘pincha mazmunni tushunmasdan mexanik yodlashga olib kelgan. Jadidlar tomonidan joriy etilgan usul-us-savtiyada esa tovush (savt) birlamchi birlik sifatida olinib, avval tovushlar o‘rgatiladi, so‘ng ular harflar bilan bog‘lanib, bo‘g‘in, so‘z va jumla darajasiga o‘tiladi. Ushbu metodning asoschisi Ismoil Gasprinskiy bo‘lsa-da, uni Markaziy Osiyo sharoitiga moslashtirish va takomillashtirish mahalliy jadid muallimlarining xizmatidir.

Zamonaviy o‘qish pedagogikasi nuqtayi nazaridan usul-us-savtiya fonemik ongni rivojlantirishga asoslangan «phonics» metodining tarixiy analogi hisoblanadi. 2000-yillarda o‘tkazilgan neyrokognitiv tadqiqotlar fonetik o‘qitish metodlarining analitik-sintetik metodlarga nisbatan o‘quvchilarda o‘qish savodxonligini tezroq va puxta shakllantirishini isbotlagan. Bundan tashqari, usul-us-savtiya nafaqat texnik metod, balki o‘quvchini passiv yodlovchidan faol tafakkur egasiga aylantirishga qaratilgan pedagogik falsafaning ifodasi bo‘lib, bu jihati bilan zamonaviy «deep learning» (chuqur o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan ta’lim) tushunchasi bilan uyg‘un keladi.

3. Ta’lim mazmunini tanlash mezonlari: jadid tajribasi va zamonaviy didaktika. Jadidlar ta’lim mazmunini tanlashda uchta asosiy mezondan foydalangan: hayotiylik (bilim kundalik hayotda qo‘llanishi zarur), milliylik (bilim milliy o‘zlikni mustahkamlashi kerak) va zamonaviylik (bilim dunyo fani va texnikasi bilan hamqadam bo‘lishi lozim). Ushbu uch mezon zamonaviy ta’lim dizaynining «relevance, identity, currency» (dolzarblik, o‘ziga xoslik, zamonaviylik) tamoyillari bilan mutanosibligi tahlil natijasida aniqlandi. Amaliy jihatdan, ta’lim mazmunini jadid-zamonaviy integratsion modelga muvofiq modernizatsiyalash uchun har bir mavzu bo‘yicha jadid adabiyotidan tegishli birlamchi matnlarni tanlash va ularni zamonaviy ilmiy tushunchalar bilan birgalikda o‘rganish tavsiya etiladi. Masalan, matematika darsida Gasprinskiyning savdo masalalariga oid matnini zamonaviy moliyaviy savodxonlik mavzusi bilan, ona tili va adabiyot darslarida esa jadid mualliflarining til haqidagi metodologik yondashuvlarini zamonaviy kommunikativ metodika bilan boyitish o‘quvchilarda metalingvistik ong (metalinguistic awareness) shakllanishiga xizmat qiladi.

4. Chet elga yuborilgan talabalar tajribasi: tarixiy saboq. 1911–1923-yillar orasida jadidlar tomonidan chet ellarga talaba yuborish tashabbusi Turkistonning kelajakdagi madaniy taraqqiyoti yo‘lidagi muhim bosqichlardan biri bo‘lgan. Biroq sovet tuzumi 1924-yildan boshlab bu tashabbuslarni to‘xtatib qo‘ydi, 1929–1931-yillarda vataniga qaytgan talabalarning bir qismi qatag‘on va Sibirga surgun qilindi. Bu voqealardan xabar topgan talabalarning aksariyati, ayniqsa Germaniya va Turkiyadagi universitetlarda, vataniga qaytmasdan xorijda ilmiy faoliyatini davom ettirib, taniqli olimlar sifatida tan olindi. Ushbu tarixiy tajriba zamonaviy ta’lim siyosatiga ikki muhim saboq beradi: birinchidan, xalqaro ta’lim almashinuvi dasturlarining milliy taraqqiyot uchun strategik ahamiyati; ikkinchidan, ilmiy salohiyatni saqlab qolish va uni vataniga qaytarish mexanizmlarini institutsional darajada mustahkamlash zarurati.

5. Institutsional xotira: Jadidchilik merosi davlat muzeyi. Buxoroda jadidchilikka bag‘ishlangan ilk muzey 2023-yil 16-iyunda ochilib, 2024-yil 30-mayda uni davlat muzeyi sifatida tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qilindi [2]. Muzey Buxoro shahridagi «Hovli poyon» uyida, O‘rta Osiyo jadidchiligi yetakchilaridan biri Usmonxo‘ja Po‘latxo‘jayevga tegishli bo‘lgan binoda tashkil etilgan bo‘lib, aynan shu uyda ilk bor yangi usuldagi maktablardan biri ochilib, o‘quvchilarga ona tili, matematika, tarix, geografiya kabi fanlar bepul o‘qitilgan edi. Muzey qoshida jadidlar merosini o‘rganish bo‘yicha ilmiy markaz tashkil etish ham rejalashtirilgan bo‘lib, bu institutsional infratuzilma jadid pedagogik merosini nafaqat saqlash, balki uni zamonaviy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish uchun ilmiy-metodik baza vazifasini o‘tashi mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, jadid pedagogikasining asosiy tamoyillari – fonetik o‘qitish metodologiyasi, ta’lim mazmunini tanlashning hayotiylik-milliylik-zamonaviylik mezonlari, xalqaro ta’lim almashinuvi tajribasi –zamonaviy pedagogika va didaktikaning ilg‘or yondashuvlari bilan uyg‘un bo‘lib, ularni bugungi ta’lim tizimiga integratsiya qilish uchun ilmiy-metodologik asos mavjud. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Umumta’lim va oliy ta’lim dasturlarining tarix, adabiyot va pedagogika fanlariga oid mavzularida jadid adabiyotidan olingan birlamchi matnlarni zamonaviy ilmiy tushunchalar bilan uyg‘unlikda o‘rganishni nazarda tutuvchi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish;

2. Pedagog kadrlar tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga jadid pedagogik merosi va uning zamonaviy metodika bilan aloqadorligiga bag‘ishlangan maxsus modullarni kiritish;

3. Jadidchilik merosi davlat muzeyi bazasida o‘quvchi-talabalar uchun interaktiv ta’lim dasturlari va ilmiy-amaliy seminarlar tashkil etish;

4. Xalqaro ta’lim almashinuvi va ilmiy salohiyatni saqlab qolish borasida jadidlar tajribasidan kelib chiqadigan institutsional mexanizmlarni zamonaviy davlat dasturlariga tatbiq etish;

5. Jadid pedagogik konsepsiyasini raqamli ta’lim muhitiga moslashtirish yuzasidan keyingi tadqiqotlarni davom ettirish, xususan, oliy ta’lim tizimida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan raqamli platformalarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, jadid pedagogik merosini zamonaviy ta’lim tizimi bilan integratsiya qilish nafaqat tarixiy adolatni tiklash, balki milliy ta’lim tizimini sifat jihatidan boyitishning amaliy resursi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Ma’naviyat va ma’rifat kengashining 2023-yil 22-dekabrdagi yig‘ilishidagi nutqi. – Toshkent, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-maydagi PQ-201-son qarori. Buxoro shahridagi Jadidchilik merosi davlat muzeyini tashkil etish to‘g‘risida.

3. Xolid A. Musulmon madaniy islohotchiligi siyosati: Markaziy Osiyoda jadidchilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.

4. Kamp M. Turkistonda yangi ayol: Islom, zamonaviylik va sovet davrida parda tashlash masalasi. – Toshkent, 2011.

5. Nortrop D. Parda ostidagi imperiya: Stalin davri Markaziy Osiyosida gender va hokimiyat. – Toshkent, 2015.

6. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.

7. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.

8. Ziyoyev H. Turkiston mustaqilligi uchun kurash. – Toshkent: Sharq, 2001.

9. Fitrat A. Munozara. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.

10. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999.

11. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

12. Abdurashidxonov Munavvar qori. Adib birinchi muallim. – Toshkent, 2005.

13. Gasprinskiy I. Rossiya musulmonligi. – Qozon, 1881 (qayta nashr: Toshkent, 2007).

14. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. – Toshkent, 1926 (qayta nashr: 2010).

15. Xo‘jayev F. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1976.

16. Yusupov Sh. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik yo‘lida. – Buxoro, 2019.

17. Jadidchilik merosi davlat muzeyi ekspozitsiya materiallari. – Buxoro, 2023–2024.

18. Buxoro davlat pedagogika instituti ilmiy arxivi materiallari, 1.3-bob (jadid pedagogikasi bo‘yicha manbalar to‘plami).

TIMSS TALABLARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI UCHUN INTEGRATIV O‘QUV TOPSHIRIQLARINI LOYIHALASH MODELI

Sidikova Zulfiya Murodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6392-5647
E-mail: zulfiyasidikova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada TIMSS talablariga mos integrativ o‘quv topshiriqlarini boshlang‘ich ta’lim sharoitida loyihalashning metodik modeli asoslanadi. Model milliy o‘quv mazmuni, TIMSSning matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha mazmun sohalari, Bilish–Qo‘llash–Mulohaza yuritish kognitiv progressiyasi, o‘quvchining yosh xususiyati, hayotiy kontekst, fanlararo integratsiya darajasi, topshiriq formati, baholash va qayta aloqani yagona didaktik tizimda birlashtiradi. Integratsiyaning predmetli, bog‘lovchi va sintezlovchi darajalari TIMSSning rasmiy kognitiv tasnifidan metodologik jihatdan ajratiladi. 1–3-sinflar TIMSSga tayyorlov bosqichlari, 4-sinf esa TIMSS 2027 baholash doirasiga moslashtirilgan bosqich sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot natijasida sakkiz bosqichli loyihalash modeli, metodik pasport, topshiriqlarni ketma-ketlashtirish tamoyillari va “ITO = M + T + Y + K + I + F + QA” konseptual ifodasi ishlab chiqildi. Taklif etilgan model topshiriqlarni test shaklini nusxalashdan ko‘ra, mazmun, kognitiv talab, kontekst va baholash mantig‘ini pedagogik maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: TIMSS, boshlang‘ich ta’lim, integrativ yondashuv, integrativ topshiriq, matematika, tabiiy fanlar, Bilish, Qo‘llash, Mulohaza yuritish, fanlararo integratsiya, hayotiy kontekst, shakllantiruvchi baholash.

Аннотация: В статье обосновывается методическая модель проектирования интегративных учебных заданий, согласованных с требованиями TIMSS, для начального образования. Модель объединяет содержание национальной учебной программы, содержательные области математики и естественных наук TIMSS, когнитивную прогрессию «Знание–Применение–Рассуждение», возрастные особенности учащихся, жизненный контекст, уровень межпредметной интеграции, формат задания, оценивание и обратную связь. Предметный, связующий и синтезирующий уровни интеграции методологически отделены от официальных когнитивных областей TIMSS. 1–3 классы рассматриваются как подготовительные этапы, а 4 класс — как уровень, адаптированный к рамке оценивания TIMSS 2027. В результате разработаны восьмиэтапная модель проектирования, методический паспорт задания, принципы последовательности заданий и концептуальная формула «ITO = M + T + Y + K + I + F + QA». Предложенный подход ориентирован не на копирование внешней формы тестов TIMSS, а на педагогически обоснованное согласование содержания, когнитивного требования, контекста и оценивания.

Ключевые слова: TIMSS, начальное образование, интегративный подход, интегративное задание, математика, естественные науки, знание, применение, рассуждение, межпредметная интеграция, жизненный контекст, формирующее оценивание.

Abstract: The article substantiates a methodological model for designing integrative learning tasks aligned with TIMSS requirements in primary education. The model brings together national curriculum content, TIMSS mathematics and science content domains, the Knowing–Applying–Reasoning cognitive progression, pupils’ age characteristics, meaningful real-life contexts, levels of interdisciplinary integration, task formats, assessment, and feedback within a unified didactic system. Disciplinary, bridge, and synthesis levels of integration are methodologically distinguished from the official TIMSS cognitive domains. Grades 1–3 are

interpreted as preparatory stages for TIMSS-related learning activities, whereas Grade 4 is treated as a stage adapted to the TIMSS 2027 assessment framework. The study develops an eight-stage task-design model, a methodological task passport, principles for sequencing tasks, and the conceptual expression “ITO = M + T + Y + K + I + F + QA”. The proposed model focuses not on reproducing the external form of TIMSS tests, but on pedagogically aligning content, cognitive demand, context, task format, assessment, and formative feedback.

Key words: TIMSS, primary education, integrative approach, integrative task, mathematics, science, knowing, applying, reasoning, interdisciplinary integration, real-life context, formative assessment.

KIRISH. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlarga oid bilimlarini alohida o‘zlashtirishi muhim bo‘lsa-da, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi bu bilimlarni yangi vaziyatda qo‘llash, ma’lumotlar o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘ra olish va dalilga tayangan holda xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Xalqaro baholash dasturlarining metodologik tajribasi aynan mazmunni eslab qolishdan ko‘ra bilimni qo‘llash va mulohaza yuritishni baholashga katta e’tibor qaratayotganini ko‘rsatadi. TIMSS 2027 baholash doirasi 4-sinf matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha mazmun sohalari bilan bir qatorda Bilish, Qo‘llash va Mulohaza yuritish kognitiv sohalarini aniq belgilaydi [1].

Biroq TIMSS talablariga mos ta’limni “TIMSSga o‘xshash testlar”ni ko‘paytirish bilan aynanlashtirish metodik jihatdan biryoqlama yondashuvdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun topshiriq faqat yakuniy javobni tekshiruvchi vosita emas, balki kuzatish, o‘lchash, hisoblash, ma’lumotni ajratish, taqqoslash va xulosa chiqarishni tashkil etuvchi didaktik birlik bo‘lishi kerak. Shu sababli xalqaro baholash mantig‘ini milliy o‘quv mazmuni, yoshga muvofiqlik va fanlararo faoliyat bilan uyg‘unlashtiradigan metodik modelga ehtiyoj mavjud.

Integrativ yondashuvning mohiyati bir topshiriq matnida ikki fan nomini birga tilga olishda emas. Fanlararo bog‘lanish o‘quvchi ikkinchi fan mazmuni yoki ma’lumotidan vazifani bajarish uchun real foydalanishga majbur bo‘lgandagina didaktik qiymat kasb etadi. Masalan, o‘simlik o‘sishi haqidagi biologik kuzatuv ma’lumotlari santimetrda o‘lchanib, farqlar hisoblanib va sharoitlar taqqoslanib xulosa chiqarilganda matematika hamda tabiiy fanlar o‘rtasidagi bog‘lanish mazmunli tus oladi.

Mazkur maqolaning maqsadi TIMSSning mazmuniy va kognitiv talablarini boshlang‘ich ta’limning didaktik, yosh va fanlararo xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirgan integrativ o‘quv topshiriqlarini loyihalash modelini ilmiy-metodik jihatdan tavsiflashdir. Maqolada modelning tarkibiy komponentlari, sakkiz bosqichli loyihalash algoritmi, integratsiya darajalari, 1–4-sinflar bo‘yicha progressiya, topshiriq formati, baholash va qayta aloqa mexanizmlari yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

TIMSS 2027 Assessment Frameworks hujjatida matematika uchun Sonlar, O‘lchash va geometriya hamda Ma’lumotlar; tabiiy fanlar uchun Biologiya, Fizik fanlar va Yer haqidagi fanlar mazmun sohalari belgilangan. Kognitiv faoliyat Bilish, Qo‘llash va Mulohaza yuritish sohalari orqali tavsiflanadi [1]. TIMSSning raqamli siklga chuqurroq o‘tishi innovatsion kompyuter topshiriqlari, muammoni yechish, izlanish jarayonlari va ma’lumotlarni qayd etish imkoniyatlarini kengaytiradi [2]. Bu metodik jihatdan topshiriq dizaynini faqat test variantlari bilan emas, balki o‘quvchining faoliyat zanjiri bilan bog‘lashni talab qiladi.

Integratsiyalashgan STEM ta’limi bo‘yicha tadqiqotlar fanlararo dasturlar o‘quv yutuqlari va ayrim kognitiv ko‘nikmalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatadi, biroq bu ta’sir

topshiriq turi, dastur davomiyligi va qo‘shimcha pedagogik strategiyalarga bog‘liq [3]. Shu bilan birga, integratsiya samaradorligini boshqa pedagogik omillardan ajratishda metodologik ehtiyotkorlik zarurligi ta’kidlanadi [4]. Demak, fanlararo bog‘lanishni avtomatik ravishda yuqori natija kafolati deb qabul qilish emas, uning qanday tashkil etilgani va qanday o‘lchangani muhimdir.

Shakllantiruvchi baholash va qayta aloqa masalalarida Hattie va Timperley qayta aloqani maqsad, joriy natija va keyingi qadam o‘rtasidagi tafovutni kamaytiruvchi mexanizm sifatida izohlaydi [5]. Shute samarali qayta aloqa aniq, o‘z vaqtida, vazifaga yo‘naltirilgan va ortiqcha kognitiv yuk hosil qilmaydigan bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi [6]. Mazkur tamoyillar integrativ topshiriqda “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” signalidan tashqari, hisob, kuzatuv yoki dalilga tayangan qisqa izoh berishni metodik talab sifatida belgilash imkonini beradi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashtirish, mazmunni tizimlashtirish va metodik audit usullaridan foydalanildi. TIMSS 2027 baholash doiralari va tegishli ilmiy manbalardagi mezonlar milliy boshlang‘ich ta’lim ehtiyojlari bilan qiyoslandi. Modelni ishlab chiqishda har bir topshiriq uchun bitta asosiy fan, bitta mazmun sohasi va bitta kognitiv sohani aniq belgilash, fanlararo integratsiyani esa alohida metodik o‘lcham sifatida qayd etish tamoyili qabul qilindi. Maqolada empirik tajriba natijalari keltirilmaydi; taklif etilgan modelning samaradorligi keyingi tajriba-sinov bosqichida alohida tekshirilishi nazarda tutiladi.

NATIJALAR

Tadqiqotning asosiy metodik natijasi TIMSS talablariga mos integrativ o‘quv topshiriqlarini loyihalashning o‘zaro bog‘langan sakkiz bosqichli modelidir. Ushbu modelda topshiriq mazmunini tanlashdan boshlab metodik auditgacha bo‘lgan jarayon ketma-ket tashkil etiladi. Har bir bosqich keyingisining aniqligiga zamin yaratadi: mazmun sohasi noaniq bo‘lsa kognitiv talabni, kognitiv talab noaniq bo‘lsa integratsiya vazifasi va baholash mezonini ishonchli belgilash qiyinlashadi.

1-jadval. TIMSS talablariga mos integrativ topshiriqni loyihalashning sakkiz bosqichli modeli

Bosqich	Metodik mazmun	Nazorat savoli
1. Mazmunni aniqlash	Milliy o‘quv dasturidagi o‘rganilgan yoki yoshga mos mazmun tanlanadi.	O‘quvchi bu mazmun bilan ishlashga tayyormi?
2. TIMSSga moslashtirish	Asosiy fan, mazmun sohasi va kognitiv soha belgilanadi.	Topshiriq qaysi mazmun va fikrlash talabini ifodalaydi?
3. Yoshga moslashtirish	Matn hajmi, sonlar, vizual va javob shakli sinf imkoniyatlariga moslanadi.	Vazifa ortiqcha yordam talab qilmaydimi?
4. Kontekst yaratish	Hayotiy, tajribaviy yoki kuzatuvga asoslangan yagona ssenariy tanlanadi.	Vaziyat mazmunli va sun’iy emasmi?

Bosqich	Metodik mazmun	Nazorat savoli
5. Integratsiya darajasi	Predmetli, bog‘lovchi yoki sintezlovchi rol belgilanadi.	Ikkinchi fan vazifani bajarishda qanchalik zarur?
6. Format tanlash	Tanlov, ko‘p javobli tanlov, sonli, qisqa javob, jadval yoki diagramma tanlanadi.	Format ko‘zlangan faoliyatni aniq o‘lchaydimi?
7. Baholash va qayta aloqa	Kalit, baholash mezoni va tushuntiruvchi qayta aloqa ishlab chiqiladi.	O‘quvchi javob sababini anglay oladimi?
8. Metodik audit	Mazmun, kognitiv talab, integratsiya, dalillilik va texnik aniqlik tekshiriladi.	Topshiriq aynan ko‘zlangan faoliyatni o‘lchayaptimi?

Modelning birinchi o‘lchami TIMSSga mos fan–mazmun–kognitiv tasnifdir. Har bir topshiriq matematika yoki tabiiy fanlardan bitta asosiy fan bilan bog‘lanadi. 4-sinf matematika topshiriqlari Sonlar, O‘lchash va geometriya yoki Ma’lumotlar mazmun sohalaridan biriga; tabiiy fanlar topshiriqlari esa Biologiya, Fizik fanlar yoki Yer haqidagi fanlar sohasiga biriktiriladi [1]. Kognitiv yorliq savolning tashqi murakkabligiga emas, o‘quvchidan amalda talab qilinadigan fikrlash amaliga qarab belgilanadi.

Bilish bosqichi tayanch fakt, tushuncha, birlik yoki odatiy amalni faollashtiradi. Qo‘llash bosqichida o‘quvchi avvalgi bilimni mazmunli vaziyatga ko‘chiradi: o‘lchaydi, hisoblaydi, jadvaldan qiymat oladi yoki ma’lumotni tasniflaydi. Mulohaza yuritish bosqichida esa bir nechta dalilni taqqoslash, shartlarni nazorat qilish, xulosani asoslash va eng maqbul qarorni tanlash talab etiladi. Integrativ topshiriqlar ketma-ketligida ushbu progressiya tayanch bilim → sodda qo‘llash → ma’lumotni tahlil qilish → fanlararo bog‘lash → integrativ mulohaza yo‘nalishida tashkil etilishi mumkin.

Modelning ikkinchi o‘lchami fanlararo integratsiya chuqurligidir. Bu mezon TIMSSning rasmiy tarkibiy qismi sifatida emas, mualliflik metodik tasnifi sifatida qo‘llanadi. Shu tariqa kognitiv soha bilan integratsiya darajasi aralashtirilmaydi: bir topshiriq Qo‘llash sohasiga mansub bo‘lishi va ayni paytda bog‘lovchi integratsiya darajasini ifodalashi mumkin.

2-jadval. Integratsiya darajalarining metodik funksiyasi

Daraja	Metodik tavsif	Misol
Predmetli	Asosiy faoliyat bitta fan doirasida bajariladi; umumiy ssenariyga kirish yoki tayanch bilimni faollashtiradi.	O‘simlik ehtiyojiga oid faktni aniqlash yoki o‘lchov birligini tanish.

Daraja	Metodik tavsif	Misol
Bog‘lovchi	Bir fan vazifasini bajarishda ikkinchi fan konteksti yoki ma’lumotidan foydalaniladi.	O‘simlik bo‘yidagi o‘sishni santimetrda hisoblash; yog‘in ma’lumotini matematik taqqoslash.
Sintezlovchi	Turli fanlarga oid ma’lumot va dalillar birlashtirilib umumiy xulosa yoki qaror chiqariladi.	Suv, yorug‘lik va o‘sish ma’lumotlarini birlashtirib maqbul sharoitni tanlash.

Integrativ topshiriqlarni boshqarish uchun “metodik pasport” taklif etiladi. Unda sinf, missiya yoki ssenariy, asosiy fan, TIMSS mazmun sohasi, kognitiv soha, integratsiya darajasi, topshiriq turi, to‘g‘ri javob yoki baholash mezoni, izoh va qayta aloqa hamda zarur hollarda metodik maslahat qayd etiladi. Ushbu pasport topshiriq bankini fan, mazmun, kognitiv talab va integratsiya kesimida keyinchalik tahlil qilish, versiyalash va metodik auditdan o‘tkazish imkonini beradi.

Hayotiy ssenariy modelning markaziy didaktik birligidir. “Aqlli bog‘”, “Suv laboratoriyasi” yoki “Ob-havo stansiyasi” kabi ssenariylar o‘quvchiga nima sababdan hisoblash, o‘lchash, kuzatish yoki diagrammani o‘qish kerakligini anglatadi. Kontekst faqat bezak vazifasini bajarmasligi, balki topshiriqlar o‘rtasida mazmuniy bog‘lanish yaratishi kerak. Bir ssenariy doirasida oldingi topshiriqda olingan ma’lumot keyingi vazifada qayta ishlatilishi o‘quvchining fanlararo fikrlashini kuchaytiradi.

3-jadval. 1–4-sinflar uchun integrativ topshiriqlar progressiyasi

Sinf	Pedagogik maqom	Asosiy metodik vazifa	Tipik faoliyat
1-sinf	TIMSSga tayyorlov I	Vizual-tajriba asosida integrativ faoliyatga kirish.	Sanash, tanish, sodda kuzatish, ko‘proq–kamroq; yirik rasm va tanlov kartalari.
2-sinf	TIMSSga tayyorlov II	Ikki ma’lumot yoki sharoitni hisob va o‘lchash orqali bog‘lash.	O‘lchash, ayirish, farqni topish, sodda jadval, qisqa javob.
3-sinf	TIMSSga tayyorlov III	Ma’lumot bilan tizimli ishlash va dalilga tayangan sodda xulosa.	Jadval, ustunli diagramma, bir nechta qiymatni taqqoslash, ko‘p javobli tanlov.

Sinf	Pedagogik maqom	Asosiy metodik vazifa	Tipik faoliyat
4-sinf	TIMSS 2027 doirasiga moslashtirilgan	Mazmun va kognitiv talablarni original topshiriqlarda qo‘llash.	Ko‘p omilli kontekst, nazorat qilinadigan tajriba/kuzatuv, dalillangan xulosa.

Topshiriqni amalga oshirish mexanizmi ham dizaynning ajralmas qismidir. Tavsiya etiladigan sikl quyidagicha: vaziyatni idrok etish → muhim ma’lumotni ajratish → tayanch bilimni faollashtirish → amalni tanlash → kuzatish/o‘lchash/hisoblash → ma’lumotlarni bog‘lash → javob yoki xulosa → qayta aloqa → refleksiya. Ushbu siklda o‘quvchi bir fan doirasidagi dalilni ikkinchi fan amali bilan uyg‘unlashtiradi va fikrlash jarayonini qayta ko‘rib chiqadi.

Modelning umumlashtirilgan konseptual ifodasi “ITO = M + T + Y + K + I + F + QA” ko‘rinishida berildi. Bunda ITO — integrativ ta’lim topshirig‘i; M — milliy o‘quv mazmuniga moslik; T — TIMSS mazmuniy va kognitiv talabi; Y — yoshga muvofiqlik; K — kontekstning yaxlitligi; I — integratsiya darajasi; F — topshiriq va javob formati; QA — qayta aloqa va baholash. Bu matematik hisoblash formulasi emas, balki topshiriq dizaynidagi barcha muhim komponentlarni nazorat qilishga xizmat qiluvchi metodik mnemonic modeldir.

MUHOKAMA

Taklif etilgan modelning metodologik ustunligi TIMSSning rasmiy tasnifi bilan mualliflik integratsiya modelining chegarasini saqlashidir. TIMSS fan, mazmun va kognitiv sohalar orqali aniq tasnif beradi; fanlararo integratsiya esa alohida predmetli–bog‘lovchi–sintezlovchi o‘lchamda qayd etiladi. Bu yondashuv integrativ faoliyatni TIMSSning rasmiy balli yoki rasmiy kognitiv kategoriyasi sifatida noto‘g‘ri talqin qilish xavfini kamaytiradi.

Integratsiyalashgan STEM bo‘yicha meta-tahlillar integratsiyaning potensial foydasini ko‘rsatsa-da, uning samarasi dizayn xususiyatlariga bog‘liqligini bildiradi [3; 4]. Mazkur modelda aynan shu muammo “ikkinchi fan vazifani bajarishda qanchalik zarur?” degan nazorat savoli orqali hal etiladi. Agar boshqa fan mazmuni faqat ssenariy bezagi bo‘lib qolsa, topshiriq integrativ deb baholanmaydi. Shu jihatdan model fanlararo bog‘lanishning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra funksional zaruratini ustuvor qo‘yadi.

Yoshga muvofiqlik ham alohida ahamiyatga ega. 1–3-sinflarni rasmiy TIMSS baholash bosqichi sifatida ko‘rsatish metodik jihatdan to‘g‘ri emas. Shuning uchun ular kuzatish, sanash, o‘lchash, ma’lumotni taqqoslash va sodda mulohaza yuritish orqali 4-sinfdagi murakkabroq kognitiv faoliyatga tayyorlov bosqichlari sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv kognitiv yukni nazorat qilish va vazifa tilini sinf imkoniyatiga moslashtirish imkonini beradi.

Qayta aloqa elementining model tarkibiga kiritilishi topshiriqni faqat diagnostik emas, shakllantiruvchi vositaga aylantiradi. Hattie va Timperley [5] hamda Shute [6] qarashlari bilan uyg‘un holda, o‘quvchiga natijaning sababini ko‘rsatish, xatoni tahlil qilish va keyingi vazifaga ongli o‘tish imkoniyati yaratiladi. Biroq qayta aloqa keyingi topshiriq javobini ochib bermasligi va o‘quvchining mustaqil fikrlashini cheklamasligi lozim.

Modelning cheklovi shundaki, uning nazariy-metodik mantiqi samaradorlikni avtomatik ravishda isbotlamaydi. Sakkiz bosqichli dizayn, integratsiya darajalari va 1–4-sinf

progressiyasining ta’lim natijalariga real ta’siri tajriba-sinov orqali tekshirilishi kerak. Shuningdek, topshiriqlarning mazmuniy validligi ekspert bahosi, o‘quvchi javoblarining xususiyati, bajarish vaqti va xatolar profili bilan boyitilishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

TIMSS talablariga mos integrativ o‘quv topshiriqlarini loyihalash xalqaro baholash dasturining tashqi test shaklini nusxalashni emas, uning mazmun–kognitiv talab–kontekst–baholash mantig‘ini boshlang‘ich ta’lim ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan ishlab chiqilgan sakkiz bosqichli model milliy o‘quv mazmuni, TIMSS tasnifi, yoshga muvofiqlik, hayotiy ssenariy, integratsiya darajasi, topshiriq formati, baholash va qayta aloqani yagona didaktik tizimga birlashtiradi.

Predmetli, bog‘lovchi va sintezlovchi integratsiya darajalarini Bilish, Qo‘llash va Mulohaza yuritish kognitiv sohalaridan alohida qayd etish metodologik aniqlikni ta’minlaydi. 1–3-sinflar uchun bosqichli tayyorlov va 4-sinf uchun TIMSS 2027 doirasiga mos original topshiriqlar tizimi o‘quvchini tayanch bilimdan ma’lumotni qo‘llash, fanlararo dalillarni birlashtirish va asoslangan xulosa chiqarishga tomon rivojlantirish imkonini beradi.

Taklif etilgan model boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va raqamli topshiriq banklarini ishlab chiquvchilar uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Keyingi tadqiqotlarda uning empirik samaradorligini tajriba va nazorat guruhlari, kognitiv profil, integrativ faoliyat ko‘rsatkichlari va topshiriqning psixometrik xususiyatlari asosida tekshirish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Von Davier, M., & Kennedy, A. M. (Eds.). TIMSS 2027 Assessment Frameworks. Boston College / International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), 2025.

2. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). TIMSS 2027: Key Features and Study Overview. IEA, 2026.

3. Chen, B., Chen, J., Wang, M., Tsai, C.-C., & Kirschner, P. A. The Effects of Integrated STEM Education on K12 Students’ Achievements: A Meta-Analysis. Review of Educational Research, 96(2), 619–668, 2026. https://doi.org/10.3102/00346543251318297

4. García-Carmona, A., Toma, R. B., & Quílez-Pardo, J. Examining the Effects of Integrated STEM Education vs. Nonintegrated STEM Education Rigorously: A Commentary on Chen et al.’s Meta-analysis. Review of Educational Research, OnlineFirst, 2026. https://doi.org/10.3102/00346543261418042

5. Hattie, J., & Timperley, H. The Power of Feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112, 2007.

6. Shute, V. J. Focus on Formative Feedback. Review of Educational Research, 78(1), 153–189, 2008.

7. Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (Eds.). STEM Integration in K–12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Washington, DC: National Academies Press, 2014.

8. Abdullayeva, Sh. A., & Ergasheva, M. T. Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.

МИКРООБУЧЕНИЕ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЦИФРОВОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Наркабилова Гулноза Пулатовна, доктор педагогических наук, доцент
Ферганский государственный университет, Фергана, Узбекистан

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования цифровой культуры будущих учителей начальных классов посредством микрообучения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью подготовки педагогов, способных эффективно использовать цифровые технологии в образовательном процессе. Цель исследования — разработка и апробация модели микрообучения для формирования цифровой культуры студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: микрообучение, цифровая культура, подготовка учителей, начальное образование, педагогическое образование, цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. The article addresses the problem of developing digital culture in future primary school teachers through microlearning. The relevance of the study stems from the need to prepare educators capable of effectively using digital technologies in the educational process. The research objective is to develop and test a microlearning model for forming digital culture among students of pedagogical specialties. .

Keywords: microlearning, digital culture, teacher training, primary education, pedagogical education, digital technologies, information and communication technologies.

Введение

Современная образовательная среда характеризуется интенсивной цифровизацией, что требует от педагогов не только владения базовыми цифровыми навыками, но и сформированной цифровой культуры. Особую актуальность эта проблема приобретает в контексте подготовки учителей начальных классов, которые закладывают основы цифровой грамотности у младших школьников.

Анализ исследований в области цифровой подготовки педагогов (Роберт И.В., Лапчик М.П., Сорокина Т.М.,) показывает, что традиционные подходы к формированию цифровых компетенций часто оказываются недостаточно эффективными в условиях быстрого развития технологий и ограниченного времени в учебных планах. В этой связи особый интерес представляет микрообучение как инновационный педагогический подход, основанный на принципах дробления учебного материала на короткие, легко усваиваемые фрагменты [1, 2].

Микрообучение (microlearning) представляет собой образовательную стратегию, характеризующуюся краткостью учебных единиц (от 3 до 15 минут), фокусировкой на конкретном результате обучения и использованием различных цифровых форматов [3]. Исследования показывают, что микрообучение обеспечивает высокую вовлеченность обучающихся, способствует лучшему удержанию информации и позволяет интегрировать обучение в повседневную деятельность [4, 5].

Цель исследования — разработать и апробировать модель микрообучения для формирования цифровой культуры будущих учителей начальных классов.

Задачи исследования:

1. Определить структурные компоненты цифровой культуры будущих учителей начальных классов.

2. Разработать модель микрообучения, включающую содержание, формы и методы работы.

3. Экспериментально проверить эффективность разработанной модели.

4. Определить педагогические условия эффективного применения микрообучения в процессе формирования цифровой культуры.

Методы исследования

Организация исследования. Педагогический эксперимент проводился на базе педагогического факультета в период с сентября 2023 по май 2024 года. Выборку составили 124 студента 2-3 курсов направления подготовки 44.03.01 «Педагогическое образование» (профиль «Начальное образование»). Участники были разделены на экспериментальную (n=62) и контрольную (n=62) группы методом случайной выборки.

Методологическая основа. Исследование базируется на деятельностном подходе (А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн), компетентностном подходе (И.А. Зимняя, А.В. Хуторской) и концепции цифровой педагогики (И.В. Роберт, М.П. Лапчик). Формирование цифровой культуры рассматривается как процесс овладения системой знаний, умений, ценностных установок и опыта деятельности в цифровой образовательной среде.

Структура цифровой культуры. На основе анализа научной литературы и профессиональных стандартов нами были выделены следующие компоненты цифровой культуры будущего учителя начальных классов: 1) когнитивный (знания о цифровых технологиях, их дидактических возможностях); 2) операционально-деятельностный (умения использовать цифровые инструменты в образовательном процессе); 3) мотивационно-ценностный (готовность к использованию ИКТ, понимание их значимости); 4) рефлексивно-оценочный (способность оценивать эффективность цифровых решений, критическое мышление).

Модель микрообучения. Разработанная модель включает 32 микромодуля, объединённых в 6 тематических блоков (таблица 1). Каждый микромодуль продолжительностью 5-15 минут сфокусирован на решении конкретной практической задачи и включает теоретическую мини-лекцию (2-5 мин), практическое задание (3-8 мин) и самопроверку (1-2 мин).

Таблица 1 — Структура программы микрообучения

Блок	Содержание	Кол-во модулей	Примеры микромодулей
1. Цифровая грамотность	Базовые навыки работы с цифровыми устройствами, операционными системами, облачными сервисами	6	Работа с Google Drive, Облако Mail.ru, Яндекс.Диск
2. Информационная	Защита персональных данных, кибербезопасность,	5	Создание надёжных паролей, распознавание

безопасность	цифровая гигиена		фишинга
3. Образовательные платформы	Использование LMS, систем видеоконференций, интерактивных досок	7	Google Classroom, Moodle, Zoom для образования
4. Создание контента	Разработка презентаций, видео, интерактивных упражнений, инфографики	8	Canva, Powtoon, LearningApps
5. Цифровая коммуникация	Этика онлайн-общения, работа в цифровых командах, электронное портфолио	4	Сетевой этикет, использование Padlet
6. Цифровая педагогика	Методы цифрового обучения, оценивание в цифровой среде, инклюзия	2	Геймификация, адаптивное обучение

Структура микромодуля. Каждый микромодуль строится по единой схеме: 1) актуализация проблемы (30 сек); 2) постановка учебной задачи (30 сек); 3) теоретическая часть с визуализацией (2-5 мин); 4) практическое задание с пошаговой инструкцией (3-8 мин); 5) самопроверка и рефлексия (1-2 мин); 6) дополнительные ресурсы для углубленного изучения.

Методы исследования: 1) теоретические — анализ научной литературы, нормативных документов, обобщение педагогического опыта; 2) эмпирические — педагогический эксперимент, тестирование, анкетирование, наблюдение, анализ продуктов деятельности студентов; 3) методы математической статистики — t-критерий Стьюдента для независимых выборок, корреляционный анализ.

Диагностический инструментарий. Для оценки уровня сформированности цифровой культуры использовались: 1) тест на цифровую грамотность (адаптированная методика Digital Competence Framework, 40 вопросов); 2) практические задания по созданию цифрового образовательного контента; 3) анкета для оценки мотивационно-ценностного компонента (шкала Лайкерта, 25 утверждений); 4) рефлексивное эссе. Уровни сформированности: низкий (0-40 баллов), средний (41-70 баллов), высокий (71-100 баллов).

Организация экспериментального обучения. В экспериментальной группе студенты изучали микромодули в течение двух семестров с периодичностью 2-3 модуля в неделю. Микромодули предоставлялись через платформу Moodle и были доступны в мобильном приложении. Контрольная группа изучала те же темы в рамках традиционного курса «Информационно-коммуникационные технологии в образовании» (36 часов лекций и практических занятий).

Результаты исследования и их обсуждение

Результаты констатирующего этапа. На начальном этапе эксперимента (сентябрь 2023 г.) были проведены входные измерения уровня цифровой культуры. Результаты показали, что в обеих группах преобладал средний уровень: в экспериментальной группе

— 56,5% студентов, в контрольной — 54,8% (таблица 2). Различия между группами статистически незначимы (p>0,05), что подтверждает эквивалентность выборок.

Таблица 2 — Динамика уровней сформированности цифровой культуры

Уровень	ЭГ до, %	ЭГ после, %	КГ до, %	КГ после, %	p-value
Низкий	32,3	8,1	30,6	21,0	<0,01
Средний	56,5	46,8	54,8	59,7	<0,05
Высокий	11,3	45,2	14,5	19,4	<0,01
Средний балл	48,7±12,3	**72,4±11,8**	50,1±11,9	56,8±10,7	**<0,01**

Примечание: ЭГ — экспериментальная группа, КГ — контрольная группа, p-value — уровень статистической значимости различий между ЭГ и КГ после эксперимента.

Результаты формирующего этапа. После завершения экспериментального обучения (май 2024 г.) в экспериментальной группе был зафиксирован значительный прирост высокого уровня цифровой культуры — с 11,3% до 45,2% (прирост 33,9 п.п.). Доля студентов с низким уровнем сократилась с 32,3% до 8,1%. Средний балл в экспериментальной группе увеличился с 48,7±12,3 до 72,4±11,8 баллов (прирост 23,7 балла).

В контрольной группе также наблюдалась положительная динамика, но значительно менее выраженная: высокий уровень — с 14,5% до 19,4% (прирост 4,9 п.п.), средний балл — с 50,1±11,9 до 56,8±10,7 баллов (прирост 6,7 балла). Применение t-критерия Стьюдента показало статистически значимые различия между группами после эксперимента (t=7,82, p<0,01), что подтверждает эффективность модели микрообучения.

Анализ по компонентам цифровой культуры. Наиболее существенный прирост в экспериментальной группе был зафиксирован в операционально-деятельностном компоненте (прирост 28,3 балла), что связано с практико-ориентированным характером микромодулей. Студенты освоили работу с 15 различными цифровыми инструментами, создали в среднем по 8 образовательных продуктов (презентации, видео, интерактивные упражнения). Мотивационно-ценностный компонент показал прирост в 21,7 балла: 89% студентов ЭГ выразили готовность использовать цифровые технологии в будущей профессиональной деятельности против 64% в КГ.

Качественный анализ результатов. Анализ рефлексивных эссе студентов экспериментальной группы позволил выявить следующие преимущества микрообучения: 1) удобство интеграции в ежедневное расписание (отмечено 87% студентов); 2) снижение когнитивной нагрузки за счёт фокусировки на одной задаче (79%); 3) возможность немедленного применения полученных знаний (92%); 4) высокая вовлечённость благодаря краткости модулей (81%); 5) мобильность — возможность обучения в любом месте (76%).

Среди трудностей студенты отмечали: необходимость самодисциплины (43%), технические проблемы с доступом к платформе (12%), недостаток очного взаимодействия с преподавателем (28%). Эти данные указывают на необходимость разработки дополнительных педагогических условий для повышения эффективности микрообучения.

Корреляционный анализ. Была установлена прямая корреляция между количеством пройденных микромодулей и итоговым уровнем цифровой культуры ($r=0,76$, $p<0,01$). Студенты, которые освоили более 28 модулей (из 32 предложенных), показали средний балл 78,3±8,4, в то время как студенты, прошедшие менее 20 модулей, — 64,1±12,1 балла. Это подтверждает важность систематичности в микрообучении.

Обсуждение результатов. Полученные результаты согласуются с данными зарубежных исследований об эффективности микрообучения в высшем образовании [6, 7]. Однако наше исследование впервые демонстрирует результативность применения микрообучения именно для формирования цифровой культуры будущих учителей начальных классов в российском контексте.

Успешность разработанной модели можно объяснить следующими факторами: 1) соответствие формата микрообучения когнитивным особенностям современных студентов (клиповое мышление, многозадачность); 2) практико-ориентированность содержания — каждый модуль решает конкретную профессиональную задачу; 3) гибкость обучения — возможность выбора времени и темпа; 4) систематичность — регулярное освоение небольших порций информации эффективнее разовых длительных занятий [8, 9].

Вместе с тем, результаты исследования показывают, что микрообучение не может полностью заменить традиционные формы обучения. Оптимальной представляется смешанная модель, где микромодули дополняют очные занятия, обеспечивая закрепление навыков и расширение компетенций. Это особенно важно для формирования рефлексивно-оценочного компонента цифровой культуры, требующего диалога и обсуждения.

Педагогические условия эффективного применения микрообучения. На основе проведённого эксперимента нами были определены следующие педагогические условия:

5. Структурирование контента — разделение учебного материала на логически завершённые микромодули с чётко определённым результатом обучения.
6. Мультимедийность — использование разнообразных форматов представления информации (видео, инфографика, интерактивные элементы).
7. Практико-ориентированность — каждый микромодуль должен включать практическое задание, связанное с будущей профессиональной деятельностью.
8. Обратная связь — автоматизированная самопроверка с подробными комментариями и возможность консультации преподавателя.
9. Мобильная доступность — обеспечение доступа к микромодулям через различные устройства.
10. Геймификация — введение элементов игры (баллы, значки, уровни) для повышения мотивации.
11. Адаптивность — возможность выбора траектории обучения в зависимости от начального уровня подготовки.

Заключение

Проведённое исследование подтверждает эффективность микрообучения как средства формирования цифровой культуры будущих учителей начальных классов. Разработанная модель, включающая 32 микромодуля по шести тематическим блокам, обеспечила статистически значимое повышение уровня цифровой культуры студентов экспериментальной группы.

Основные выводы исследования:

12. Микрообучение представляет собой эффективный инструмент для формирования цифровой культуры, обеспечивающий прирост среднего балла на 23,7 пункта (экспериментальная группа) против 6,7 пункта в контрольной группе.
13. Разработанная модель микрообучения наиболее эффективна для формирования операционально-деятельностного и мотивационно-ценностного компонентов цифровой культуры.
14. Систематичность освоения микромодулей является ключевым фактором успешности обучения (r=0,76).
15. Оптимальной является интеграция микрообучения в смешанную модель, сочетающую микромодули с традиционными формами обучения.

Практическая значимость исследования заключается в разработке конкретной модели микрообучения, которая может быть адаптирована и использована в различных педагогических вузах для подготовки учителей начальных классов. Материалы исследования внедрены в образовательный процесс на педагогическом факультете и используются при реализации дисциплин «Информационно-коммуникационные технологии в образовании» и «Цифровые технологии в начальной школе».

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой адаптивных систем микрообучения на основе искусственного интеллекта, изучением долгосрочных эффектов микрообучения на профессиональную деятельность выпускников, а также расширением модели на другие направления подготовки педагогов.

Список литературы

1. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). 4-е изд. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2020. 398 с.

2. Лапчик М.П., Рагулина М.И., Удалов С.Р. Теоретические основы информатики и информатизации образования: учеб. пособие. Омск: ОмГПУ, 2021. 274 с.

3. Сорокина Т.М. Формирование цифровой компетентности будущих педагогов: теория и практика // Педагогическое образование и наука. 2022. № 4. С. 23-29.

4. Hug T. Didactics of microlearning: concepts, discourses and examples. Münster: Waxmann, 2007. 440 p.

5. Giurgiu L. Microlearning an evolving elearning trend // Scientific Bulletin. 2017. Vol. 22, No. 1. P. 18-23.

6. Leong K., Sung A., Au D., Blanchard C. A review of the trend of microlearning // Journal of Work-Applied Management. 2021. Vol. 13, No. 1. P. 88-102. DOI: 10.1108/JWAM-10-2020-0044

7. Emerson L.C., Berge Z.L. Microlearning: knowledge management applications and competency-based training in the workplace // Knowledge Management & E-Learning. 2018. Vol. 10, No. 2. P. 125-132.

8. Kapp K.M., Defelice R.A. Microlearning: short and sweet. Alexandria: ATD Press, 2019. 168 p.

9. Buchem I., Hamelmann H. Microlearning: a strategy for ongoing professional development // eLearning Papers. 2010. No. 21. P. 1-15.

10. Sánchez-Alonso S., Sicilia M.A., García-Barriocanal E., Armas T. From microcontents to micro-learning objects // International Journal of Learning Technology. 2006. Vol. 2, No. 2-3. P. 91-105. DOI: 10.1504/IJLT.2006.010614

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATIV YONDASHUVNI SHAKLLANTIRISHDA “TIMSS INTEGRATIV LAB” RAQAMLI DIDAKTIK PLATFORMASIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Sidikova Zulfiya Murodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6392-5647
E-mail: zulfiyasidikova@gmail.com

Yuldasheva Manzuma Odiljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 2-kurs magistranti
Tel: +998(91)120-16-96
E-mail: umaraliyevamanzuma@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6492-9052

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematika va tabiiy fanlarga oid bilimlarni integrativ vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga mo‘ljallangan “TIMSS Integrativ Lab” raqamli didaktik platformasidan foydalanish metodikasi yoritiladi. Platforma TIMSSning rasmiy testlarini takrorlovchi elektron savollar banki emas, balki TIMSS 2027 mazmun va kognitiv talablariga moslashtirilgan original topshiriqlar, hayotiy missiyalar, Bilish–Qo‘llash–Mulohaza yuritish progressiyasi, predmetli–bog‘lovchi–sintezlovchi integratsiya darajalari va tushuntiruvchi qayta aloqani yagona raqamli faoliyatga birlashtiruvchi mualliflik metodik vositasi sifatida talqin qilinadi. Maqolada foydalanuvchi yo‘li, 1–4-sinflar uchun raqamli pedagogik progressiya, javob formatlari, vizual vositalar, natijalarni fan va kognitiv kesimda talqin qilish, tadqiqot rejimi hamda o‘qituvchining yetti bosqichli foydalanish algoritmi asoslanadi. Shuningdek, yoshga moslik, inklyuzivlik, etik ma’lumot yig‘ish va platformaning metodologik chegaralari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: TIMSS Integrativ Lab, raqamli didaktika, boshlang‘ich ta’lim, integrativ yondashuv, TIMSS 2027, missiya, kognitiv progressiya, qayta aloqa, shakllantiruvchi baholash, natijalar profili, UDL, raqamli ta’lim.

Аннотация: В статье раскрывается методика использования цифровой дидактической платформы «TIMSS Integrativ Lab», предназначенной для формирования у младших школьников умений применять математические и естественно-научные знания в интегративных ситуациях. Платформа рассматривается не как электронный банк официальных заданий TIMSS, а как авторский методический инструмент, объединяющий оригинальные задания, адаптированные к содержательным и когнитивным требованиям TIMSS 2027, жизненные миссии, прогрессию «Знание–Применение–Рассуждение», предметный–связующий–синтезирующий уровни интеграции и объясняющую обратную связь. Обоснованы пользовательский маршрут, цифровая педагогическая прогрессия для 1–4 классов, форматы ответов, визуальные средства, многомерная интерпретация результатов, исследовательский режим и семиэтапный алгоритм работы учителя. Рассматриваются также требования возрастной доступности, инклюзивности, этичного сбора данных и методологические границы платформы.

Ключевые слова: TIMSS Integrativ Lab, цифровая дидактика, начальное образование, интегративный подход, TIMSS 2027, миссия, когнитивная прогрессия, обратная связь, формирующее оценивание, профиль результатов, UDL, цифровое обучение.

Abstract: The article presents a methodology for using the “TIMSS Integrativ Lab” digital didactic platform to develop primary school pupils’ ability to apply mathematics and science knowledge in integrative situations. The platform is not treated as an electronic bank of official TIMSS items; rather, it is conceptualized as an author-designed methodological tool that combines original tasks aligned with the TIMSS 2027 content and cognitive requirements, meaningful missions, the Knowing–Applying–Reasoning progression, disciplinary–bridge–synthesis levels of integration, and explanatory formative feedback. The paper substantiates the learner pathway, digital pedagogical progression across Grades 1–4, response formats, visual representations, multidimensional interpretation of results, research-session data recording, and a seven-stage teacher-use algorithm. Particular attention is paid to age appropriateness, accessibility and inclusion, ethical data collection, and the methodological boundaries of the platform. The platform is positioned as a means of implementing an integrative methodology in a structured digital environment rather than as a replacement for the teacher or for authentic hands-on learning.

Key words: TIMSS Integrativ Lab, digital didactics, primary education, integrative approach, TIMSS 2027, mission-based learning, cognitive progression, feedback, formative assessment, result profile, UDL, digital learning.

KIRISH

Raqamli ta’lim vositalarining boshlang‘ich ta’limga kirib kelishi o‘quv topshiriqlarini nafaqat elektron shaklga o‘tkazish, balki o‘quvchining fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich boshqarish, tezkor qayta aloqa berish va natijalarni tizimli qayd etish imkonini ham yaratmoqda. Biroq raqamlashtirishning o‘zi didaktik samaradorlikni kafolatlamaydi. Agar platforma faqat

qog‘ozdagi testni ekranga ko‘chirsa, uning pedagogik qiymati texnik qulaylik bilan cheklanib qoladi. Shuning uchun raqamli muhit metodik modelning mantiqini qo‘llab-quvvatlashi zarur.

TIMSS 2027 ikkinchi to‘liq raqamli sikl sifatida kompyuter asosidagi innovatsion topshiriqlar, interaktiv muammoni yechish, jarayon ma’lumotlarini qayd etish va raqamli baholash dizaynini rivojlantiradi [1; 2]. Bu jarayon boshlang‘ich ta’limda raqamli topshiriqlarni yaratishda vizual taqdimot, turli javob formatlari, kognitiv talab va qayta aloqa o‘rtasidagi muvofiqlikni kuchaytirishga metodik asos beradi.

Mazkur tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan “TIMSS Integrativ Lab” platformasi TIMSSning rasmiy texnologik mahsuloti emas. Uning vazifasi TIMSSning e’lon qilingan yoki himoyalangan topshiriqlarini ko‘chirish emas, balki milliy o‘quv mazmuniga mos original ssenariylar va topshiriqlar orqali matematika hamda tabiiy fanlar bilimlarini bog‘lash, o‘quvchini Bilishdan Qo‘llash va Mulohaza yuritishga tomon olib borish, fanlararo integratsiya chuqurligini boshqarish va shakllantiruvchi qayta aloqa berishdir.

Maqolaning maqsadi “TIMSS Integrativ Lab” platformasining pedagogik maqsadi, funksiyalari, foydalanuvchi arxitekturasi, missiyalar tizimi, javob va baholash mexanizmlari, natijalarni talqin qilish tartibi hamda o‘qituvchi tomonidan foydalanish algoritmini ilmiy-metodik asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

TIMSS 2027 baholash doiralari raqamli muhitda ham fan, mazmun va kognitiv aniqlikni saqlash zarurligini ko‘rsatadi [1]. Shu jihatdan platformadagi har bir topshiriq bitta asosiy fan, tegishli mazmun sohasi va Bilish, Qo‘llash yoki Mulohaza yuritish kognitiv sohasiga biriktiriladi. Fanlararo integratsiya esa TIMSSning rasmiy balli sifatida emas, mualliflik metodikasidagi predmetli, bog‘lovchi va sintezlovchi darajalar orqali qayd etiladi.

Raqamli platformada qayta aloqa alohida metodik ahamiyatga ega. Black va Wiliam shakllantiruvchi baholashni o‘quv jarayonini boshqarish va ta’limni o‘quvchi ehtiyojiga moslashtirish mexanizmi sifatida ko‘rsatadi [4]. Hattie va Timperley qayta aloqaning samaradorligini maqsad, joriy holat va keyingi qadam o‘rtasidagi bog‘lanish bilan izohlaydi [5], Shute esa qayta aloqa aniq, o‘z vaqtida va kognitiv jihatdan me’yorlangan bo‘lishi lozimligini ta’kidlaydi [6]. Shu asosda platformadagi qayta aloqa “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” signali bilan cheklanmay, dalil yoki hisobni tushuntiruvchi qisqa izoh shaklida tuziladi.

Boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilar uchun raqamli muhitni loyihalashda Universal Design for Learning (UDL) tamoyillari ham metodik yo‘nalish beradi. CAST UDL Guidelines 3.0 axborotni turli shakllarda ifodalash, muhim aloqalarni ajratib ko‘rsatish, oldingi bilim bilan bog‘lash, turli javob va navigatsiya usullariga imkon berish hamda progressni kuzatishni qo‘llab-quvvatlaydi [7]. Mayerning multimedia ta’lim nazariyasi esa matn, tasvir va boshqa vizual elementlarni kognitiv yukni oshirmaydigan, mazmunni anglashga xizmat qiladigan tarzda uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [8].

Tadqiqotda pedagogik modellashtirish, funksional tahlil, raqamli didaktik dizayn, qiyosiy tahlil, topshiriqlar arxitekturasini tizimlashtirish va metodik audit usullaridan foydalanildi. Platformaning har bir funksiyasi 2.1-bosqichda ishlab chiqilgan integrativ topshiriq modeli bilan bog‘landi. Empirik samaradorlik ko‘rsatkichlari mazkur maqolada keltirilmaydi; platforma orqali olingan tajriba-sinov natijalarini statistik tahlil qilish alohida tadqiqot bosqichining vazifasi hisoblanadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida “TIMSS Integrativ Lab”ning pedagogik arxitekturasi shakllantirildi. Platformaning bosh maqsadi o‘quvchini alohida fan bilimini esga tushirishdan uni mazmunli vaziyatda qo‘llash, boshqa fan ma’lumoti bilan bog‘lash va dalil asosida xulosa chiqarishga tomon muntazam olib borishdir. Mazkur maqsad shakllantiruvchi, diagnostik, motivatsion, qayta aloqa, progression va tadqiqot funksiyalari orqali amalga oshiriladi.

1-jadval. “TIMSS Integrativ Lab” platformasining asosiy metodik funksiyalari

Funksiya	**Pedagogik mazmuni**
Shakllantiruvchi	O‘quvchini predmetli bilimdan fanlararo qo‘llash va integrativ mulohazaga bosqichma-bosqich olib boradi.
Diagnostik	Matematika, tabiiy fanlar, kognitiv sohalar va integrativ faoliyat kesimida qiyinchiliklarni aniqlashga yordam beradi.
Motivatsion	Hayotiy missiyalar, vizual materiallar va qisqa topshiriqlar orqali faol ishtirokni qo‘llab-quvvatlaydi.
Qayta aloqa	Javobdan keyin hisob, dalil yoki kuzatuvga tayangan tushuntirish beradi.
Progression	1–4-sinflarda matn, vizual, sonli ma’lumot va kognitiv talabni bosqichma-bosqich murakkablashtiradi.
Tadqiqot	Topshiriq, natija va bajarish vaqtini tuzilmali qayd etishga metodik asos yaratadi.

Foydalanuvchi yo‘li pedagogik maqsadga bo‘ysundirilgan sodda arxitektura asosida tuziladi: sinfni tanlash → missiyani tanlash → ssenariy bilan tanishish → beshta topshiriqni ketma-ket bajarish → qayta aloqa → natijalarni ko‘rish → tavsiya va refleksiya. Bunday ketma-ketlik boshlang‘ich sinf o‘quvchisini murakkab menyu yoki ortiqcha texnik tanlovlardan chalg‘itmay, asosiy e’tiborni o‘quv faoliyatiga qaratadi.

2-jadval. Platformadagi foydalanuvchi yo‘lining pedagogik talqini

Bosqich	**O‘quvchi faoliyati**	**Metodik vazifa**
Sinfni tanlash	O‘z sinf darajasini belgilaydi.	Yoshga mos matn, vizual va topshiriq yukini moslashtirish.
Missiyani tanlash	Mazmunli mavzu yoki vaziyatni tanlaydi.	Fanlararo faoliyatni yagona kontekstga birlashtirish.

Bosqich	O‘quvchi faoliyati	Metodik vazifa
Ssenariy	Vaziyat, kuzatuv yoki tajriba shartlari bilan tanishadi.	Vazifaga ma’no berish va zarur ma’lumot bazasini yaratish.
Topshiriqlar	Savollarga ketma-ket javob beradi.	Bilish–Qo‘llash–Mulohaza va integratsiya progressiyasini amalga oshirish.
Qayta aloqa	Javobning sababini ko‘radi.	Xatoni anglash va fikrlash zanjirini mustahkamlash.
Natijalar	Fan va kognitiv ko‘rsatkichlarni ko‘radi.	Keyingi mashq uchun yo‘nalish olish va refleksiya.

Platformada 1–4-sinflar uchun bir xil ekran mantig‘ini mexanik ravishda takrorlash rad etiladi. 1-sinfda qisqa matn, yirik elementlar, sodda rasm va emoji, bir amalli vazifalar hamda darhol tushunarli qayta aloqa ustuvor; 2-sinfda oddiy o‘lchash, farqni topish va ikki sharoitni taqqoslash; 3-sinfda jadval, sodda diagramma, ko‘p javobli tanlov va bir nechta qiymatni qiyoslash; 4-sinfda esa TIMSS 2027 doirasiga mos mazmuniy-kognitiv tasnif, ko‘p omilli vaziyatlar va dalillangan mulohaza kuchaytiriladi. Shu bilan 1–3-sinflar rasmiy TIMSS testi emas, balki kognitiv va integrativ faoliyatga tayyorlov darajalari sifatida saqlanadi.

Platformadagi asosiy didaktik birlik “missiya”dir. Har bir missiya o‘zaro bog‘langan ssenariy, ma’lumotlar, vizual materiallar va beshta topshiriqdan iborat bo‘lib, tayanch bilimdan fanlararo xulosaga tomon rivojlanadi. “Aqlli bog‘” missiyasi o‘simlik o‘sishi, o‘lchash va ma’lumotlarni taqqoslashni; “Suv laboratoriyasi” suv holatlari, harorat va miqdorni; “Ob-havo stansiyasi” esa harorat, yog‘in, shamol, jadval va diagramma bilan ishlashni integratsiyalaydi. Umumiy kontekst saqlangani uchun o‘quvchi oldingi vazifadagi ma’lumotni keyingi vazifada chuqurroq qayta ishlaydi.

Javob formatlari pedagogik maqsadga ko‘ra tanlanadi. Bir javobli tanlov bitta asosiy dalil yoki xulosani aniqlashga; ko‘p javobli tanlov bir nechta to‘g‘ri shartni birgalikda ajratishga; sonli javob hisoblash va o‘lchov natijasini ifodalashga; qisqa yozma javob tushuncha yoki faktni mustaqil qayta tiklashga; jadval, diagramma va sharoit kartalari esa vizual ma’lumotni o‘qish va talqin qilishga xizmat qiladi. Ko‘p javobli topshiriqda faqat bir to‘g‘ri variantni tanlash “to‘liq dalillar to‘plami” talabini bajarmagan holat sifatida baholanishi mumkin.

Qayta aloqa platformaning shakllantiruvchi komponenti sifatida ishlaydi. O‘quvchi javobni kiritgach, natija belgi va qisqa matn orqali ko‘rsatiladi, so‘ng javob sababini tushuntiruvchi izoh beriladi. Navigatsiya o‘quv sikliga bo‘ysunadi: javob berilmasdan tekshirish, tekshirilmasdan keyingi vazifaga o‘tish yoki tekshirilgan javobni tasodifan o‘zgartirish cheklanadi. Bu o‘quvchini “tez bosib o‘tish”dan savolni o‘qish, javob berish va natijani tahlil qilish ketma-ketligiga yo‘naltiradi.

Natijalar birgina umumiy foiz bilan cheklanmaydi. Diagnostik qiymatni oshirish uchun umumiy natija, matematika, tabiiy fanlar, Bilish, Qo‘llash, Mulohaza yuritish va integrativ faoliyat kesimlari alohida ko‘rsatiladi. Muhim metodologik qoida shundaki, missiyada muayyan

kategoriya bo‘yicha topshiriq bo‘lmasa, u “0 %” emas, “baholanmadi” sifatida ko‘rsatiladi. Integrativ faoliyat ko‘rsatkichi bog‘lovchi va sintezlovchi topshiriqlardagi muvaffaqiyatni ifodalaydi, lekin TIMSSning rasmiy xalqaro balli hisoblanmaydi.

3-jadval. Platformadagi natija ko‘rsatkichlari va pedagogik talqini

Ko‘rsatkich	**Hisoblash mazmuni**	**Pedagogik talqini**
Umumiy natija	To‘g‘ri javoblar ulushi.	Missiya bo‘yicha umumiy muvaffaqiyat.
Matematika	Matematika topshiriqlaridagi natija.	Matematik mazmunni qo‘llash holati.
Tabiiy fanlar	Tabiiy fanlar topshiriqlaridagi natija.	Tabiiy-ilmiy mazmunni tushunish va qo‘llash.
Bilish	Knowing topshiriqlari natijasi.	Tayanch bilim va tushunchalarni faollashtirish.
Qo‘llash	Applying topshiriqlari natijasi.	Bilimni berilgan vaziyatda ishlata olish.
Mulohaza yuritish	Reasoning topshiriqlari natijasi.	Dalil, taqqoslash va xulosa chiqarish.
Integrativ faoliyat	Bog‘lovchi va sintezlovchi topshiriqlardagi muvaffaqiyat.	Mualliflik fanlararo ko‘rsatkichi; rasmiy TIMSS balli emas.

Tadqiqot rejimida platforma ishtirokchi kodi, sinf, tajriba bosqichi, missiya, topshiriq ketma-ketligi, javob, to‘g‘ri/noto‘g‘ri holati, bajarish vaqti va yakuniy natijani tuzilmali qayd etishga moslashtiriladi. Pretest–mashq–posttest yoki nazorat–tajriba guruhlari dizaynida topshiriq bankining versiyasini ham qayd etish takrorlanuvchanlikni oshiradi. Shu bilan birga, tadqiqot uchun zarur bo‘lmagan ism, telefon va elektron pochta kabi shaxsni identifikatsiya qiluvchi ortiqcha ma’lumotlarni yig‘maslik etik talab sifatida belgilanadi.

Platformadan foydalanish individual mashq, juftlikdagi muhokama, kichik guruh, butun sinf tahlili, diagnostik mashg‘ulot va uy/mustaqil faoliyat shakllarida tashkil etilishi mumkin. Bunda o‘qituvchi platformani dars maqsadidan uzmasligi, missiyani o‘rganilgan mazmunga mos tanlashi, javobni oldindan aytmasligi, bajarish jarayonida ortiqcha ko‘mak bermasligi, raqamli qayta aloqani sinf muhokamasi bilan boyitishi va natijani faqat umumiy ball bilan cheklamasdan tahlil qilishi lozim.

4-jadval. O‘qituvchining platformadan foydalanish algoritmi

Bosqich	**O‘qituvchi faoliyati**	**Metodik nazorat**
1. Maqsadni aniqlash	Qaysi fan, kognitiv va integrativ faoliyat rivojlantirilishini belgilaydi.	Platforma faoliyati dars maqsadidan uzilmasligi.

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	Metodik nazorat
2. Missiyani tanlash	Sinf va o‘rganilgan mazmunga mos ssenariyni tanlaydi.	Yoshga va o‘quv dasturiga moslik.
3. Kirish	Ssenariydagi zarur tushuncha va vazifani qisqa tushuntiradi.	Javobni oldindan aytib bermaslik.
4. Bajarish	Mustaqil yoki hamkorlikdagi ishni kuzatadi.	Ortiqcha ko‘makdan saqlanish.
5. Qayta aloqa	Platforma izohini sinf muhokamasi bilan boyitadi.	Natijadan fikrlash usuliga o‘tish.
6. Tahlil	Fan va kognitiv natijalarni ko‘rib qiyinchiliklarni aniqlaydi.	Faqat umumiy ball bilan cheklanmaslik.
7. Keyingi qadam	Takrorlash, murakkablashtirish yoki yangi missiyani rejalashtiradi.	Individual va guruh ehtiyojiga moslashtirish.

Bir dars doirasida foydalanish uchun uch bosqichli model tavsiya etiladi: tayyorlov – integrativ faoliyat – refleksiya. Tayyorlovda ssenariy va zarur tayanch bilim qisqa faollashtiriladi. Integrativ faoliyatda o‘quvchilar missiya topshiriqlarini ketma-ket bajarib, zarur hollarda yo‘naltiruvchi savollar oladi. Refleksiyada “Qaysi ma’lumot yordam berdi?”, “Qaysi hisob yoki kuzatuv kerak bo‘ldi?”, “Nima sababdan xulosa shunday bo‘ldi?” kabi savollar o‘quvchining o‘z fikrlash usulini anglashiga yordam beradi.

MUHOKAMA

“TIMSS Integrativ Lab”ning ilmiy-metodik qiymati dasturlash texnologiyasida emas, balki topshiriq dizayni, kognitiv progressiya, integratsiya darajalari, baholash va qayta aloqani yagona raqamli faoliyatga birlashtirishidadir. Shu sababli platformani oddiy test dasturi yoki TIMSSning rasmiy nusxasi sifatida talqin qilish noto‘g‘ri. Uning metodologik mustaqilligi original ssenariylar va mualliflik topshiriqlari bilan ta’minlanadi.

Raqamli qayta aloqa shakllantiruvchi baholash nazariyalari bilan uyg‘unlashadi [4–6]. Biroq avtomatik izoh o‘qituvchi muhokamasini to‘liq almashtirmaydi. Ayniqsa, Mulohaza yuritish va sintezlovchi topshiriqlarda dalilni og‘zaki asoslash, qarama-qarshi fikrlarni muhokama qilish va xulosani takomillashtirish uchun pedagogning metodik rahbarligi zarur. Platformaning to‘g‘ri roli o‘qituvchini almashtirish emas, balki uning didaktik imkoniyatlarini kengaytirishdir.

UDL 3.0 [7] va multimedia ta’lim tamoyillari [8] platforma dizaynida “qiziqarli” va “kognitiv toza” muhit o‘rtasidagi muvozanatni talab qiladi. Yirik tugmalar, aniq fokus holati, yetarli rang kontrasti, qisqa matn, o‘qiladigan jadval va diagrammalar, natijani faqat rang bilan ifodalamaslik boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muhim. Ortiqcha animatsiya, dekorativ element va keraksiz texnik axborot esa asosiy vazifadan diqqatni chalg‘itishi mumkin.

Natijalarni ko‘p o‘lchovli profil shaklida ko‘rsatish platformaning diagnostik salohiyatini oshiradi. O‘quvchi umumiy foizda yaxshi natija ko‘rsatishi, biroq Mulohaza yuritish yoki integrativ faoliyatda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Bunday profil o‘qituvchiga keyingi mashqni aniqroq rejalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, “baholanmagan” kategoriya bilan “0 %”ni farqlash statistik va pedagogik talqinning muhim shartidir.

Platformaning cheklovlari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Qurilma sifati, internet tezligi, ekran o‘lchami va raqamli savodxonlikdagi farqlar foydalanish samaradorligiga ta’sir qilishi mumkin. Raqamli vosita real tajriba, qo‘l bilan o‘lchash, guruhli muloqot va predmetli faoliyatni to‘liq almashtirmasligi lozim. Empirik tajriba-sinovda texnik sharoitlarni imkon qadar standartlashtirish va natijalarni “platformaning o‘zi” bilan emas, u orqali amalga oshirilgan metodika bilan bog‘liq holda talqin qilish zarur.

XULOSA

“TIMSS Integrativ Lab” boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuvni raqamli didaktik muhitda amalga oshirishga mo‘ljallangan mualliflik metodik vositasi sifatida asoslandi. Platformaning arxitekturasi sinfga mos progressiya, missiyalar tizimi, turli javob formatlari, vizual ma’lumot, tushuntiruvchi qayta aloqa va ko‘p o‘lchovli natija profilini yagona tizimda birlashtiradi.

Platformadan foydalanishning samarali metodikasi o‘qituvchining maqsadni aniqlashi, mos missiyani tanlashi, qisqa tayyorlovni tashkil etishi, o‘quvchining mustaqil yoki hamkorlikdagi faoliyatini kuzatishi, platforma qayta aloqasini muhokama bilan boyitishi, natijalarni fan va kognitiv kesimda tahlil qilishi hamda keyingi qadamni rejalashtirishini nazarda tutadi. Shu tariqa raqamli vosita o‘quvchini bilimni esga tushirishdan uning mazmunli vaziyatda qo‘llanishi va fanlararo dalil asosidagi xulosaga olib borishga xizmat qiladi.

Metodologik jihatdan platforma TIMSSning rasmiy mahsuloti emasligi, undagi integrativ faoliyat ko‘rsatkichi rasmiy TIMSS balli hisoblanmasligi va topshiriqlar original mualliflik materiallari bo‘lishi qat’iy saqlanishi kerak. Kelgusida platformaning pedagogik samaradorligini tajriba-sinov, bajarish vaqti, kognitiv va integrativ profil, foydalanuvchi qulayligi hamda topshiriqlar validligi bo‘yicha kompleks baholash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Von Davier, M., & Kennedy, A. M. (Eds.). TIMSS 2027 Assessment Frameworks. Boston College / International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), 2025.

2. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). TIMSS 2027: Trends in International Mathematics and Science Study. Key Features and Study Overview. IEA, 2026.

3. Chen, B., Chen, J., Wang, M., Tsai, C.-C., & Kirschner, P. A. The Effects of Integrated STEM Education on K12 Students’ Achievements: A Meta-Analysis. Review of Educational Research, 96(2), 619–668, 2026. https://doi.org/10.3102/00346543251318297

4. Black, P., & Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7–74, 1998.

5. Hattie, J., & Timperley, H. The Power of Feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112, 2007.

6. Shute, V. J. Focus on Formative Feedback. Review of Educational Research, 78(1), 153–189, 2008.

7. CAST. Universal Design for Learning Guidelines Version 3.0. Lynnfield, MA: CAST, 2024.

8. Mayer, R. E. Multimedia Learning. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

9. Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (Eds.). STEM Integration in K–12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Washington, DC: National Academies Press, 2014.
10. Abdullayeva, Sh. A., & Ergasheva, M. T. Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING IQTISODIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK OMILLARI

Rustamova Davlatxon Toyirjon qizi-
Farg‘ona davlat universiteti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonova Sayyora Odiljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik omillari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarda hayotiy zarur bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida iqtisodiy savodxonlik elementlarini singdirish o‘quvchilarning kelgusidagi ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada o‘qish savodxonligi darslarining mazmuni iqtisodiy tushunchalar bilan integratsiyalashgan holda yoritilgan. Tadqiqot jarayonida kompetensiyaviy, integrativ va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida metodlar tanlandi. O‘qish matnlari orqali tejamkorlik, mehnat, ehtiyoj, resurs va daromad kabi iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar ishlab chiqildi. Interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligi va mustaqil fikrlashini oshirishga xizmat qildi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, iqtisodiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, integratsiya, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические факторы формирования экономических компетенций у учащихся начальных классов на уроках чтения и развития грамотности. В условиях современного образования особое значение приобретает компетентностный подход, направленный на формирование у обучающихся жизненно необходимых знаний и умений. Формирование элементов экономической грамотности на начальном этапе обучения способствует успешной социальной и экономической адаптации личности в будущем. В статье показаны возможности интеграции экономических понятий в содержание уроков чтения. В ходе исследования были использованы компетентностный, интегративный и деятельностный подходы. Разработаны задания на основе текстов, направленные на формирование представлений о бережливости, труде, потребностях, ресурсах и доходах. Применение интерактивных методов обучения способствовало повышению познавательной активности учащихся и развитию их самостоятельного мышления.

Ключевые слова: начальное образование, читательская грамотность, экономическая компетенция, компетентностный подход, интеграция, интерактивные методы.

Abstract. This article examines the methodological factors of developing economic competencies among primary school students through reading literacy lessons. In modern education, the competency-based approach plays a crucial role in forming students' essential life skills and abilities. Introducing elements of economic literacy at the primary level contributes to students' future social and economic awareness and adaptability. The study highlights the integration of economic concepts into reading literacy lessons. Competency-based, integrative, and activity-oriented approaches were applied in the research process. Text-based tasks aimed at developing students' understanding of thrift, labor, needs, resources, and income were designed and implemented. The use of interactive teaching methods enhanced learners' engagement and promoted independent and critical thinking.

Keywords: primary education, reading literacy, economic competence, competency-based approach, integration, interactive methods.

KIRISH.

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarda hayotiy muhim kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir. Xususan, iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, bozor mexanizmlarining kundalik hayotga chuqur kirib kelishi yosh avloddan iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab etmoqda. Shu boisdan ham iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonunida ta'lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish zarurligi alohida ta'kidlangan bo‘lib, bu boshlang‘ich ta'lim bosqichiga ham bevosita taalluqlidir [1]. Boshlang‘ich ta'lim o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va funksional savodxonligi rivojlanadi. O‘qish savodxonligi darslari nafaqat matnni o‘qish va tushunishga, balki uni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan qaralganda, o‘qish savodxonligi darslari iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Xalqaro tadqiqotlar, jumladan PISA baholash dasturi natijalari o‘quvchilarning funksional va iqtisodiy savodxonligi yetarli darajada rivojlanmaganini ko‘rsatmoqda [2]. Ilmiy manbalarda iqtisodiy kompetensiya shaxsning iqtisodiy jarayonlarni anglash, resurslardan oqilona foydalanish, tejamkorlik va mas'uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatlari majmui sifatida talqin etiladi. UNESCO hujjatlarida boshlang‘ich ta'lim bosqichidayoq iqtisodiy va moliyaviy savodxonlik elementlarini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan [3]. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda iqtisodiy kompetensiyalar ko‘proq alohida mavzular doirasida cheklangan holda berilib, fanlararo integratsiya yetarli darajada amalga oshirilmayapti. Mamlakatimiz olimlari tomonidan o‘qish savodxonligini rivojlantirish, kompetensiyaviy yondashuv va interfaol metodlar masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Karimova S.X. o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini ilmiy jihatdan asoslab bergan bo‘lsa [4], Abdullayeva M.M. kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini yoritib bergan [5]. Shuningdek, iqtisodiy tarbiya masalalari Vahobov A.V. tadqiqotlarida keng tahlil qilingan

[9]. Shunga qaramay, o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishning metodik omillari yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish masalasi yetakchi yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Davlat ta’lim standartlarida ta’lim oluvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish ta’lim mazmunining asosiy vazifasi sifatida belgilangan [1; 10]. Ushbu normativ hujjatlar boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilarning funksional, iqtisodiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini taqozo etadi. Xalqaro tajribaga murojaat qiladigan bo‘lsak, OECD tomonidan o‘tkazilgan PISA tadqiqotlarida o‘qish savodxonligi funksional savodxonlikning asosi sifatida baholanadi [2]. Mazkur tadqiqot natijalari ko‘plab mamlakatlarda, jumladan, rivojlanayotgan davlatlarda ham o‘quvchilarning iqtisodiy va moliyaviy savodxonligi yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatadi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan konseptual hujjatlarda esa boshlang‘ich ta’lim bosqichida moliyaviy va iqtisodiy tushunchalarni o‘quvchilarga sodda, hayotiy misollar asosida singdirish muhimligi ta’kidlanadi [3]. Mahalliy ilmiy adabiyotlarda boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan. Karimova S.X. o‘z tadqiqotlarida o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasini asoslab bergan [4]. Muallif o‘qish darslarining shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini alohida qayd etadi. Bu esa iqtisodiy kompetensiyalarni aynan o‘qish savodxonligi darslari orqali shakllantirish mumkinligini ko‘rsatadi. Abdullayeva M.M. tomonidan kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari yoritilib, boshlang‘ich ta’limda bilim emas, balki uni amaliy faoliyatda qo‘llay olish muhimligi asoslab berilgan [5]. Muallif fikricha, kompetensiyalar integrativ xarakterga ega bo‘lib, ular fanlararo aloqadorlik asosida shakllantirilgandagina samarali natija beradi. Shu nuqtayi nazardan, iqtisodiy kompetensiyalarni o‘qish savodxonligi bilan integratsiyalash metodik jihatdan asosli hisoblanadi. Interfaol metodlardan foydalanish masalalari Shodmonov Q.B. tadqiqotlarida chuqur tahlil qilingan [6]. Muallif interfaol metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, faolligini va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishini ta’kidlaydi. Bu jihatlar iqtisodiy kompetensiyalarning tarkibiy qismlari bilan uzviy bog‘liqdir. Iqtisodiy tarbiya masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda Vahobov A.V. iqtisodiy tafakkurni shakllantirishni shaxs tarbiyasining muhim yo‘nalishi sifatida talqin etadi [9]. Muallif iqtisodiy tarbiya boshlang‘ich sinfdan boshlab izchil tashkil etilishi lozimligini ta’kidlaydi. Musaev N.N. esa boshlang‘ich sinflarda iqtisodiy bilim elementlarini berish metodikasini ishlab chiqqan bo‘lib, u iqtisodiy tushunchalarni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda singdirish zarurligini ko‘rsatadi [7]. To‘xtayeva H.R. tadqiqotlarida funksional savodxonlik tushunchasi keng yoritilib, o‘qish savodxonligi uning asosiy komponenti sifatida e’tirof etiladi [8]. Muallifning fikricha, funksional savodxonlikni rivojlantirish o‘quvchilarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotga moslashuvini ta’minlaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi dolzarb bo‘lsa-da, uni o‘qish savodxonligi darslari bilan integratsiyalashgan holda yoritishga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, integrativ va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlarga asoslandi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlar uyg‘unligidan foydalanildi. Nazariy metodlar sifatida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish metodlari qo‘llanildi. Amaliy bosqichda tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajriba jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi darslarida olib borildi. O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda iqtisodiy mazmundagi matnlar tanlandi va ular asosida maxsus topshiriqlar ishlab chiqildi. Ushbu topshiriqlar tejamkorlik, ehtiyoj, mehnat, resurs va daromad kabi iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishga yo‘naltirildi. Tajriba davomida “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Rol o‘ynash”, “Savol-javob” kabi interfaol metodlardan foydalanildi [6]. O‘quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini baholash uchun diagnostik topshiriqlar, kuzatuv va suhbat metodlari qo‘llanildi. Natijalar boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlar asosida solishtirildi. Metodologik yondashuvning asosiy tamoyili – o‘quvchilarning bilimni amaliy faoliyatda qo‘llay olishiga erishishdan iborat bo‘ldi. Bu esa o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali metodik omillarini aniqlash imkonini berdi.

NATIJALAR

Tajriba-sinov ishlari boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslari jarayonida o‘tkazildi va u o‘quvchilarda iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish darajasini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotning boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilarning iqtisodiy tushunchalar haqidagi bilimlari, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalari hamda iqtisodiy mazmundagi matnlarni anglash darajasi diagnostik topshiriqlar orqali baholandi. Dastlabki natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning aksariyat qismi tejamkorlik, ehtiyoj, mehnat va daromad kabi tushunchalarni yuzaki darajada biladi hamda ularni kundalik hayot bilan bog‘lashda qiyinchiliklarga duch keladi. Tajriba jarayonida o‘qish savodxonligi darslari mazmuniga iqtisodiy yo‘naltirilgan matnlar va topshiriqlar tizimli ravishda kiritildi. Matnlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos holda tanlanib, ularda iqtisodiy mazmun sodda va hayotiy misollar asosida yoritildi. Har bir darsda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qildi. Xususan, “Rol o‘ynash” metodi orqali o‘quvchilar iqtisodiy vaziyatlarni modellashtirdi, “Klaster” va “Aqliy hujum” metodlari yordamida iqtisodiy tushunchalar tizimlashtirildi. Yakuniy diagnostika natijalari tajriba boshidagi ko‘rsatkichlar bilan solishtirilganda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar mavjudligini ko‘rsatdi. O‘quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni anglash darajasi oshdi, ular matn mazmunidan iqtisodiy g‘oyalarni ajrata olish va xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ega bo‘ldilar. Ayniqsa, iqtisodiy mazmundagi savollarga javob berishda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va mulohaza yuritish qobiliyati rivojlandi. Bu holat Musaev N.N. tomonidan qayd etilgan iqtisodiy bilimlarni bosqichma-bosqich shakllantirish samaradorligini tasdiqlaydi [7]. Shuningdek, o‘quvchilarning funksional savodxonlik darajasida ham o‘sish kuzatildi. Ular o‘qilgan matn asosida iqtisodiy qarorlar qabul qilishga doir oddiy vaziyatlarni tahlil qila oldilar. To‘xtayeva H.R. tomonidan belgilangan funksional savodxonlik mezonlari asosida olib borilgan tahlil natijalari tajriba-sinov ishlarining samarali ekanini ko‘rsatdi [8]. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuv o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning hayotiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Olingan natijalar boshlang‘ich ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyaning pedagogik samaradorligini yana bir bor

tasdiqlaydi hamda o‘qish savodxonligi darslarining iqtisodiy tarbiya berishdagi imkoniyatlarini keng ekanini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish metodik jihatdan samarali ekanini ko‘rsatdi. Olingan natijalar kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni anglash, ularni kundalik hayotiy vaziyatlarga tatbiq eta olish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishini tasdiqlaydi. Bu holat boshlang‘ich ta’limda bilimdan ko‘ra ko‘nikma va kompetensiyalarni ustuvor rivojlantirish zarurligi haqidagi ilmiy qarashlarga mos keladi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy mazmundagi matnlardan foydalanish o‘quvchilarning funksional savodxonlik darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani aniqlandi. Bu natija PISA tadqiqotlarida ta’kidlangan o‘qish savodxonligining hayotiy muammolarni hal etishdagi muhim roli haqidagi xulosalar bilan uyg‘unlashadi [2]. O‘quvchilarning matnni anglash bilan bir qatorda undagi iqtisodiy mazmunni tahlil qila olishi ularning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishga xizmat qildi. Natijalar Karimova S.X. tomonidan ilgari surilgan o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi bilan hamohangdir [4]. Xususan, matn bilan ishlash jarayonida savol-javob, tahlil va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar o‘quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga yordam berdi. Shu bilan birga, Abdullayeva M.M. ta’kidlagan kompetensiyaviy yondashuvning integrativ xarakteri tadqiqot natijalarida yaqqol namoyon bo‘ldi [5]. O‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirish fanlararo integratsiyaning samarali modeli sifatida qaralishi mumkin.

Interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligi Shodmonov Q.B. tadqiqotlarida bildirilgan xulosalarni tasdiqlaydi [6]. Tadqiqot jarayonida “Rol o‘ynash” va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning iqtisodiy vaziyatlarni tushunish va baholash qobiliyatini oshirdi. Bu esa iqtisodiy kompetensiyalarning faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy faoliyat orqali shakllanishini ta’minladi. Shuningdek, olingan natijalar Vahobov A.V. tomonidan ilgari surilgan iqtisodiy tarbiyani erta yoshdan boshlash g‘oyasini qo‘llab-quvvatlaydi [9]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tejamkorlik, mas’uliyat va ongli qaror qabul qilish kabi sifatlarning shakllanishi ularning kelgusidagi ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. To‘xtayeva H.R. tomonidan yoritilgan funksional savodxonlik mezonlari asosida olib borilgan tahlillar ham iqtisodiy kompetensiyalarni o‘qish savodxonligi orqali rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini tasdiqlaydi [8]. Umuman olganda, tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qish savodxonligi darslarini iqtisodiy mazmun bilan boyitish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularni kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari mazkur yo‘nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA

Mazkur tadqiqot boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik omillarini aniqlash va ilmiy asoslashga qaratildi. Tadqiqot jarayonida olib borilgan nazariy tahlil va tajriba-sinov ishlari natijalari boshlang‘ich ta’lim bosqichida iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘qish savodxonligi darslarining didaktik imkoniyatlari keng ekanini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qish

savodxonligi darslari mazmunini iqtisodiy tushunchalar bilan integratsiyalash o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar matnni anglash jarayonida tejamkorlik, ehtiyoj, mehnat, resurs va daromad kabi iqtisodiy tushunchalarni nafaqat o‘zlashtirdi, balki ularni kundalik hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash ko‘nikmalarini ham rivojlantirdi. Bu holat kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi. Tajriba-sinov natijalari shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar va iqtisodiy mazmundagi topshiriqlardan tizimli foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ongli qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. O‘quvchilarning iqtisodiy kompetensiyalarida kuzatilgan ijobiy o‘zgarishlar o‘qish savodxonligi darslarini faqat matnni o‘qish va tushunish bilan cheklab qolmasdan, uni hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish vositasi sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda fanlararo integratsiyaning pedagogik ahamiyatini ochib berdi. O‘qish savodxonligi va iqtisodiy tarbiya elementlarining uyg‘unlashuvi o‘quvchilarda iqtisodiy tafakkur asoslarini shakllantirishga imkon yaratadi. Bu esa ularning kelgusidagi ta’lim bosqichlarida iqtisodiy bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishlari uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida iqtisodiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi hamda o‘quvchilarni ijtimoiy-iqtisodiy hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va ta’lim dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ushbu yo‘nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodik asos bo‘la oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020. – 3–8-betlar.
2. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 25–40-pp.
3. UNESCO. Global Citizenship Education and Financial Literacy in Primary Education. – Paris, 2020. – 11–27-pp.
4. Karimova S.X. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 45–78-betlar.
5. Abdullayeva M.M. Boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 52–69-betlar.
6. Shodmonov Q.B. Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 33–56-betlar.
7. Musaev N.N. Boshlang‘ich sinflarda iqtisodiy bilim elementlarini o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2019. – 61–85-betlar.
8. To‘xtayeva H.R. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirish. – Toshkent, 2021. – 70–92-betlar.
9. Vahobov A.V. Iqtisodiy tarbiya va iqtisodiy tafakkurni shakllantirish masalalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 101–125-betlar.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2021. – 14–22-betlar.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SONLI TENGLIK VA TENGSIZLIK TUSHUNCHALARINI O‘RGATISH METODIKASI (MAKTAB DARSLIKLARI TAHLILI ASOSIDA)

Toshboyeva Saidaxon Raxmonberdiyevna
Farg‘ona davlat universiteti
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
toshboyevasaidaxon@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini shakllantirish va mustahkamlash metodikasi keng qamrovda yoritilgan. Tadqiqot 1–4-sinflar uchun amaldagi matematika darsliklari mazmunini tahlil qilish asosida olib borildi hamda ularning didaktik imkoniyatlari baholandi. Darsliklarda tenglik va tengsizlik tushunchalarining berilish ketma-ketligi, tushunchalarning bosqichma-bosqich murakkablashuvi, mashqlar tizimining mantiqiyligi va izchilligi o‘rganildi. Shuningdek, mazkur mavzuni o‘qitishda qo‘llaniladigan ko‘rgazmali, amaliy, muammoli ta’lim metodlari hamda didaktik o‘yinlarning o‘rni tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari ushbu metodlardan samarali foydalanish o‘quvchilarning matematik bilimlarni ongli o‘zlashtirishiga, mantiqiy fikrlash, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Maqola boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, amaliyotchi o‘qituvchilar va metodistlar uchun metodik tavsiyalar manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, maqolada dars jarayonini rejalashtirish, topshiriqlarni tabaqalashtirish va o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Olingan xulosalar boshlang‘ich sinf matematika darslarini samarali tashkil etishda nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijalar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilar faolligini kuchaytirish hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlarni takomillashtirish imkonini beradi va boshlang‘ich ta’lim amaliyotida keng qo‘llashga xizmat qiladi hamda metodik tajribani sezilarli boyitadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, matematika o‘qitish metodikasi, sonli tenglik, tengsizlik, taqqoslash, darslik tahlili.

Аннотация: В статье всесторонне рассматривается методика формирования и закрепления понятий числового равенства и неравенства в начальных классах. Исследование основано на анализе содержания действующих учебников по математике для 1–4 классов с оценкой их дидактических возможностей. Изучены последовательность введения понятий равенства и неравенства, поэтапное усложнение содержания, а также логичность и системность комплекса упражнений. Кроме того, проанализирована роль наглядных средств, практических заданий, проблемных методов обучения и дидактических игр при изучении данной темы. Результаты исследования показывают, что эффективное применение указанных методов способствует осознанному усвоению математических знаний учащимися, развитию логического мышления, умений сравнивать и делать выводы. Статья представляет методическую ценность для студентов направления начального образования, практикующих учителей и методистов. Особое внимание уделено вопросам планирования урока, дифференциации заданий и учёта возрастных

особенностей обучающихся. Полученные выводы служат теоретической и практической основой для эффективной организации уроков математики в начальной школе, повышения качества обучения, активизации познавательной деятельности и развития самостоятельного мышления учащихся, а также обогащения методического опыта начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, методика обучения математике, числовое равенство, неравенство, сравнение, анализ учебников.

Abstract: This article comprehensively examines the methodology for forming and reinforcing the concepts of numerical equality and inequality in primary school mathematics. The study is based on an analysis of the content of current mathematics textbooks for grades 1–4, with particular attention to their didactic potential. The sequence in which the concepts of equality and inequality are presented, the gradual increase in conceptual complexity, and the logical coherence and consistency of the exercise system are examined. In addition, the role of visual aids, practical activities, problem-based teaching methods, and didactic games used in teaching this topic is analyzed. The research findings indicate that the effective use of these methods promotes students' conscious mastery of mathematical knowledge and contributes to the development of logical thinking, comparison skills, and the ability to draw conclusions. The article serves as a source of methodological guidance for students majoring in primary education, practicing teachers, and methodologists. Furthermore, special attention is given to lesson planning, task differentiation, and consideration of learners' age-specific characteristics. The conclusions obtained provide a solid theoretical and practical basis for organizing effective primary mathematics lessons and contribute to improving educational quality, enhancing student engagement, fostering independent thinking, and enriching methodological practice in primary education.

Keywords: primary education, mathematics teaching methodology, numerical equality, inequality, comparison, textbook analysis.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitish o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish kabi muhim intellektual ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sonli tenglik va tengsizlik tushunchalari matematik bilimlarning asosiy poydevori bo‘lib, keyingi bosqichlarda tenglamalar, tengsizliklar va algebraik fikrlashni o‘zlashtirish uchun muhim zamin yaratadi, [2] Shu sababli ushbu tushunchalarni boshlang‘ich sinflardanoq ilmiy-metodik jihatdan to‘g‘ri va izchil o‘rgatish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Davlatimizda matematika fanini rivojlantirish va uni o‘qitish sifatini oshirish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti **Shavkat Mirziyoyev** matematika fanining ta’lim tizimidagi o‘rni haqida quyidagicha ta’kidlaydi: *“Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola mantiqan to‘g‘ri fikrlaydigan, keng*

dunyoqarashli bo‘lib voyaga yetadi va hayotda o‘z o‘rnini topadi.”[1] Ushbu fikr matematika fanini, xususan, uning boshlang‘ich bosqichdagi fundamental tushunchalarini sifatli o‘rgatish davlat siyosati darajasida muhim vazifa ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Prezidentimiz matematika ta’limida zamonaviy metodlarni joriy etish zarurligini alohida qayd etib, eski yondashuvlar bilan yuqori natijalarga erishib bo‘lmasligini ta’kidlaydi. Bu esa boshlang‘ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini o‘rgatishda ko‘rgazmali, amaliy, muammoli va didaktik o‘yin metodlaridan keng foydalanishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi **1-4-sinflar matematika darsliklari tahlili asosida sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini o‘rgatish metodikasini ilmiy jihatdan asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan,** dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

Ta’lim deganda o‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasidagi ongli va maqsadga tomon yo‘naltirilgan bilishga doir faoliyat tushuniladi. Har qanday ta ’lim o‘z oldiga ikkita maqsadni qo‘yadi:

1) o‘quvchilarga dastur asosida o‘rganilishi lozim bo‘lgan zarur bilimlar sistemasini berish;

2) matematik bilimlarni berish orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish.

Ta’lim jarayonidagi ana shu ikki maqsad amalga oshishi uchun o‘qituvchi har bir o‘rgatilayotgan tushunchani psixologik, pedagogik va didaktik qonuniyatlar asosida tushuntirishi kerak. Buning natijasida o‘quvchilar ongida bilish deb ataluvchi psixologik jarayon hosil bo‘ladi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda bilish jarayoni ikki xil bo‘ladi:

1) Hissiy bilish (sezgi, idrok va tasavvur).

Insonning hissiy bilishi uning sezgi va tasavvurlarida o‘z ifodasini topadi. Inson sezgi a‘zolari vositasida real dunyo bilan o‘zaro aloqada bo‘ladi. Bilish jarayonida sezgilar bilan birga idrok ham ishtirok etadi. Sezgilar natijasida obyektiv olamning subyektiv obrazi hosil bo‘ladi, ana shu subyektiv obrazning inson ongida butunicha aks etishi idrok deb ataladi.

Tashqi olam dagi narsa va hodisalar inson miya po‘stlog‘ida sezish va idrok qilish orqali ma’lum bir iz qoldiradi. Oradan ma’lum bir vaqt o‘tgach, ana shu izlar jadallashishi va biror narsa yoki hodisaning obyektiv obrazi sifatida qayta tiklanishi mumkin. Ana shu obyektiv olamning obyektiv obrazining ma’lum vaqt o‘tgandan keyin qayta tiklanish jarayoni tasavvur deb ataladi.

2) Mantiqiy bilish (tushuncha, hukm va xulosa).

Har qanday mantiqiy bilish hissiy bilish orqali amalga oshadi, shuning uchun ham har bir o‘rganilayotgan matematik obyektdagi narsalar seziladi, abstrakt nuqtayi nazardan idrok va tasavvur qilinadi, so‘ngra ana shu o‘rganilayotgan obyektdagi narsa to‘g‘risida ma’lum bir matematik tushuncha hosil bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi:

[1] Mirziyoyev Sh.M. Ta’lim va ilm-fanni rivojlantirishga oid nutqlari va ma’ruzalari // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. – https://president.uz

- Nazariy tahlil metodi – tenglik va tengsizlik tushunchalarining psixologik-pedagogik asoslarini aniqlashda qo‘llanildi [3];
- Darsliklarni tahlil qilish metodi – 4-sinflar matematika darsliklarida mavzuning berilish ketma-ketligi va mashqlar tizimini o‘rganishda foydalanildi;
- Taqqoshlash metodi – sinflar kesimida mashqlar murakkabligining bosqichma-bosqich rivojlanishini aniqlashga xizmat qildi;
- Metodik umumlashtirish – samarali o‘qitish usullarini tizimlashtirish va metodik tavsiyalar ishlab chiqishda qo‘llanildi.

NATIJALAR

Darsliklar tahlili quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

- sonli tenglik tushunchasi boshlang‘ich sinflarda dastlab predmetli-amaliy faoliyat asosida shakllantiriladi, keyinchalik esa sonli va arifmetik ifodalar orqali mustahkamlanadi.
- Tengsizlik belgilarini o‘rgatishda rasmli va ko‘rgazmali mashqlar muhim o‘rin tutadi [4].
- Darsliklarda berilgan mashqlar asosan sonlarni solishtirish, belgilarni to‘g‘ri qo‘yish va tenglikning to‘g‘riligini aniqlashga yo‘naltirilgan.
- Didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi darsliklarda tenglik va tengsizlik mavzusi metodik jihatdan mantiqiy ketma-ketlikda berilgan. Biroq dars jarayonida faqat darslik bilan cheklanib qolish ayrim hollarda o‘quvchilarning tenglik belgisini faqat “hisoblash natijasi” sifatida qabul qilishiga olib keladi.

Shu bois, o‘qituvchi tomonidan:

- qo‘shimcha ko‘rgazmali vositalar,
- hayotiy misollar,
- muammoli vaziyatlar va o‘yinli topshiriqlar bilan darsni boyitish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv o‘quvchilarning matematik tafakkurini chuqur rivojlantiradi.

Quyida boshlang‘ich sinflar kesimida sonli tenglik va tengsizlik mavzusiga oid misol va masala, ularning yechish usuli (metodik izoh bilan) keltirib o‘tildi.

1-sinf: Predmetli-amaliy daraja

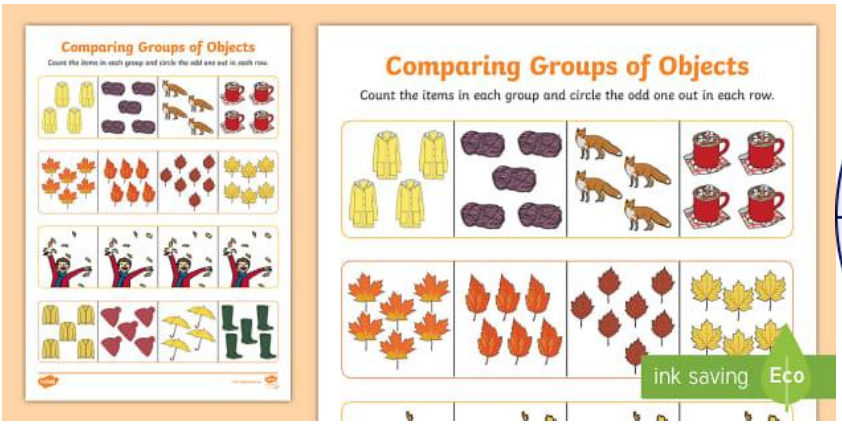

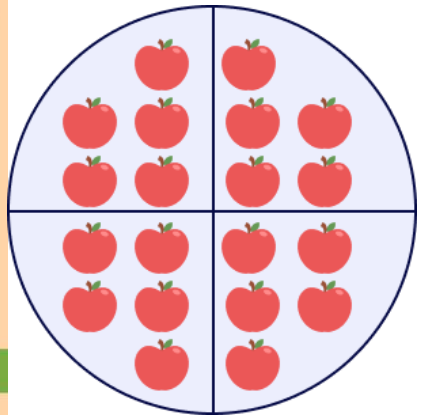

1-misol: Rasmda 4 ta olma va 4 ta nok tasvirlangan.

Savol: Qaysi belgini qo‘yamiz? 4 □ 4

Yechish usuli (metodik izoh): O‘quvchilar har ikki tomondagi predmetlarni birma-bir sanaydi. Soni teng ekanini aniqlab, “=” belgisi qo‘yiladi.

2-misol: Bir savatda 3 ta qizil shar, ikkinchi savatda 5 ta ko‘k shar bor.

Savol: Qaysi savatda shar ko‘p?

Yechish usuli:Sanash orqali 3 va 5 sonlari taqqoslanadi. 5 soni katta ekanligi tushuntiriladi.

Xulosa: $3 < 5$

Bu bosqichda belgilar predmetlar orqali tushuntiriladi, abstrakt yozuvga shoshilmaslik kerak.

2-sinf: Son va rasm uyg‘unligi

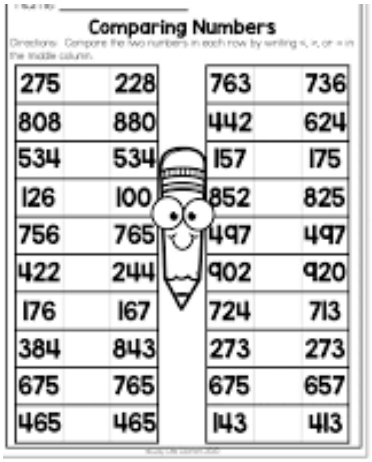

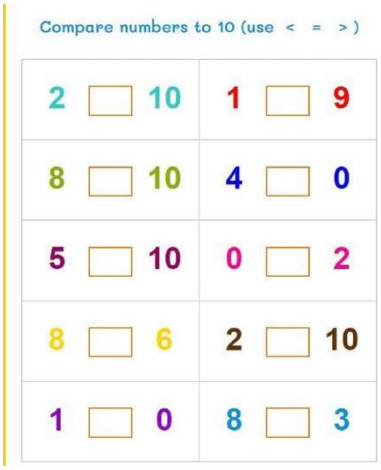

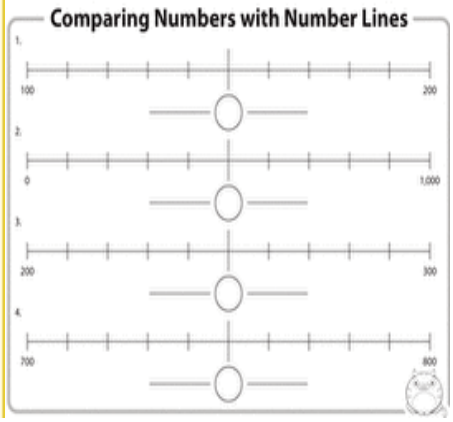

Misol 1. Rasm asosida tenglikni to‘ldiring: $6 + 2 \square 8$

Yechish usuli: Chap tomondagi amal bajariladi: $6 + 2 = 8$. So‘ngra 8 bilan taqqoslanadi.

Javob: $6 + 2 = 8$

Masala 2. Bir qutida 9 ta qalam, ikkinchi qutida 7 ta qalam bor.

Savol: Tengsizlik tuzing.

Yechish usuli:9 va 7 sonlari solishtiriladi, katta va kichik tushunchasi aniqlanadi.

Javob:$9 > 7$

Bu sinfda tenglik belgisi “natija” emas, “ikki tomonni bog‘lovchi munosabat” ekanligi alohida ta’kidlanadi.

3-sinf: Arifmetik ifodalar orqali

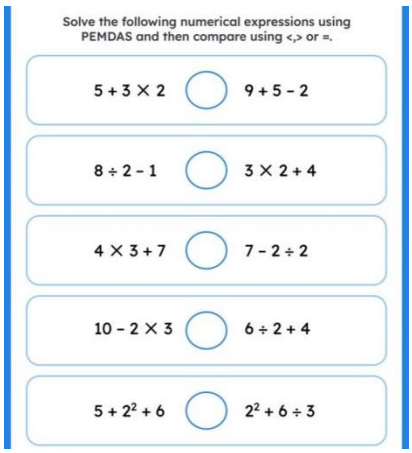

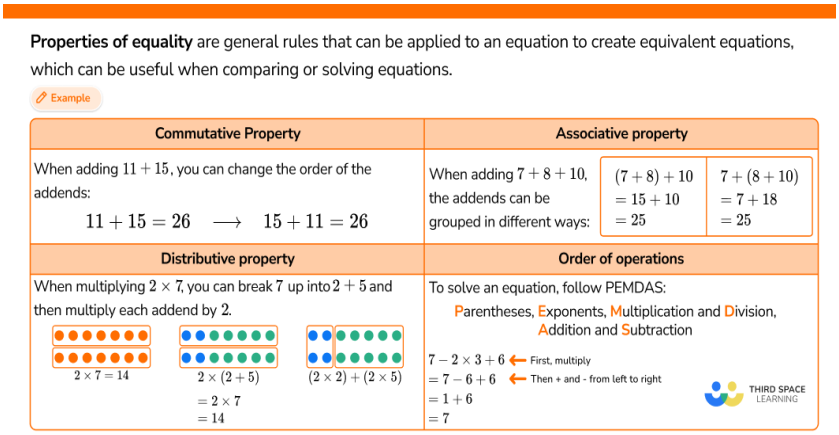

Misol 3. Ifodalarni taqqoslang: $12 - 4 \square 6 + 2$

Yechish usuli: Har ikki tomondagi ifoda alohida hisoblanadi:

$12 - 4 = 8$ $6 + 2 = 8$

Javob: $12 - 4 = 6 + 2$

Masala 3. Rasmda bir tomonda 10 + 5, ikkinchi tomonda 20 − 3 ko‘rsatilgan.

Savol: Qaysi tomon katta?

Yechish usuli: $10 + 5 = 15$ $20 - 3 = 17$ natijalar solishtiriladi.

Javob: $10 + 5 < 20 - 3$

Bu bosqichda o‘quvchilar ikki tomonni alohida hisoblab, keyin solishtirishga o‘rgatiladi.

4-sinf: Mantiqiy va noma’lumli ifodalar

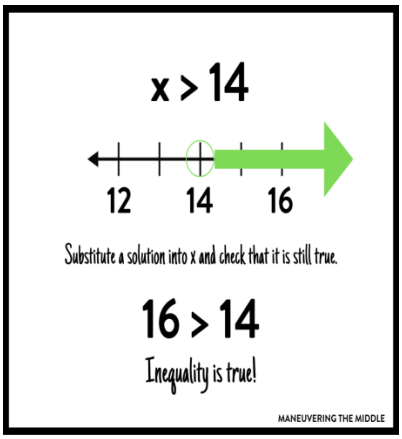

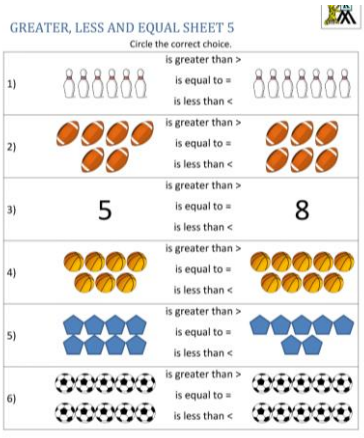

Misol 4. Bo‘sh katakni to‘ldiring: $\square + 7 = 15$

Yechish usuli: Tenglikni saqlash uchun noma’lum son topiladi: $15 - 7 = 8$

Javob: 8 + 7 = 15

Masala 4. Qaysi son tengsizlikni to‘g‘ri tengsizlik qiladi? □ + 5 > 12

Yechish usuli:12 dan katta bo‘lishi uchun: □ > 7. Demak, 8, 9, 10 va hokazo mos keladi.

Xulosa: □ ≥ 8

Bu sinfda o‘quvchilar mantiqiy xulosa chiqarish va bir nechta to‘g‘ri javob bo‘lishi mumkinligini tushunib yetadilar.

Sinflar kesimida metodik tavsiyalar

- 1-sinf:
  – tenglik va tengsizlik tushunchalarini predmetlar orqali tushuntirish;
  – rasmli va sanashga asoslangan mashqlardan foydalanish;
  – abstrakt yozuvga shoshilmaslik.
  2-sinf:
  – rasm va son uyg‘unligidagi mashqlarni keng qo‘llash;
  – tenglik belgisini munosabat sifatida tushuntirish;
  – og‘zaki izohlarni ko‘paytirish.
  3-sinf:
  – arifmetik ifodalarni taqqoslashga oid mashqlarni ko‘paytirish;
  – ikki tomonli tahlilga o‘rgatish;
  – mustaqil fikrlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar berish.
  4-sinf:
  – noma’lumli tenglik va tengsizliklarni yechishga o‘rgatish;
  – mantiqiy xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan vaziyatlar yaratish;
  – bir nechta to‘g‘ri javob bo‘lishi mumkinligini tushuntirish.
  Yuqorida keltirilgan sinflar kesimidagi misol va masalalarni jadval ko‘rinishida ifodalansa quyidagicha:

Sinf	**Mavzu yo‘nalishi**	**Misol va masala mazmuni**	**Yechish usuli (metodik izoh)**	**Hosil qilinadigan ko‘nikma**
1-sinf	Predmetli tenglik	Rasmda 4 ta olma va 4 ta nok berilgan. 4 □ 4	Predmetlar birma-bir sanaladi, sonlar tengligi aniqlanadi va “=” belgisi qo‘yiladi.	Tenglikni predmetlar orqali tushunish
	Predmetli tengsizlik	Bir savatda 3 ta, ikkinchisida 5 ta shar tasvirlangan	Sanash orqali sonlar solishtiriladi, qaysi biri ko‘p yoki kamligi aniqlanadi.	Katta–kichik tushunchasi
2-sinf	Sonli tenglik	Rasm asosida: 6 + 2 □ 8	Avval arifmetik amal bajariladi, natijalar taqqoslanadi.	Tenglikni ifodalar orqali tushunish
	Sonli tengsizlik	9 ta va 7 ta predmetli rasm	Sonlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri solishtiriladi, “>” yoki “<” belgisi tanlanadi.	Sonlarni taqqoslash
3-sinf	Ifodalar tengligi	12 − 4 □ 6 + 2	Har ikki tomondagi ifoda alohida hisoblanadi, natijalar solishtiriladi.	Ikki tomonli tahlil
	Ifodalar	10 + 5 va 20 − 3	Natijalar hisoblanib, tengsizlik	Mantiqiy

Sinf	Mavzu yo‘nalishi	Misol va masala mazmuni	Yechish usuli (metodik izoh)	Hosil qilinadigan ko‘nikma
	tengsizligi	tasvirlangan	belgisi aniqlanadi.	solishtirish
4-sinf	Noma’lumli tenglik	□ + 7 = 15	Noma’lum son teskari amal orqali topiladi.	Tenglikni saqlash tushunchasi
	Noma’lumli tengsizlik	□ + 5 > 12	Tengsizlikdan kelib chiqib, noma’lum sonlar to‘plami aniqlanadi.	Mantiqiy xulosa chiqarish

XULOSA

Sinflar kesimida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, sonli tenglik va tengsizlik tushunchalari:

- 1-sinfda — predmetli-amaliy asosda,
- 2-sinfda — rasm va son uyg‘unligida,
- 3-sinfda — arifmetik ifodalar orqali,
- 4-sinfda — mantiqiy va noma’lumli vaziyatlar yordamida bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

Bu yondashuv o‘quvchilarning matematik tafakkurini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini o‘rgatish matematika fanining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maktab darsliklari tahlili asosida aniqlanishicha, mazkur tushunchalarni o‘qitishda ko‘rgazmali, amaliy, muammoli va o‘yin metodlaridan kompleks foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu maqola boshlang‘ich ta’lim talabalari va shu yo‘nalish o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar manbai bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Ta’lim va ilm-fanni rivojlantirishga oid nutqlari va ma’ruzalari // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. – https://president.uz
2. Jumaev M. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2017.
4. Sattorov A. Boshlang‘ich ta’limda matematik tafakkurni rivojlantirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
5. Boshlang‘ich sinf matematika darsligi (1-sinf). – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2022.
6. Boshlang‘ich sinf matematika darsligi (2-sinf). – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022.
7. Boshlang‘ich sinf matematika darsligi (3-sinf). – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
8. Boshlang‘ich sinf matematika darsligi (4-sinf). – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.

“AKADEMIK KO‘NIKMA VA KASBIY KOMPETENSIYA” FANI DOIRASIDA ISHLAB CHIQILGAN METODIK TAVSIYALAR ASOSIDA TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMI SIFATINING OSHISHI

Buxoro davlat texnika universiteti professori , pedagogika fanlari doktori (DSc) Samiyeva Shahnoz Hikmatovna

Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi Doniyorova Gulnoza Anvar qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi oliy ta'lim tizimida "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fani doirasida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish sifatini innovatsion metodik tavsiyalar orqali oshirish mexanizmlarini chuqur tadqiq etishdan iboratdir. Tadqiqot jarayonida komparativistik tahlil, pedagogik eksperiment, tizimli kuzatuv hamda matematik-statistik baholash metodlaridan unumli foydalanildi. Olingan natijalar shuni yaqqol ko'rsatdiki, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini milliy ta'lim sharoitlariga moslashtirish orqali ishlab chiqilgan yangi metodik tizim tajriba guruhidagi talabalarning mustaqil izlanish, vaqtni boshqarish hamda tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuksaltirdi. Maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, yoritilgan konseptual modellar va taklif etilgan amaliy metodikalar respublikamizdagi barcha oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi sharoitida o'quv jarayoniga bevosita tatbiq qilinishi hamda kelajak mutaxassislarining raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, akademik ko'nikma, kasbiy kompetensiya, metodik tavsiyalar, komparativistik yondashuv, pedagogik eksperiment, kredit-modul tizimi.

Аннотация . Основная тсел данной стати заключаэтся в глубоком исследовании механизмов повйшения качества организатсии самостоятелной работй студентов в системе висшего образования в рамках дитсиплинй "Академические навйки и профессионалная компетенция" с помошю инновационнйх методических рекомендатсий. В процессе исследования эффективно исползовалис методй компаративного анализа, педагогического эксперимента, системного наблюдения и математико-статистической оценки. Полученне резултатй ясно показали, что новая методическая система, разработанная путем адаптатсии передового опйта зарубежнйх стран к националнйм условиям образования, значително повйсила навйки самостоятелного поиска, тайм-менеджмента и критического анализа у студентов экспериментальной группй по сравнению с контролной группой. Практическая значимост стати заключаэтся в том, что освешченне контсептуалне модели и предложенний практический инструментарий могут бйт непосредственно внедренй в учебний процесс во вцех вузах республики в условиях кредитно-модулной системй, а также послужат обеспечению конкурентоспособности будушчих спетсиалистов.

Ключеве слова: самостоятелная работа, академическиэ навйки, профессионалная компетенция, методическиэ рекомендатсии, компаративний подход, педагогический эксперимент, кредитно-модулная система.

Abstract. The primary objective of this article is to deeply investigate the mechanisms for improving the quality of organizing students' independent education in the higher education system within the framework of the "Academic skills and professional competence" discipline through innovative methodological recommendations. During the research, methods of

comparative analysis, pedagogical experiment, systematic observation, and mathematical-statistical evaluation were effectively utilized. The obtained results clearly demonstrated that the new methodological system, developed by adapting the advanced experiences of foreign countries to national educational conditions, significantly improved the skills of independent research, time management, and critical analysis among students in the experimental group compared to the control group. The practical significance of the article lies in the fact that the highlighted conceptual models and proposed practical methodologies can be directly implemented in the educational process in all higher education institutions of our republic under the credit-module system conditions, and they will serve to ensure the strong competitiveness of future specialists.

Keywords: independent education, academic skills, professional competence, methodological recommendations, comparative approach, pedagogical experiment, credit-module system.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalar mustaqil ta'limini to'g'ri tashkil etish hamda uning sifatini muttasil oshirib borish bugungi global ta'lim makonidagi eng dolzarb, murakkab va ustuvor muammolardan biri sifatida keng e'tirof etilmoqda [1]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'ta jadal rivojlanishi va mehnat bozoridagi keskin xalqaro raqobat sharoitida talabalarning faqatgina an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari orqali yetarli darajada kasbiy bilim olishi amalda imkonsiz bo'lib qoldi, bu holat esa mustaqil izlanish va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarining muhimligini misli ko'rilmagan darajada oshirdi [2]. Jahon pedagogika fani hamda amaliyotida mustaqil ta'lim talabaning kognitiv faolligini kuchaytiruvchi, o'tkir tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi va chuqur refleksiyaga undovchi yagona yetakchi omil ekanligi Hattie kabi yirik xalqaro tadqiqotchilarning asarlarida o'zining aniq ilmiy tasdig'ini topgan [3]. Xususan, oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fani bo'lajak mutaxassislarning yashirin amaliy salohiyatini ro'yobga chiqarishda, raqamli axborotlarni saralashda hamda murakkab ishlab chiqarish muammolariga kreativ yechim topishda mustahkam poydevor vazifasini o'taydi [4]. Biroq, mahalliy oliy ta'lim muassasalari amaliyotida ko'pincha mustaqil ta'lim jarayoni aniq maqsadli metodik yo'riqnomalarsiz, tizimli obyektiv nazoratsiz va talabalarning shaxsiy ilmiy qiziqishlarini to'la inobatga olmagan holda, asosan rasmiyatchilik yuzasidan tashkil etilishi bot-bot kuzatilmoqda [5]. Ushbu tizimli salbiy bo'shliqni to'ldirish uchun shunchaki eskirgan an'anaviy yondashuvlardan voz kechishning o'zi yetarli emas, balki qat'iy komparativistik tahlil asosida xorijiy ilg'or tajribalarni milliy o'ziga xos mentalitet va moddiy ta'lim sharoitlarimizga moslashtirgan holda ilg'or innovatsion metodik tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning kechiktirib bo'lmas keskin zaruratiga aylandi [6]. Yuqoridagi asosli omillardan kelib chiqqan holda, mazkur serqirra tadqiqot ishining asosiy maqsadi "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fani doirasida talabalar mustaqil ta'limi sifatini tubdan oshirishga qaratilgan kompleks amaliy metodik tavsiyalarni ishlab chiqish hamda ularning reallikdagi samaradorligini ishonchli pedagogik eksperiment orqali xolisona baholashdan iborat qilib belgilandi. Ushbu global maqsadni to'laqonli amalga oshirish yo'lida quyidagi aniq strategik vazifalar belgilab olindi: rivojlangan xorijiy davlatlar va O'zbekiston oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni boshqarish modellarini qiyosiy tahlil qilish, mazkur maxsus fanning xususiyatlaridan kelib chiqib mutlaqo yangi metodik tavsiyalar majmuasini ilmiy shakllantirish hamda maxsus tajriba-sinov ishlari orqali ushbu noyob metodikaning amaliy o'quv

jarayoniga ta'sirini aniq matematik o'lchash. Mazkur tadqiqot ishining bosh ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda respublika tajribasida ilk bor aynan "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fani bo'yicha mustaqil ta'limni tashkil etishda talabaning o'z-o'zini faol boshqarish (self-regulation) va murakkab metakognitiv qobiliyatlarini muttasil rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz monitoring va metodik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy xalqaro standartlarga mukammal moslashtirilgan o'ziga xos integrativ modeli yaratildi [7].

Metodlar. Mazkur tadqiqotda belgilangan maqsadlarga erishish va obyektiv ilmiy xulosalar shakllantirish uchun o'zaro mantiqan bog'langan empirik hamda nazariy metodlar majmuasidan keng foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasining asosi sifatida ta'limning turli xalqaro namunalarini o'rganish va moslashtirish imkonini beruvchi komparativistik tahlil usuli tanlandi, bu esa mustaqil ta'lim modellaridagi yutuqlarni farqlashga xizmat qildi [8]. Dastlabki ma'lumotlarni yig'ish maqsadida tizimli pedagogik kuzatuv va maxsus ishlab chiqilgan so'rovnomalar qo'llanildi. Olingan natijalarning ishonchliligini ta'minlash uchun matematik-statistik tahlil hamda erishilgan yutuqlarni tekshirish maqsadida ekspertlik baholashi va pedagogik eksperiment metodlari jalb etildi [9]. Tadqiqot bazasi sifatida Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tanlandi hamda ikki ming yigirma uchinchi va ikki ming yigirma to'rtinchi o'quv yili davomida jami yuz yigirma nafar talaba ishtirokida to'rtta akademik guruh qamrab olindi. Talabalar ixtiyoriylik va tenglik tamoyillari asosida oltmish nafardan tajriba hamda nazorat guruhlariga ajratildi. Ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash jarayoni to'liq anonimlik hamda xalqaro akademik etika qoidalariga qat'iy rioya qilingan holda amalga oshirildi, tajriba guruhi yangi metodik tavsiyalar asosida o'qitilib, natijalar tizimli ravishda tahlil markaziga kiritib borildi va qat'iy kuzatildi [10]. Ushbu o'lchovlar davomida barcha statistik natijalar kompyuter dasturlari yordamida chuqur qayta ishlandi hamda bu amaliyot izlanishlar yakunida muhim obyektiv ahamiyat kasb etdi.

Natijalar. Tadqiqot doirasida maqsadli o'tkazilgan keng qamrovli pedagogik eksperiment va empirik o'lchovlar shuni ochiq ko'rsatdiki, quruq an'anaviy yondashuvdan ko'ra zamonaviy komparativistik metodlarga tayangan yangi o'quv tizimi ancha yuqori barqaror samaradorlikka egadir [11]. "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fanini o'qitish davomida talabalar faoliyatini muntazam kuzatib borish o'zlashtirish tezligida keskin tafovutlar borligini namoyon etdi. Quyida biz tomonimizdan maxsus sinovdan o'tkazilgan yagona konseptual sxema matnli shaklda taqdim etilmoqda.

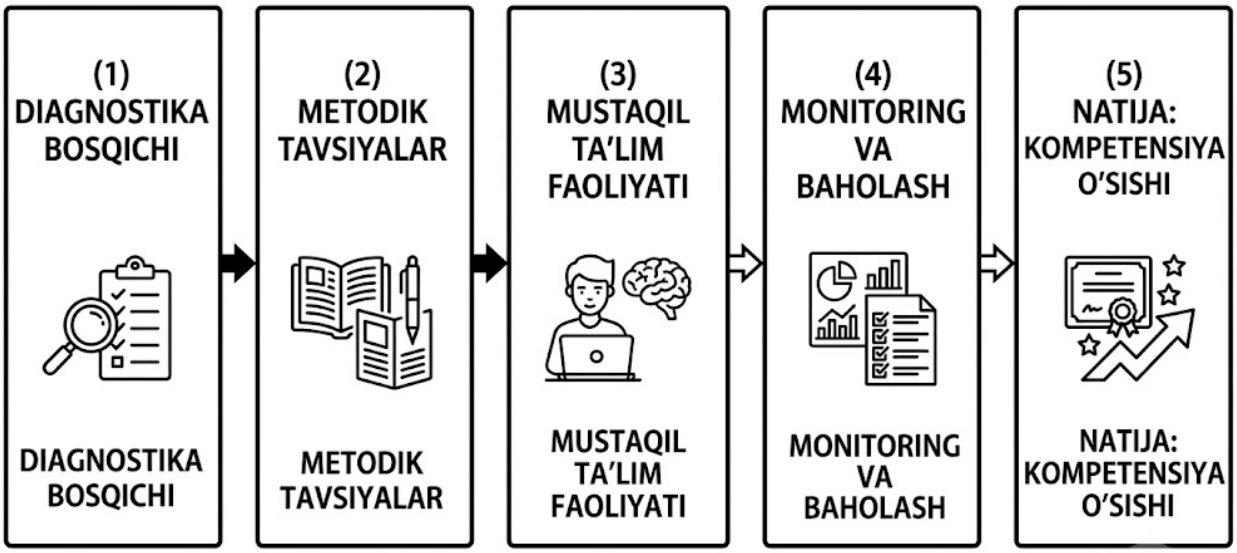

1-rasm. Mustaqil ta'limni tashkil etishning metodik modeli sxemasi

Ushbu qadamma-qadam ifodalangan metodik model sxemasi o'quv jarayonidagi beshta ajralmas, zanjirsimon bosqichni o'z ichiga qamrab oladi. Birinchi bosqichda auditoriyadagi har bir talabaning mavjud boshlang'ich bilimi va kognitiv salohiyati aniq diagnostika qilinadi. Ikkinchi bosqich uzluksiz ta'lim standartlariga moslashtirilgan noyob metodik tavsiyalar paketini taqdim etishga qaratilgan bo'lib, u bevosita uchinchi bosqichdagi faol mustaqil ta'lim faoliyatini harakatlantiruvchi kuch vazifasini o'taydi. To'rtinchi bosqichda talabalar o'zlashtirishi ilg'or raqamli platformalar orqali shaffof monitoringilinib baholanadi hamda eng yakuniy beshinchi bosqichda kasbiy kompetensiyalarning mustahkam o'sishi real qayd etiladi [12].

Amaliyot davomida olingan aniq o'lchov ko'rsatkichlarining qiyosiy o'zgarishi tajriba va nazorat guruhlari kesimida quyidagi maxsus jadvalda o'zining to'liq ifodasini topgan.

1-jadval.

Tajriba va nazorat guruhlarida mustaqil ta'lim ko'nikmalarining o'zgarishi (kirish va yakuniy o'lchov natijalari, % da)

Baholash ko'rsatkichlari	Nazorat guruhi (Kirish)	Nazorat guruhi (Yakuniy)	Tajriba guruhi (Kirish)	Tajriba guruhi (Yakuniy)
Vaqtni maqsadli boshqarish	32.5%	36.0%	31.8%	76.5%
Ilmiy manba bilan ishlash	28.0%	33.5%	29.5%	81.0%
O'quv maqsadini aniq qo'yish	35.5%	39.0%	34.0%	72.5%
O'z-o'zini obyektiv baholash	21.0%	24.5%	22.5%	68.0%
Yakuniy topshiriq natija sifati	40.0%	45.5%	41.0%	88.5%

Yuqorida berilgan empirik ma'lumotlar shuni qat'iyan tasdiqlaydiki, tajriba boshlanishida ikkala guruh talabalarining barcha o'lchov ko'rsatkichlari bo'yicha tayyorgarlik darajasi deyarli

bir xil past nuqtada joylashgan edi. Biroq, semestr oxiriga kelib, an'anaviy usulda o'qigan nazorat guruhida o'rtacha o'sish bor-yo'g'i besh-olti foizni tashkil etgan bir paytda, yangi ishlab chiqilgan metodika asosida bilim olgan tajriba guruhida o'sish sur'atlari kamida ikki barobardan ziyodga ortganligi ko'rinib turibdi [13]. Ayniqsa, ilmiy manba bilan ishlash va yakuniy topshiriq natija sifati ko'rsatkichlari qariyb sakson foizlik yuqori marrani egalladi.

Shuningdek, bizning ilmiy tadqiqotlarimiz xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilishni taqozo etganligi sababli, bir qator yetakchi mamlakatlar ko'rsatkichlari tahlilga tortildi.

2-jadval.

Xorijiy mamlakatlar va O'zbekiston oliy ta'limida mustaqil ta'limni tashkil etishdagi qiyosiy ko'rsatkichlar

Qiyosiy parametrlar	Germaniya	Finlyandiya	Janubiy Koreya	Singapur	O'zbekiston (Joriy holat)
Haftalik mustaqil ta'lim soati	26 soat	24 soat	30 soat	28 soat	14 soat
Elektron resurslardan foydalanish	94%	98%	99%	96%	55%
O'qituvchi-talaba nisbati (Tutorlik)	1:12	1:10	1:15	1:14	1:22
Mustaqil ta'lim sifati indeksi (10 ball)	8.8 ball	9.2 ball	8.5 ball	8.9 ball	4.6 ball
Metodik ta'minot darajasi	92%	95%	90%	94%	48%

Jadval ma'lumotlari shuni namoyish etadiki, Germaniya va Finlyandiya kabi ta'lim tizimi taraqqiy etgan davlatlarda o'qituvchi-talaba nisbati va elektron resurslardan muntazam foydalanish darajasi juda yuqori maqomda saqlanib kelinmoqda. Osiyo qit'asi yetakchilari bo'lgan Janubiy Koreya va Singapurda esa haftalik mustaqil ta'lim soatlari o'ttiz soatgacha yetkazilgan bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligini ta'minlaydi [14]. O'zbekistonning joriy holatidagi past ko'rsatkichlari esa aynan metodik ta'minotning yetishmasligi bilan bevosita izohlanishi yana bir bor o'zining faktik isbotini topdi [15]. Ushbu xalqaro raqamlar innovatsion o'zgarishlar ehtiyojini to'la oqlaydi.

Muhokamalar. Bizning tadqiqotimiz natijasida olingan empirik ma'lumotlar va fundamental statistik ko'rsatkichlar oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ta'limini tubdan isloh qilishda komparativistik yondashuvning g'oyat kuchli o'zgartiruvchi ta'sirga ega ekanligini uzil-kesil isbotladi. Olingan yakuniy natijalar jahon ilmiy arenasida Zimmerman kabi yirik olimlarning metakognitiv o'z-o'zini boshqaruvchi ta'lim (self-regulated learning) bo'yicha ko'p yillik qarashlariga to'la mos kelib, O'zbekiston sharoitida ham talabaning irodaviy motivatsiyasi oshirilganda sifat ko'rsatkichlari keskin o'sishini tasdiqladi [16]. Shu bilan birga, bizning topilmalarimiz Hattie va Biggs tomonidan ommalashtirilgan konstruktiv moslashuv hamda vizual ko'rinadigan ta'lim (visible learning) nazariyalarini yanada boyitdi, chunki o'qituvchi funksiyasining qat'iy nazoratchidan yaqin maslahatchi-fasilitatorga o'zgarishi talabalarda ijodkorlik muhitini tezroq uyg'otdi [17]. Kutilmagan qiziqarli topilmalardan biri shundan iborat bo'ldiki, ishlab chiqilgan tavsiyalar asosida o'z-o'zini baholash joriy etilganda, talabalarning o'zlariga qo'yadigan talablari o'qituvchinikidan ham ko'ra ancha yuqoriroq darajaga

ko'tarilganligi kuzatildi. Biroq, ushbu jarayonda Vygotsky g'oyalarida qayd etilganidek, ma'lum psixologik to'siqlar ham namoyon bo'ldi [18]. Talabalar dastlabki haftalarda an'anaviy ma'ruza kutish inersiyasidan tezda voz kecha olishmadi. Bandura nazariyalarida ko'rsatilgan "o'ziga ishonch" (self-efficacy) hissini sun'iy rag'batlantirmasdan turib mustaqil tadqiqotchilik ko'nikmasini tez shakllantirish qiyin kechdi [19]. Tadqiqotning ayrim obyektiv cheklovlari ham mavjud bo'lib, tajriba jarayoni asosan faqatgina bitta universitetning yuz yigirma nafar talabasi ishtirokida va qisqa ikki semestr muddatida amalga oshirilganligi olingan ijobiy natijalarni respublikaning barcha texnik yoki tibbiy yo'nalishlariga yuz foiz bir xil mos keladi deb to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarishga yo'l qo'ymaydi. Shunga qaramasdan, ishimizning yuksak amaliy ahamiyati shundaki, tayyorlangan metodik tavsiyalar to'plami zudlik bilan boshqa gumanitar va iqtisodiy yo'nalishlardagi o'quv dasturlariga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi mumkin hamda kelajakdagi chuqurlashtirilgan tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalarining mustaqil ta'limga ta'sirini o'rganish kabi yangi ilmiy gorizontlarni ochib beradi [20].

Xulosalar. Ushbu tadqiqot ishini umumiy xulosa qilib shuni ishonch bilan aytish mumkinki, "Akademik ko'nikma va kasbiy kompetensiya" fani doirasida talabalar mustaqil ta'limini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish bugungi kunning strategik ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor vazifasidir. Xorijiy tajribalarning komparativistik tahlili asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarning o'quv amaliyotiga tizimli joriy etilishi talabalarda vaqtni to'g'ri taqsimlash, manbalar bilan tanqidiy ishlash va kasbiy yechimlar yaratish malakasini karrasiga oshirdi [21]. Ishning fundamental ilmiy hissasi shunda yaqqol ko'zga tashlanadiki, unda mahalliy sharoit uchun mutlaqo yangi bo'lgan, uzluksiz monitoring va fasilitatorlikka asoslangan moslashuvchan mustaqil ta'lim modeli muvaffaqiyatli aprobatsiyadan o'tkazildi [22]. Amaliyot xodimlari va Oliy ta'lim vazirligi uchun beriladigan eng muhim tavsiya shuki, respublikadagi barcha universitetlarda kredit-modul tizimi talablaridan kelib chiqqan holda, mustaqil ta'lim bo'yicha rasmiyatchilikdan voz kechish va talabani bilimning real passiv qabul qiluvchisidan o'z o'quv faoliyatining faol muallifiga aylantiruvchi amaliy jarayonlarni joriy qilish shartdir. Istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari sifatida ushbu yaratilgan metodikani raqamli sun'iy intellekt tutorlari bilan integratsiya qilish imkoniyatlarini sinab ko'rish taklif qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
3. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64-70.
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
5. Yo'ldoshev, J. G'., & Usmonov, S. A. (2004). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish*. Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
7. Boud, D. (2013). *Enhancing learning through self-assessment*. Routledge.
8. Tolipov, O'. Q., & Usmonboyeva, M. (2005). *Pedagogik texnologiyalarining tatbiqiy asoslari*. Fan.

9. Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (Eds.). (2011). *Handbook of self-regulation of learning and performance*. Routledge.

10. Sharipov, Sh. S. (2020). Oliy ta'limda mustaqil ishlarni tashkil etishning innovatsion usullari. *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar*, (2), 45-52.

11. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112.

12. Qodirov, B. A. (2021). Kredit-modul tizimida talabalar mustaqil ta'limini boshqarish muammolari. *Zamonaviy Ta'lim*, 4(1), 12-18.

13. Pintrich, P. R. (2004). A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in college students. *Educational Psychology Review*, 16(4), 385-407.

14. Mahmudov, A. X. (2019). Ta'lim tizimida xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilishning nazariy asoslari. *Xalq Ta'limi*, (5), 33-39.

15. Boekaerts, M. (1999). Self-regulated learning: Where we are today. *International Journal of Educational Research*, 31(6), 445-457.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIMDA NEYROLINGVISTIK DASTURLASHDAN FOYDALANISH METODIKASI

Xolikova Dilobarxon Maxsitovna
Farg‘ona davlat universiteti, pedagogika bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent
dm.xoliqova@pf.fdu.uz +998916704665
ORCID ID **0000-0002-0515-5568**

Annotatsiya: Mavzuning dolzarbligi: Hozirgi kunda ta’lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvlarini qo‘llash orqali har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini, qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga katta e’tibor qaratmoqda. Bu yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchilarning o‘qish jarayonida faollik va ishtirokini oshirish, ularni motivatsiya qilish va shaxsiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda neyrolingvistik dasturlash (NLD) metodikasidan foydalanish aynan shu maqsadlarga erishish yo‘lida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Neyrolingvistik dasturlash texnikalari o‘qituvchilarga shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi, chunki NLD talabalarning fikrlash jarayonlarini, xulq-atvorini va hissiyotlarini tushunish va boshqarishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda NLPdan foydalanish metodikasini ishlab chiqish.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va NLP kontseptsiyalarini tahlil qilish, NLP texnikalarini boshlang‘ich ta’limda qo‘llash bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganish, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun NLP texnikalarini qo‘llash bo‘yicha uslublarni ishlab chiqish, ishlab chiqilgan uslublarni amaliyotda sinovdan o‘tkazish.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida neyrolingvistik dasturlash (NLP) texnikalarini qo‘llashga ga qiziquvchi o‘qituvchilar, tarbiyachilar, psixologlar, ota-onalar uchun mo‘ljallangan.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida neyrolingvistik dasturlash (NLP) texnikalarini qo‘llashga oid metodik yondashuvlar va usullar bo‘yicha amaliy tavsiyalar berish.

Annotation: Currently, the education system pays great attention to the organization of the educational process, taking into account the individual characteristics, interests and needs of each student, using personality-oriented approaches to learning. The main purpose of this approach is to increase the activity and involvement of students in the educational process, create the necessary conditions for their motivation and personal development. The use of neuro-linguistic programming (NLP) methodology in personality-oriented learning is becoming increasingly important on the way to achieving these goals. Neurolinguistic programming methods allow teachers to effectively apply a personality-oriented approach, as NLP helps to understand and control students' thought processes, behavior and emotions. Personality-oriented learning and analysis of NLP concepts, the study of foreign experience in the use of NLP techniques in primary education, the development of methods for the use of NLP techniques for primary school teachers, testing of the developed techniques in practice.

It is intended for teachers, educators, psychologists, and parents interested in using neuro-linguistic programming (NLP) techniques in the personality-oriented educational process of future primary school teachers.

To give practical recommendations on methodological approaches and methods of applying neuro-linguistic programming (NLP) techniques in the personality-oriented educational process of future primary school teachers.

Kalit so‘z: rivojlanish, ijod, ijodkorlik, fikr, dono.

Keywords: development, creativity, thought, wisdom.

KIRISH. Bugungi kunda ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvlariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan bo‘lib, asosiy maqsadi – o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi faolligi va ishtirokini oshirish, ularni motivatsiya qilish hamda shaxsiy rivojlanishi uchun zarur sharoitlar yaratishdir. Xalqaro ta’lim amaliyotida ham XXI asrda o‘quvchilarni tayyorlashda shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish ustuvor tamoyil sifatida e’tirof etilgan – pedagoglar endilikda “yigirmanchi asr” uslublaridan “yigirma birinchi asr” kompetensiyalari talabiga mos ravishda personalizatsiya (ta’limni shaxsga moslashtirish), ishtirok etish va samaradorlik kabi tamoyillarga tayanmoqdalar. Bunday yondashuv o‘qituvchini faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini fasilitatsiya qiluvchi, har bir o‘quvchining rivojlanishiga ko‘mak beruvchi shaxs sifatida talqin etadi. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarni ana shunday zamonaviy pedagogik rolga tayyorlash dolzarb vazifa sanaladi.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati o‘quvchilar yutuqlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi – tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktab samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar orasida o‘qituvchi shaxsiyati va mahorati eng katta ulushga ega bo‘lib, o‘quvchilar akademik natijalaridagi farqlarning taxminan 30 foizi aynan o‘qituvchiga bog‘liq. Shuning uchun bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorgarligida nafaqat nazariy bilim, balki zamonaviy interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor hisoblanadi. Xususan, ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali muloqot, o‘quvchilarning o‘ziga xos xulq-atvori va motivatsiyasini tushunish, sinf muhitini ijobiy shakllantirish kabi jihatlar muhim omillar sirasiga kiradi.

Shu nuqtai nazardan, neyrolingvistik dasturlash (NLD) texnikalarini pedagogikada qo‘llash masalasi katta qiziqish uyg‘otmoqda. Neyrolingvistik dasturlash (Neuro-Linguistic Programming, NLP) – inson ongining ishlash tamoyillari va til orqali tafakkur hamda xulq-atvorga ta’sir o‘tkazish usullarini o‘rganuvchi yondashuvdir. Mazkur konsepsiya ilk bor 1970-yillarda R. Bandler va J. Grinder tomonidan shakllantirilib, dastlab psixoterapiya va shaxsiy rivojlanish kontekstida qo‘llanilgan. NLP asoschilari fikricha, insonning nevrologik jarayonlari (nevro-), til va kommunikatsiya vositalari (lingvistik) hamda fikrlash dasturlari (dasturlash) o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu bog‘liqlikni anglash va boshqarish orqali shaxs o‘z fikrlashi va xulqini o‘zgartirishi, salbiy qarashlardan xalos bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda NLP shaxsiy rivojlanish va muloqot texnikasi sifatida keng tarqalib, turli sohalarda – menejment, tibbiyot, sport, va albatta, ta’limda – qo‘llanilmoqda. Xususan, Buyuk Britaniya singari davlatlarda NLP psixoterapiya va konsaltingning samarali modeli sifatida tan olinib, ko‘plab o‘qituvchilar ham ushbu yondashuv elementlarini o‘z faoliyatida sinab ko‘rishmoqda.

Neyrolingvistik dasturlash texnikalarining ta’limdagi roli masalasiga oid ilmiy ishlar so‘nggi yillarda ortib bormoqda. Tadqiqotchilar NLP yordamida o‘quv jarayonini takomillashtirish imkoniyatlarini turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqmoqdalar. Ayrim izlanishlarda, NLP o‘qituvchilarga o‘quvchilarning motivatsiyasini chuqurroq anglash va ta’limni ularga moslashtirishda qo‘l kelishi ta’kidlanadi. Shuningdek, NLP metod va vositalari sinfda iliq psixologik muhit yaratish, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini kuchaytirish va o‘qitish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ko‘rsatilgan. Masalan, Keezhatta va Omar (2019) o‘z tadqiqotida NLP strategiyalari “o‘qituvchi – o‘quvchi o‘rtasidagi rapport (ishonchli muloqot)”ni mustahkamlashi va hamkorlikdagi o‘qishni rag‘batlantirishi mumkinligini aniqlagan. Xuddi shuningdek, Begum va hammualliflar (2022) NLP vositalari ta’lim jarayonida tanqidiy tafakkur, o‘z-o‘ziga ishonch, empatiyani rivojlantirishi orqali o‘quvchilar yutuqlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etgan. Shuningdek, xalqaro tajribada o‘qituvchilarga NLP bo‘yicha treninglar o‘tkazilib, ular sinfda samarali sinf boshqaruvi va o‘quvchilarning darsga jalb etilganlik darajasi oshishi kabi natijalarni bergani xabar qilingan (Carey va boshq., 2010; Kudliskis, 2013). Jumladan, Buyuk Britaniyada 24 nafar o‘qituvchi ishtirokida o‘tkazilgan kichik tadqiqotlar to‘plamida barcha holatlarda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatilgan hamda ko‘pchilik hollarda o‘quvchilarning o‘zlashtirishi va o‘qishga munosabatida ham ijobiy siljish qayd etilgan. Tadqiqotchilar bu holatni o‘qituvchilarning ta’limda muloqot va hamkorlikning ahamiyatini chuqur tushunib yetgani, xususan NLP vositalari til va kommunikatsiya, o‘quvchi bilan psixologik hamohanglik (rapport), shaxslararo ko‘nikmalar va vaziyatga mos moslashuvchanlikni oshirishga xizmat qilishini anglab yetgani bilan izohlashadi.

Ta’kidlash joizki, NLP metodikasi ilmiy adabiyotda qator yutuqlar bilan birga tanqidlarga ham uchragan. Ilk tadqiqotlarda NLP tamoyillarini eksperimental tekshirish jarayonida kutilgan natijalar olinmagani bois ayrim olimlar uni “psevdointizom” deb baholashgan. Xususan, klinik psixologiya sohasida yetarlicha empirik dalillar yetishmasligi ta’kidlanib, NLP’ni qo‘llash bo‘yicha aniq isbotlangan amaliy tavsiyalar bazasi sust ekani qayd etilgan. Biroq so‘nggi yillarda aynan ta’lim sohasida olib borilgan izlanishlar ushbu bo‘shliqni to‘ldirmoqda – yangi ilmiy ishlar natijalari NLP texnikalari mo‘ljallanganidek ijobiy samara berishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Xususan, yaqinda o‘tkazilgan tadqiqotlarda neyrolingvistik dasturlash strategiyalarini maxsus o‘quv dasturlari orqali o‘rgangan o‘qituvchilarning professional o‘sishi va pedagogik mahorati sezilarli darajada oshgani ilmiy asoslangan tarzda ko‘rsatib berildi (masalan, Rayati, 2024). Rayati (2024) Eron tajribasida 148 nafar chet tili o‘qituvchilari misolida o‘tkazilgan aralash usullardagi tadqiqotda NLP bo‘yicha 4 haftalik trening o‘qituvchilarning kasbiy identiteti va o‘qitish sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini aniqlagan – treningdan so‘ng o‘qituvchilarning darsda NLP texnikalaridan foydalanish faolligi oshgan, bu esa o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi va darslardagi ishtirokiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganligi intervyu va kuzatuvlar asosida tasdiqlangan. Xulosa qilib aytganda, neyrolingvistik dasturlash pedagogikaning

zamonaviy innovatsion yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarini amalga oshirishda katta amaliy imkoniyatlarga ega ekani turli kontekstlarda namoyon bo‘lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Tadqiqot kvazi-eksperiment shaklida, old-test / keyingi test nazorat guruhi dizaynida tashkil etildi. Ya’ni, ishtirokchilar tasodifiy ravishda eksperimental va nazorat guruhlariga ajratilib, dastlab ikkala guruhda ham o‘lchovlar (diagnostika) o‘tkazildi, so‘ngra faqat eksperimental guruh bilan maxsus NLP trening dasturi amalga oshirildi va yakunda yana har ikki guruhda post-test baholashlar amalga oshirildi. Bunday dizayn ta’sir samaradorligini solishtirma tahlil qilish va tasodifiy omillar nazoratini ta’minlash imkonini berdi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika fakultetining "Boshlang‘ich ta’lim" ta’lim yo‘nalishi 4-bosqichida tahsil olayotgan 52 nafar talabalar (bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari) qatnashdi. Ulardan 26 nafari eksperimental guruhga, 26 nafari nazorat guruhiga tasodifiy ravishda taqsimlandi. Ishtirokchilar tarkibida 18 nafar qiz va 8 nafar yigit (eksperimental guruhda) hamda 17 nafar qiz va 9 nafar yigit (nazorat guruhda) bo‘lib, guruhlar jinsiy va o‘rtacha o‘qish ko‘rsatkichlari bo‘yicha qiyosan teng edi (farqlar statistik ahamiyatga ega emas, $p > 0,05$). Ishtirokchilar o‘rtacha yoshi ~21 yoshni tashkil etdi. Tadqiqotdan oldin barcha talabalarning NLP bo‘yicha boshlang‘ich xabardorlik darajasi minimal bo‘lgani (aksariyat ishtirokchilar bu atamani ilgari eshitmagan yoki faqat umumiy tushunchaga ega) so‘rovnoma orqali aniqlandi – bu esa tadqiqot uchun “toza” zamin yaratdi.

Eksperimental aralashuv (trening dasturi): Eksperimental guruh ishtirokchilari uchun 8 hafta davomida maxsus o‘quv-trening dasturi o‘tkazildi. Trening dasturi har hafta 90 daqiqalik mashg‘ulotdan iborat bo‘lib, jami 12 ta sessiyani o‘z ichiga oldi. Dastur mazmuni quyidagicha tuzilgan edi:

•1-hafta: Kirish va nazariy ma’lumot – NLP tushunchasi, tamoyillari (Bandler va Grinder modellari asosida) bilan tanishtirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bilan bog‘liqlikni tushuntirish.

•2-hafta: Kommunikativ texnikalar – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida rapport o‘rnatish usullari (o‘zaro moslashish va akslantirish texnikasi, ya’ni matching & mirroring), ijobiy til ishlatish, kuzatuvchanlikni oshirish.

•3-hafta: Perseptiv pozitsiyalar – bir vaziyatga turli nuqtai nazardan qarash o‘rgatuvchi mashqlar (masalan, ixtilofli holatda o‘quvchi nuqtai nazarini qabul qilish uchun rolli o‘yin). Ushbu mashqlar shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda empatiya va tushunishni rivojlantirishga qaratildi.

•4-hafta: Til va tafakkur andozalari – NLPning meta-model va milton-model elementlari asosida savol berish, topshiriqlarni shakllantirish texnikalari; ya’ni, o‘quvchilarga motivatsion va presuppozitsiyaga boy (kontekstli yashirin ma’noli) gaplar orqali ta’sir o‘tkazish usullari. Bunda o‘qituvchi nutqida pozitiv taxminlar yaratish (masalan, “Sen bu vazifani hozir bajarsang, keyinroq qiziqarli loyihaga o‘tamiz” kabi) ko‘nikmasi ustida ishlanildi.

•5-hafta: Maqsad qo‘yish va motivatsiya – o‘quvchilarni o‘z oldilariga maqsad qo‘yishga o‘rgatish, kichik yutuqlarni nishonlash orqali ichki motivatsiyani oshirish (bu NLPdagi “ankerlash” va “qadriyatlar ierarxiyasi” kabi tushunchalarga asoslangan holda).

•6-hafta: Vizualizatsiya va mental mashqlar – o‘qituvchi darslarda o‘quvchilarga muvaffaqiyatli natijalarni ko‘z oldiga keltirishga yordam berish texnikasi (masalan, dars avvalida ko‘z yumib, bugun nimani o‘rganishini tasavvur qilish) va stressni boshqarish usullari. Bu bosqich o‘quvchilarning darsga ruxiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qilishi kutilgan (Kudliskis, 2013 yondashuvi asosida).

•7-hafta: Muammo yechish va reframing – o‘quvchilarning duch keladigan muammolarini ijobiy qayta kontekstualizatsiya qilish (reframing) orqali yechim topishga

o‘rgatish. O‘qituvchi nutqida “muammo”ni “vazifa” deb atash, har bir xatoni o‘sish imkoniyati sifatida talqin qilish kabi usullar amaliy mashq qilindi.

•8-hafta: Yakuniy takrorlash va amaliyot – ishtirokchilar kichik guruhlarda o‘z dars rejalari va dars fragmentlarini ishlab chiqib, unda NLP texnikalarini qo‘llashni namoyish etdilar. Trening davomidagi o‘zgarishlar muhokama qilindi va fikr-mulohazalar berildi.

Nazorat guruhi talabalariga esa odatdagi o‘quv rejasiga muvofiq an’anaviy darslar o‘tilgan bo‘lib, ularga qo‘shimcha NLP bo‘yicha trening o‘tkazilmadi. Shu bilan birga, tadqiqot adolatliligini ta’minlash maqsadida, eksperiment yakunlangach nazorat guruhiga ham xuddi shunday NLP bo‘yicha qisqacha seminar-trening tashkil qilindi (bu tadqiqot natijalariga kiritilmadi).

O‘lchov vositalari va ma’lumot yig‘ish: Tadqiqotda ma’lumotlar yig‘ish uchun bir nechta usullar qo‘llandi: (1) So‘rovnomalar: barcha ishtirokchilarga eksperiment oldi va so‘ngida anonim anketa tarqatilib, ulardan “o‘qitishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga tayyorlik” hamda “muloqot va motivatsiya berish bo‘yicha o‘ziga ishonch” darajasini baholash so‘raldi. So‘rovnoma Likert shkala (1 dan 5 gacha) asosida tuzilgan bir qator bayonotlardan iborat bo‘lib, ichki ishonchliligi yuqori (Cronbach $\alpha = 0,82$) bo‘ldi. (2) Pedagogik eksperiment va kuzatuv: treningdan so‘ng har bir ishtirokchi (talaba) universitet qoshidagi tayanch maktablarning 2-4-sinf o‘quvchilari bilan demo-dars o‘tib ko‘rdi (15–20 daqiqalik qisqa dars shaklida). Ushbu darslar davomida “o‘quvchilarning jalb qilinishi”, “o‘qituvchining shaxsga yo‘naltirilgan uslublarni qo‘llashi” va “kommunikativ mahorati” kabi jihatlar bo‘yicha standartlashtirilgan kuzatuv varag‘i asosida baholovchilar (ikki nafar tajribali metodist) ball berdi. Kuzatuv varaqi 10 ta mezondan iborat bo‘lib, har biri 5 ballik shkala (0 – kuzatilmadi, 5 – juda yuqori darajada namoyon bo‘ldi) bilan baholandi; baholovchilar orasidagi kelishuv darajasi (inter-rater reliability) 0,90 ni tashkil etdi, ya’ni baholar o‘rtasida yuqori moslik bor. (3) Intervyu: eksperiment yakunida eksperimental guruhdan 8 nafar ishtirokchi bilan chuqurlashtirilgan intervyu o‘tkazildi. Ularga NLP texnikalarini o‘rganish jarayoni, o‘z darslarida ulardan foydalanish bo‘yicha fikr va tajribalari, hamda ushbu yondashuvning qiyinchiliklari xususida savollar berildi. Olingan javoblar keyinchalik sifat tahlili (tematik tahlil) orqali kodlanib, muhim takrorlanuvchi mavzular ajratib chiqildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish: Keltirilgan o‘lchovlardan olingan ma’lumotlar kvantitativ va sifat tahlil usullarida qayta ishlanildi. Kvantitativ ma’lumotlar uchun deskriptiv statistika (o‘rtacha, standart og‘ish) hamda guruhlararo farqni aniqlash uchun Student t-testi (juftlangan va juftlanmagan) qo‘llandi. Shuningdek, ba’zi ko‘rsatkichlar bo‘yicha old-test va post-test natijalari o‘rtasidagi farqni baholashda kovariatsion tahlil (ANCOVA) ishlatilib, dastlabki farqlar ta’siri chiqarib tashlandi. Natijalarning ahamiyat darajasi $p<0,05$ kriteriy bo‘yicha belgilandi. Sifat ma’lumotlari (intervyu) esa tematik kodlash yordamida tahlil qilindi: bir nechta takror kelgan mavzular identifikatsiya qilinib, ishtirokchilarning o‘xshash fikrlari misollar tariqasida keltirildi. Barcha tahlillar SPSS 26 dasturi yordamida amalga oshirildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Old-test natijalari: Dastlabki baholash natijalari eksperimental va nazorat guruhlari o‘rtasida ahamiyatli farqlar yo‘qligini ko‘rsatdi (jadvalga qarang). Masalan, “shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga tayyorlik” indeksi bo‘yicha eksperimental guruh o‘rtachasi $M=3,45$ (SD=0,50) va nazorat guruhi $M=3,51$ (SD=0,47) bo‘lib, $t(50)=0,41$, $p=0,68$ (farq ahamiyatli emas). Xuddi shunday, “kommunikativ o‘ziga ishonch” ko‘rsatkichi eksperimental guruhda $M=3,60$, nazoratda $M=3,55$ ($p>0,05$). Demak, tajriba boshlanishida har ikki guruh boshlang‘ich ko‘rsatkichlari qariyb bir xil darajada edi.

Treningdan keyingi natijalar (asosiy kuzatuvlar): NLP trening dasturi yakunida olingan ma’lumotlar eksperimental guruhda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar sodir bo‘lganini ko‘rsatadi. Quyida asosiy natijalar jamlanmasi keltirilgan:

•1) O‘qituvchilarning NLP bo‘yicha bilim va ko‘nikmalari sezilarli oshdi. Yakuniy test natijasida eksperimental guruh talabalari NLP tamoyillari va texnikalarini bilish bo‘yicha test savollarida o‘rtacha 85,3% to‘g‘ri javob qayd etdilar (oldin bu ko‘rsatkich 51,6% edi), nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich treningdan keyin ham deyarli o‘zgarmay 54,1% ni tashkil qildi. Farq tahlili eksperimental guruhda bilim darajasi oshishi statistik jihatdan ahamiyatli ekanini tasdiqladi ($t_{juft}(25) = 10,84$, $p<0,001$), nazorat guruhidagi o‘zgarish esa ahamiyatli emas ($p=0,12$). Shuningdek, eksperimental guruh ishtirokchilarining intervyudagi fikrlari ham ular NLP haqida yangi bilimlarni olgani va ularni amaliyotda qo‘llashga ko‘nikmalar orttirganini tasdiqlaydi (“...oldin men NLP nima ekanini bilmas edim. Endi esa har bir darsda o‘quvchilar bilan muloqotda yangi usullarni qo‘llashga harakat qilyapman, masalan, bolalar bilan ko‘z orqali kontaktda bo‘lish, ularni doim rag‘batlantirib turish kabi”, – deydi ishtirokchilardan biri).

•2) Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish ko‘rsatkichlari oshdi. Demo-darslarni kuzatish natijalariga ko‘ra, eksperimental guruh o‘qituvchi-talabalarining o‘quvchilarga yondashuvi sifati yuqori baholandi. Masalan, “har bir o‘quvchining o‘ziga xosligini inobatga olish” mezoni bo‘yicha eksperimental guruh darslari o‘rtacha 4,3 ball (5 dan maksimal) olgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 3,5 ball atrofida bo‘ldi. “O‘quvchilar bilan pozitiv muloqot o‘rnatish” ko‘rsatkichi bo‘yicha ham eksperimental guruhda yuqori natija – 4,7 ball qayd etildi (nazoratda 3,8). Umuman olganda, kuzatuv varaqchasidagi 10 mezonning barchasi bo‘yicha eksperimental guruh nazorat guruhidan ustun bo‘lib, $p<0,01$ darajasida ahamiyatli farq kuzatildi (Mann-Whitney U testi ham barcha mezonlar bo‘yicha $p<0,05$ ni ko‘rsatdi). Demak, NLP treningi olgan bo‘lajak o‘qituvchilar shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik usullarni samaraliroq qo‘llay olishgani amaliy sinovlarda tasdiqlandi. Ayniqsa, o‘qituvchilarning o‘quvchilarning o‘rganish uslublarini aniqlash, ularga mos faoliyatlar taklif qilish qobiliyatida sezilarli o‘sish kuzatildi – eksperimental guruh darslarida ba’zi talabalar vizual, audial va kinestetik o‘quvchilarga mos turli topshiriqlar bergani kuzatildi (nazorat guruhida bunday diferensiasiya deyarli ko‘rilmadi).

•3) O‘quvchilarning motivatsiyasi va faolligi oshdi. Eksperimental guruh talabalari o‘tgan sinov darslarida kichik yoshdagi o‘quvchilarning darsga qiziqishi yuqori bo‘lgani qayd etildi. Kuzatuvchilarning baholashiga ko‘ra, eksperimental guruh darslarida o‘quvchilarning o‘quv faolligi (savollarga javob berish, topshiriqlarda ishtirok etish darajasi) 4,5 ballga baholangan bo‘lsa, nazorat guruh darslarida bu ko‘rsatkich 3,6 ballni tashkil etdi. Dars oxirida o‘tkazilgan qisqa so‘rov ham eksperimental guruh darslarida qatnashgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mazkur darslar qiziqarli va foydali bo‘lganini ko‘proq qayd etishgan (% bilan: eksperimental darslarda 90% o‘quvchi “juda yoqdi” deb javob bergan, nazorat darslarda 60%). Albatta, bunday farqlarga boshqa omillar ham ta’sir etgan bo‘lishi mumkin, lekin kuzatuvchi metodistlarning yozma fikr-mulohazalarida eksperimental guruh darslarida o‘qituvchi-talabalarning samimiy va rag‘batlantiruvchi muhit yaratgani, bolalarning harakatlanishi va fikr bildirishiga keng imkon bergani ta’kidlangan. Bu holatlar o‘quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qilgani ehtimoli yuqori.

•4) Statistik umumiy tahlil: Old- va post-test so‘rovnomalar natijalarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruhda “shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga tayyorlik” integrativ indeksi 3,45 dan 4,30 gacha oshdi (5 ballik shkalada), nazorat guruhida esa 3,51 dan 3,60 gacha ozroq oshish kuzatildi. Guruhlar orasidagi post-test farqi statistik ahamiyatga ega ($t(50)=5,22$, $p<0,001$). Xuddi shunday, “muloqot va motivatsiya berish bo‘yicha ishonch” indeksi eksperimental guruhda 3,6 dan 4,5 gacha sezilarli oshgan ($p<0,001$), nazoratda esa o‘zgarish yo‘q. Bu raqamlar NLP texnikalarini o‘rgangan bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z pedagogik faoliyatiga ishonchi ortgani va shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llashga moyilligi kuchayganini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi natijalar umumiy qilib aytganda, neyrolingvistik dasturlash texnikalarini maxsus trening orqali o‘rgatish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy bilim,

ko‘nikma va munosabatlarida ijobiy o‘zgarishlar keltirib chiqarganini ko‘rsatadi. Eksperimental taxminlar tasdiqlandi: NLP texnologiyalari o‘qituvchi-talabalarning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni samarali tatbiq etishiga yordam berdi, bu esa o‘z navbatida ularning dars o‘tish sifati va o‘quvchilarning faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Ushbu tadqiqot natijalari neyrolingvistik dasturlash texnikalaridan pedagogika sohasida foydalanish samaradorligi borasidagi xalqaro tadqiqotlar bilan hamohanglikda ekanini ko‘rsatdi. Avvalo, bizning tajribamizda NLP treningidan o‘tgan bo‘lajak o‘qituvchilar dars jarayonida o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga ko‘proq e’tibor berib, ularning faolligini oshirishga erishgan bo‘lsa, xuddi shunday kuzatuvlar boshqa mamlakatlarda ham qayd etilgan. Masalan, Buyuk Britaniyada CfBT Education Trust tashabbusi bilan o‘tkazilgan izlanishlarda o‘qituvchilar NLP metodikasini o‘z darslarida qo‘llash orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirishi va sinfdagi xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilgan, o‘qituvchilarning o‘zlari esa muloqot va motivatsiya berish borasida yangi yondashuvlardan foydalangan holda o‘z ustida ishlashga intilish bildirgan. Bizning tadqiqotimiz ham xuddi shuni tasdiqlaydi – NLP texnikalarini egallagan bo‘lajak pedagoglar shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarni samarali qo‘llashga ko‘proq ishonch hosil qildilar va sinfda o‘quvchilarning qiziqishini oshira oldilar.

E’tiborlisi, bizning natijalar Rayati (2024) olib borgan tadqiqot xulosalari bilan ham uyg‘un: u o‘z ishida EFL (xorijiy til sifatida ingliz tili) o‘qituvchilariga NLP bo‘yicha trening o‘tkazib, natijada o‘qituvchilarning professional identiteti va pedagogik sifat ko‘rsatkichlari oshganini ko‘rsatgan edi. Bizning ishlanmamiz ham pedagogik universitet talabalari misolida shuni ko‘rsatdiki, NLP elementlarini o‘quv dasturiga kiritish ularning o‘qituvchilik amaliyotiga tayyorlik darajasini oshiradi – jumladan, darsni rejalashtirishda ijodkorlik, o‘quvchilarga yondashuvda empatiya va moslashuvchanlik kabi kompetensiyalar rivojlanganini kuzatdik. Intervyu natijalari bo‘yicha, trening olgan ishtirokchilar dars davomida avvalgidan ko‘ra bolalar bilan ko‘proq muloqotga kirishganini, ularning fikrlarini tinglashga intilganini, va konfliktli vaziyatlarda ijobiy yechim topishga harakat qilganini aytib o‘tishdi – bu albatta shaxsga yo‘naltirilgan pedagogikaning muhim jihatlari. Xorijiy adabiyotlarda ham NLP metodikasining ana shunday jihatlar uchun foydali ekani ta’kidlangan: masalan, Keezhatta va Omar (2019) ning ta’kidlashicha, NLP o‘qituvchi bilan talaba o‘rtasidagi ishonchli hamkorlik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi, bu esa dars samaradorligini oshiradi. Biz kuzatgan o‘quvchilarning faollashuvi ham aynan darsda shunday ijobiy psixologik muhit yaratilganining natijasi bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, natijalarimiz Vieira va Gaspar (2013) tomonidan Portugaliyada o‘tkazilgan tadqiqotga hamohangdir – ular NLP asosida tuzilgan PLENATITUDE nomli o‘qituvchilar malakasini oshirish kursini sinovdan o‘tkazib, o‘qituvchilarning samaradorligi va farovonligi oshganini qayd etgan. Ularning tadqiqoti ko‘rsatishicha, o‘qituvchilarning o‘ziga ishonchi, sinfni boshqarish mahorati, o‘quvchilarga haqqoniy fikr-mulohaza (feedback) berish malakasi kabi omillar NLP treningi orqali sezilarli yaxshilanishi mumkin. Bizning ishimizda ham xuddi shunday komponentlar – muloqot, motivatsiya va moslashuvchanlik – bo‘lajak o‘qituvchilarda mustahkamlangani aniq ko‘rindi. Kuzatuv natijalariga ko‘ra, eksperimental guruh talabalari dars jarayonida ko‘proq ijobiy mulohazalar berishga intildi (masalan, “A’lo, juda yaxshi fikr bildirding, yana davom etamiz” kabi iboralar), intizom muammolarini esa jazo bilan emas, balki o‘quvchi diqqatini boshqa faoliyatga jalb qilish yoki tanaffus mashqlari bilan hal qilishga harakat qildi. Bu — sinf boshqaruvida NLP tavsiya etadigan yondashuvlardan biri bo‘lib, Carey va boshq. (2010) ta’kidlagan “disciplina o‘rniga muloqot” tamoyiliga mos keladi.

Natijalarimizdan yana bir muhim jihat – o‘quvchilarning o‘zida kuzatilgan o‘zgarishlar – ham xalqaro tajribalarni yodga soladi. Masalan, Kudliskis (2013) o‘z tadqiqotida NLP texnikasi (vizualizatsiya) qo‘llangan darslarda o‘quvchilarning o‘qishga tayyorlik holati va motivatsiyasi kuchayganini yozadi. Biz ham demo-darslarda shunga guvoh bo‘ldik: bolajonlar dars boshida qiziq mashqlar (masalan, tasavvur qilish, qo‘shiqqa mos harakat qilish) orqali faollashgan holda

darsga kirishdi va davomida yanada faol bo‘ldi. Albatta, bizning eksperiment bu borada cheklangan ko‘lamga ega bo‘lsa-da, natijalar izchilligi NLP texnikalarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ham foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida, NLP faqat shaxsiy rivojlanish yoki psixoterapiyada emas, balki pedagogik maqsadlarda ham qo‘l kelishi mumkinligini isbotlovchi dalillar qatorini boyitadi.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, tadqiqot davomida ayrim qiyinchilik va cheklovlar kuzatildi. Masalan, barcha talabalar NLP mashg‘ulotlarini birdek qiziqish bilan qabul qilmadi – dastlabki haftalarda ayrim ishtirokchilar bu usullarni nostandart va noo‘rin deb baholashdi. Keyinchalik, real darslarda ko‘pchilik bu usullarning samarasini ko‘rgan sayin ishonch ortdi. Bu jarayon ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning mazkur innovatsion yondashuvni qabul qilishi uchun yetarli vaqt va amaliy tajriba kerak. Shu bois, bunday treninglar davomiyligi va qo‘llab-quvvatlovchi monitoring dasturlari haqida o‘ylab ko‘rish lozim bo‘ladi. Ikkinchi cheklov – bizning o‘lchovlar asosan qisqa muddatli natijalarni qayd etdi; kelgusida NLP treningining uzoq muddatli ta’siri (masalan, bir necha oy o‘tgach o‘qituvchilarning amaliyotida saqlanib qoladimi yoki yo‘q) o‘rganilishi kerak. Bundan tashqari, biz boshlang‘ich sinf darajasiga e’tibor qaratdik, ammo NLP texnikalarining yuqori sinflar yoki boshqa fan o‘qituvchilari uchun samaradorligi alohida tadqiqotlar orqali baholanishi maqsadga muvofiq.

Yakunda aytish joizki, bizning tadqiqot NLPning pedagogik qiymatini tasdiqlovchi yana bir dalil bo‘lib, ayniqsa O‘zbekiston sharoitida bu yo‘nalishdagi ilk qadam sifatida qaralishi mumkin. Albatta, mazkur mavzuda hali ko‘plab savollar mavjud va yanada kengroq ko‘lamda, nazorat ostida tadqiqotlar o‘tkazish talab etiladi. Ammo hozirgi natijalar shuni ko‘rsatadiki, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarini samarali ro‘yobga chiqarishda neyrolingvistik dasturlash texnikalari o‘ziga xos innovatsion vosita sifatida qaralishga loyiq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida neyrolingvistik dasturlash (NLP) texnikalaridan foydalanish metodikasi samarador ekanini ko‘rsatdi. Empirik tajriba natijalariga ko‘ra, NLP texnikalarini maxsus trening shaklida o‘zlashtirgan bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quv jarayonida quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga erishdilar:

•Pedagogik mahoratning oshishi: Treningdan o‘tgan ishtirokchilarning shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga tayyorlik darajasi va dars o‘tish mahorati sezilarli ravishda yaxshilandi. Ular o‘quvchilar bilan samaraliroq muloqot qilish, darslarni qiziqarli va interaktiv tashkil etish ko‘nikmalarini orttirdilar. Bu esa darslarda o‘quvchilarning ishtiroki va faolligi oshishiga xizmat qildi. Demak, NLP texnikalarini o‘rgatish bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini boyitishga yordam beradi.

•O‘quvchilar natijalarining yaxshilanishi: Tadqiqotda kuzatilganidek, NLP elementlari qo‘llanilgan darslarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv faolligi, motivatsiyasi va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori bo‘ldi. Xususan, o‘quvchilarning darsga qiziqishi ortib, dars mazmunini yaxshiroq o‘zlashtirishga erishdilar. Bu holat xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan NLP yordamida o‘quvchilarning “o‘qishga tayyorlik holati”ni oshirish natijalari bilan uyg‘unlikda namoyon bo‘ldi (masalan, Kudliskis, 2013).

•Innovatsion metod sifatidagi ahamiyati: NLP – pedagogikaning turli jihatlarini qamrab oluvchi metod bo‘lib, unda kommunikativ psixologiya, motivatsiya nazariyalari va hamkorlikdagi o‘qitish elementlari mujassam. Tadqiqotimiz ushbu yondashuvni boshlang‘ich ta’lim kontekstida qo‘llash samarali ekanini ko‘rsatdi. Shu bois, NLP texnikalarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish orqali ta’limni individuallashtirish va har bir o‘quvchining salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish yo‘lida yangi imkoniyatlar ochiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy va amaliy tavsiyalar beriladi:

•O‘qituvchilar uchun muntazam NLP treninglari: Amaldagi malaka oshirish tizimiga o‘qituvchilar uchun NLP bo‘yicha maxsus seminar-treninglarni kiritish maqsadga muvofiqdir. Bu treninglar o‘qituvchilarning NLP tamoyillari va texnikalari haqida tushunchasini chuqurlashtirib, ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantiradi. Xususan, yosh pedagoglar uchun kasbiy rivojlanish dasturlariga NLP modullarini qo‘shish ularning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni samarali qo‘llashiga zamin yaratadi.

•Metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish: Ta’lim muassasalari va metodika markazlari tomonidan “NLP texnikalarini boshlang‘ich ta’limda qo‘llash” bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar va tavsiyalar tayyorlanishi lozim. Bunday materiallar o‘qituvchilarga dars rejalashtirishda NLP elementlarini qanday integratsiya qilish, o‘quvchilarning turli o‘rganish uslublariga mos yondashuvlar, sinf muhitini boshqarishda kommunikativ usullar kabi konkret yo‘riqlarni berishi kerak. Shuningdek, mavjud darslik va o‘quv rejalarini tahlil qilib, ularga NLPga oid kichik mashq va topshiriqlarni kiritish imkoniyatini ko‘rib chiqish tavsiya etiladi.

•Individual yondashuvni ta’minlash: NLP texnikalarini qo‘llashda har bir bolaga individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning yoshi, temperamenti, o‘rganish uslubi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda NLP elementlarini moslashtirib qo‘llashlari zarur. Masalan, ba’zi kinestetik (harakat orqali yaxshi o‘rganuvchi) o‘quvchilar uchun vizualizatsiyadan ko‘ra rol o‘ynash mashqlari samaraliroq bo‘lishi mumkin – bunday farqlarni e’tiborga olish ta’lim jarayonining shaxsga yo‘naltirilganligini yanada kuchaytiradi.

•Kelgusidagi tadqiqotlar uchun: Ushbu ish doirasida olingan natijalarni mustahkamlash va yanada chuqurroq tadqiq etish maqsadida, kelgusida kengroq ko‘lamli va uzoq muddatli tadqiqotlar o‘tkazilishi tavsiya etiladi. Jumladan, NLP treningining ta’siri bir necha oydan yoki yildan keyin ham saqlanish-saqlanmasligini kuzatish, boshqa fan o‘qituvchilari (masalan, aniq fanlar o‘qituvchilari) misolida sinab ko‘rish, shuningdek, NLPning ayrim komponentlari (masalan, faqat rapport yoki faqat til modellari) alohida qanday natija berishini tahlil qilish kabi yo‘nalishlar qiziqarli bo‘lar edi. Bunday izlanishlar natijasida ta’limda NLPdan foydalanish bo‘yicha yanada ishonchli xulosalar chiqarish va amaliyotga joriy etishning optimal strategiyasini ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida, neyrolingvistik dasturlash texnikalarini bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish ularning shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik mahoratini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu innovatsion yondashuv o‘qituvchiga o‘quvchini chuqurroq tushunish, samarali muloqot o‘rnatish va ta’limni shaxsiylashtirishda kuchli instrument sifatida xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotda olingan natijalar va ilgari o‘tkazilgan xalqaro izlanishlar mazkur uslubning amaliy qimmatini tasdiqlaydi – NLP texnikalari orqali ta’lim sifatini oshirish va yosh avlodning intelektual-emotsional rivojlanishiga ko‘maklashish mumkin. Bu esa zamonaviy ta’lim oldidagi eng muhim vazifalardan biriga – har tomonlama rivojlangan, motivatsiyali va o‘z salohiyatini amalga oshira oladigan shaxslarni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Carey, J., Churches, R., Hutchinson, G., Jones, J., & Tosey, P. (2010). Neuro-linguistic programming and learning: Teacher case studies on the impact of NLP in education. Reading: CfBT Education Trust.
2. Delgado, P. (2021). Neuro-Linguistic Programming in Learning and Education. Observatory of the Institute for the Future of Education (Tecnológico de Monterrey).
3. Kudliskis, V. (2013). Neuro-Linguistic Programming and altered states: Encouraging preparation for learning in the classroom for students with special educational needs. British Journal of Special Education, 40(2), 86-95.

4. Rayati, M. (2024). On the relationship between neuro-linguistic programming and professional identity: A case study of EFL teachers. Language Teaching Research Quarterly, 42, 88-108.
5. Vieira, C. R., & Gaspar, M. F. (2013). PLENATITUDE teacher education for effectiveness and well-being with neuro-linguistic programming. US-China Education Review B, 3(1), 1-17.
6. Zhang, X., Davarpanah, N., & Izadpanah, S. (2023). The effect of neurolinguistic programming on academic achievement, emotional intelligence, and critical thinking of EFL learners. Frontiers in Psychology, 13, 888797.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Хурсанова З.М,
Ферганский государственный университет
Старший преподаватель, док. пед. наук (PhD)
zilolahursanova1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5636-5952

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi masalalari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining mantiqiy tafakkuri o‘quvchilarda bilimlarni to‘g‘ri va izchil shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlarning mazmuni tahlil qilingan. Muammoli ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, didaktik o‘yinlar hamda reflektiv faoliyat orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish mantiqiy tafakkurni faollashtirishda samarali vosita sifatida asoslab berilgan. Mazkur texnologiyalar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini oshirishga va ta’lim jarayonining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tayanch iboralar: mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, ta’lim texnologiyalari, pedagogik mahorat, o‘quvchilarni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, metodik yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы технологии развития логического мышления будущих учителей начальных классов. Логическое мышление учителя играет важную роль в формировании у учащихся последовательных и осознанных знаний на начальном этапе обучения. В исследовании анализируется содержание педагогических технологий, интерактивных методов и инновационных подходов, направленных на развитие логического мышления. Показаны возможности развития у будущих учителей умений анализа, обобщения и формулирования выводов посредством проблемного обучения, практических занятий, дидактических игр и рефлексивной деятельности. Также обосновывается эффективность использования информационно-коммуникационных технологий как средства активизации логического мышления. Рассматриваемые технологии способствуют повышению профессиональной

компетентности будущих учителей начальных классов и улучшению качества образовательного процесса.

Ключевые слова: логическое мышление, учитель начальных классов, образовательные технологии, педагогическое мастерство, развитие учеников, критическое мышление, методический подход.

This article addresses the technology for developing the logical thinking of future primary school teachers. Logical thinking of a teacher plays a crucial role in forming consistent and meaningful knowledge among pupils at the primary level of education. The study analyzes the content of pedagogical technologies, interactive methods, and innovative approaches aimed at developing logical thinking. It highlights the possibilities of enhancing future teachers' skills of analysis, generalization, and drawing conclusions through problem-based learning, practical classes, didactic games, and reflective activities. In addition, the effectiveness of using information and communication technologies as a means of activating logical thinking is substantiated. The proposed technologies contribute to improving the professional competence of future primary school teachers and enhancing the quality of the educational process.

Keywords: logical thinking, primary school teacher, educational technologies, pedagogical mastery, student development, critical thinking, methodological approach.

Введение

В современном образовании развитие критического и логического мышления является одной из основных целей учебного процесса. Способность логически мыслить позволяет личности принимать обоснованные решения, решать сложные проблемы, задачи и заниматься рефлексивным анализом. Для будущих учителей развитие сильных навыков логического мышления имеет особую важность. Эти навыки помогают повысить их педагогическую эффективность, а также способствуют умственному развитию учащихся.

В данном введении подчеркивается значимость логического мышления в современном образовании, а также рассматривается роль современных образовательных технологий в развитии когнитивных способностей будущих учителей. Эти технологии могут существенно способствовать профессиональному развитию студентов педагогических направлений и их способности положительно влиять на интеллектуальный рост учащихся.

Одним из важнейших профессиональных качеств будущего учителя начальных классов является развитое логическое мышление, которое обеспечивает осознанное усвоение знаний, умение анализировать учебные ситуации и принимать обоснованные педагогические решения. Формирование логического мышления учителя напрямую влияет на развитие познавательных способностей младших школьников, их умение рассуждать, делать выводы и применять полученные знания на практике. В связи с этим возникает необходимость разработки и внедрения эффективных педагогических технологий, направленных на развитие логического мышления у студентов педагогических направлений. Особую актуальность приобретает использование инновационных и интерактивных методов обучения, способствующих активизации мыслительной деятельности будущих учителей. Данная работа посвящена рассмотрению

технологии развития логического мышления будущих учителей начальных классов и обоснованию ее значимости в профессиональной подготовке педагогов.

Анализ литературы

Развитие логического мышления у будущих учителей является одной из центральных тем в сфере педагогических исследований. Многие работы подчеркивают важность развития критического и логического мышления у будущих педагогов, так как это способствует повышению качества их профессиональной деятельности и улучшению учебных результатов школьников. В данной части рассматриваются основные исследования и теоретические подходы, посвящённые технологиям развития логического мышления будущих учителей начальных классов.

Роль логического мышления в образовании

Согласно теории Жан Пиаже логическое мышление является основной когнитивной способностью, необходимой учащимся для решения сложных задач и участия в рефлексивной мыслительной деятельности. В контексте подготовки будущих учителей развитие логического мышления помогает им анализировать педагогические ситуации, давать оценку, принимать правильные решения и эффективно направлять учащихся. Это особенно важно, поскольку развитие критического мышления учащихся является профессиональной обязанностью будущих педагогов.

Педагогические подходы к развитию логического мышления

Ряд исследований отмечает эффективность определённых педагогических методов и технологий в развитии логического мышления. Например, таксономия Бенджамина Блума (1956) направлена на развитие когнитивных навыков через уровни мыслительной деятельности; она предусматривает анализ, синтез и оценку знаний, что формирует у обучающихся способность к сложному мышлению. В современных исследованиях также подчёркивается необходимость применения методов активного обучения, ситуационного анализа и проблемного обучения, которые способствуют развитию логического мышления студентов и их готовности применять эти навыки в профессиональной практике.

Методология.

Технология развития логического мышления учащихся основана на применении различных педагогических стратегий, средств и методов, направленных на формирование аналитических и критических мыслительных навыков. Данная методология ориентирована на объединение теоретических основ и практических подходов, а также создание эффективной образовательной среды. Основные компоненты методологии представлены ниже:

1. **Дизайн исследования**. Качественный подход исследования заключается в изучении того, как ученики могут использовать технологии обучения и педагогические методы для развития логического мышления. Исследователь описывает и анализирует дизайн исследования, рассматривает опыт и взгляды учащихся, а также изучает эффективность различных методов обучения.
2. **Участники.** Участниками исследования являются студенты и лица готовящиеся к педагогической деятельности. Участники отбираются на основе специального

отбора, что позволяет убедиться в их понимании учебных дисциплин и заинтересованности в развитии логического и критического мышления.

3. **Методы сбора данных.** Основные методы сбора данных включают:

1. Опросы и анкеты.

Для определения того, как будущие учителя понимают логическое мышление, какие сложности у них возникают при его формировании, а также для изучения их мнений об эффективности различных педагогических подходов проводятся опросы.

2. Интервью.

С выбранными участниками проводятся углублённые интервью, в ходе которых изучаются их личный опыт и мнения о развитии логического мышления в педагогической практике.

3. Наблюдение в классе.

Проводятся наблюдения за тем, как будущие учителя используют различные методы развития логического мышления на уроках. Это позволяет проанализировать, насколько эффективно применяются изученные методики на практике.

4. Исследование действий.

Будущим учителям рекомендуется применять изученные стратегии в своих классах. Они делятся собственным опытом, рассказывая о трудностях и успехах в развитии логического мышления учащихся.

Педагогические подходы

В исследовании применяются несколько основных педагогических методов, направленных на развитие логического мышления:

1. **Обучение на основе проблем (PBL).**

Метод PBL побуждает учащихся заниматься реальными проблемами, анализировать их системным образом и разрабатывать решения. Этот метод стимулирует высокий уровень, развития навыков мышления, такие как анализ, синтез и оценка.

2. **Совместное обучение.**

Групповые обсуждения, совместный анализ и деятельность по решению общих проблем помогают будущим учителям развивать мышление посредством совместной работы, обмена идеями и обсуждения своих мыслей с другими.

Исследование ожидает показать, что интеграция различных педагогических подходов и образовательных технологий в программы подготовки учителей оказывает положительное влияние на развитие навыков логического мышления будущих учителей. После развития этих навыков они не только повышают профессиональные способности учителей, но и помогают развивать эти навыки у учеников.

Результаты и обсуждение.

Целью исследования было изучение эффективности педагогических методов и образовательных технологий в развитии навыков логического мышления у будущих учителей начальных классов. В ходе исследования будущим учителям были представлены различные методологические подходы и педагогические инструменты для развития логического мышления. Результаты исследования и их обсуждение сводятся к следующим ключевым моментам:

1. **Развитие навыков логического мышления.**

Установлено, что в процессе практического применения изученных педагогических методов у будущих учителей наблюдалось заметное развитие навыков логического мышления. Такие методы, как обучение на основе проблем (PBL), совместное обучение, исследование конкретных ситуаций (case study), укрепляли системное и аналитическое мышление учащихся. Участники исследования успешно развивали независимое и критическое мышление у своих учеников в процессе обучения их логическому мышлению в своих классах путем применения методов.

2. Эффективность педагогических подходов

Эффективность педагогических подходов, использованных в ходе исследования, была высоко оценена. Через сократические семинары учащихся побуждали к размышлению, а практики рефлексии и метакогницизации позволили учителям анализировать и осмыслять свои собственные мыслительные процессы. В то же время учителя, опираясь на свой опыт, достигли эффективных результатов в применении методов совместного обучения и изучения конкретных ситуаций.

3. Влияние образовательных технологий

Вклад образовательных технологий в развитие логического мышления также был значительным. Симуляции, интерактивные платформы, онлайн дискуссионные форумы и мультимедийные средства помогали учителям анализировать сложные ситуации и решать различные проблемы с помощью логических подходов. Эти технологии сыграли важную роль в укреплении навыков мышления и принятия решений у самих учителей.

Обсуждение.

В ходе исследования вновь была подтверждена эффективность примененных методологических подходов, а также важность подходов, направленных на повышение педагогических навыков будущих учителей и развитие логического мышления. Результаты исследования показывают, что интеграция педагогических методов и технологий помогает развивать у учителей не только логические, но и критические навыки мышления. Будущие учителя, применяя эти методы в своих классах, смогли успешно повысить уровень мышления учеников.

Заключение.

Анализ и опыт полученные в ходе исследования, подтвердили важность эффективных педагогических методов и образовательных технологий для развития навыков логического мышления у будущих учителей начальных классов. Методы, использованные в исследовании - обучение на основе проблем, совместное обучение, изучение конкретных ситуаций, сократические семинары и рефлексия, - помогли будущим учителям развить не только логическое, но и критическое мышление. Эти методы подготовили учителей к аналитическому мышлению, принятию решений и эффективной организации учебного процесса.

Педагогические технологии, такие как симуляции, онлайн-платформы и мультимедийные средства, внесли большой вклад в развитие навыков логического мышления и принятия решений у учителей. Они побуждали учителей анализировать различные ситуации в виртуальной среде и находить решения с помощью логических подходов.

Результаты исследования также показали, что интеграция образовательных технологий с педагогическими методами способствует повышению педагогического

мастерства будущих учителей и помогает развивать логическое мышление у учеников. Развивая навыки логического мышления, учителя в своих классах могут способствовать развитию у учеников независимого мышления, анализа и принятия решений.

Использованная литература

1. Бекмухамедов, Т. (2021). Педагогические подходы к развитию логического мышления. Ташкент: Научно-практический центр образования и воспитания.
2. Давронов, Р. (2020). Проблемно-ориентированный подход в образовании и его значение. Педагогика, 3(1), 56-63.
3. Ганиева, Н. (2018). Критическое мышление и его роль в подготовке учителей. Узбекское образование, 2(5), 12-18.
4. Каримов, А. (2022). Развитие навыков логического мышления у учителей предмета "Воспитание". Ташкент: Издательство Национального университета Узбекистана.
5. Рахматуллаева, Ф. (2017). Методы обучения логическому и критическому мышлению. Система образования, 4(3), 25-30.
6. Выготский, Л. С. (1978). Разум в обществе: Развитие высших психических процессов. Издательство Гарвардского университета.
6. Пиаже, Ж. (1972). Психология ребенка. Нью-Йорк: Basic Books.
7. Сократ (1993). Методы обучения и педагогика Сократа. Ташкент: Узбекское педагогическое издательство.
8. Андерсон, Л.В., и Кратволь, Д. Р. (2001). Таксономия для обучения, преподавания и оценивания: Пересмотр таксономии учебных целей Блума. Нью-Йорк: Longman.
9. Дьюи, Дж. (1933). Как мы мыслим. Бостон: D.C. Heath and Company.
10. Шульман, Л. (1986). Те, кто понимает: Рост знаний в преподавании. Исследователь образования, 15(2), 4-14.
11. Ушаков, А. М. (2021). "Применение инновационных технологий и педагогических методов в учебном процессе". Научный журнал по педагогике, 5(7), 45-51.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Olimova Nilufar Qosimjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti, boshlang‘ich ta’lim uslubiyoti kafedrasi o‘qituvchisi, www.nilufarolimova90@mail.com,
https://orcid.org/0009-0007-9891-9988
+998970004182

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogning kasbiy faoliyati nafaqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, balki o‘z emotsional holatini anglash va boshqarish, ta’lim oluvchilarning emotsional kechinmalarini tushunish, empatik munosabat o‘rnatish hamda raqamli kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy-emotsional barqarorlikni ta’minlash kompetensiyalarini ham talab etishi asoslangan. Tadqiqotda emotsional intellektning o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, empatiya va ijtimoiy munosabatlarni boshqarish kabi tarkibiy komponentlari raqamli ta’lim muhiti imkoniyatlari bilan o‘zaro aloqadorlikda ko‘rib

chiqilgan. Shuningdek, elektron portfolio, refleksiv topshiriqlar, videokonferensiyalar, pedagogik vaziyatlar simulyatsiyasi, interaktiv platformalar va sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalaridan maqsadli foydalanish bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishning istiqbolli vositalari sifatida tahlil qilingan. Raqamli ta’lim muhitida emotsional intellektni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtirilib, ularni kasbiy-pedagogik tayyorgarlik jarayoniga integratsiyalash bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данной статье проведен научно-теоретический анализ педагогических возможностей развития эмоционального интеллекта будущих педагогов в цифровой образовательной среде. Обосновано, что в условиях цифровой трансформации профессиональная деятельность педагога требует не только эффективного использования информационно-коммуникационных технологий, но и компетенций, связанных с осознанием и управлением собственным эмоциональным состоянием, пониманием эмоциональных переживаний обучающихся, установлением эмпатических отношений, а также обеспечением социально-эмоциональной устойчивости в процессе цифровой коммуникации. В исследовании компоненты эмоционального интеллекта, такие как самосознание, саморегуляция, эмпатия и управление социальными отношениями, рассматриваются во взаимосвязи с возможностями цифровой образовательной среды. Также проанализированы электронное портфолио, рефлексивные задания, видеоконференции, симуляции педагогических ситуаций, интерактивные платформы и образовательные инструменты на основе искусственного интеллекта как перспективные средства развития эмоционального интеллекта будущих педагогов. Определены педагогические условия развития эмоционального интеллекта в цифровой образовательной среде и разработаны научно-методические рекомендации по их интеграции в процесс профессионально-педагогической подготовки будущих педагогов.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical opportunities for developing the emotional intelligence of future educators in a digital learning environment. It is substantiated that, in the context of digital transformation, the professional activity of educators requires not only the effective use of information and communication technologies but also competencies related to understanding and managing one's own emotional state, recognizing learners' emotional experiences, establishing empathetic relationships, and ensuring socio-emotional stability in the process of digital communication. The study examines such components of emotional intelligence as self-awareness, self-regulation, empathy, and social relationship management in their interaction with the opportunities provided by the digital learning environment. In addition, electronic portfolios, reflective tasks, videoconferences, pedagogical situation simulations, interactive platforms, and artificial intelligence-based educational tools are analyzed as promising means of developing the emotional intelligence of future educators. The pedagogical conditions for developing emotional intelligence in a digital learning environment are identified, and scientific and methodological recommendations are developed for integrating these conditions into the professional and pedagogical training of future educators.

Kalit so‘zlar: emotsional intellekt, bo‘lajak pedagog, raqamli ta’lim muhiti, raqamli kompetentlik, pedagogik kompetentlik, empatiya, refleksiya, emotsional kompetentlik, raqamli kommunikatsiya, interaktiv ta’lim, sun’iy intellekt.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, будущий педагог, цифровая образовательная среда, цифровая компетентность, педагогическая компетентность, эмпатия, рефлексия, эмоциональная компетентность, цифровая коммуникация, интерактивное обучение, искусственный интеллект.

Keywords: emotional intelligence, future educator, digital learning environment, digital competence, pedagogical competence, empathy, reflection, emotional competence, digital communication, interactive learning, artificial intelligence.

Kirish

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni va texnologiyalarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Raqamli ta’lim resurslari, masofaviy va aralash ta’lim shakllari, virtual kommunikatsiya vositalari, interaktiv platformalar hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi bo‘lajak pedagogning kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni kengaytirmoqda. Endilikda zamonaviy pedagogdan faqatgina fan mazmunini chuqur bilish va raqamli vositalardan foydalanish mahorati emas, balki turli pedagogik vaziyatlarda emotsional jihatdan barqaror bo‘lish, ta’lim oluvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini anglash, empatik muloqotni yo‘lga qo‘yish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv boshqarish va raqamli kommunikatsiya sharoitida samarali ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish qobiliyati ham talab etilmoqda.

Mazkur jarayonda emotsional intellekt tushunchasi alohida ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Emotsional intellekt shaxsning o‘z emotsiyalarini anglash, ularni boshqarish, boshqa insonlarning emotsional holatini idrok etish hamda ushbu bilimlardan ijtimoiy munosabatlarni samarali tashkil etishda foydalanish qobiliyatlarini ifodalovchi murakkab psixologik-pedagogik konstrukt sifatida namoyon bo‘ladi. Bo‘lajak pedagog uchun mazkur sifatlarning rivojlanganligi ta’lim jarayonida psixologik qulay muhit yaratish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, pedagogik muloqot samaradorligini oshirish va kasbiy faoliyatdagi emotsional zo‘riqishlarni konstruktiv boshqarishda muhim omil hisoblanadi.

Raqamli ta’lim muhitining o‘ziga xosligi esa emotsional intellektni rivojlantirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. An’anaviy auditoriya mashg‘ulotlaridan farqli ravishda raqamli muhit ta’lim oluvchining individual faoliyatini kuzatish, refleksiv topshiriqlarni muntazam tashkil etish, turli pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, virtual muloqot jarayonlarini tahlil qilish va elektron portfolio orqali shaxsiy-kasbiy rivojlanish dinamikasini monitoring qilish imkonini beradi. Shu jihatdan raqamli ta’lim texnologiyalarini faqat bilimlarni yetkazish vositasi sifatida emas, balki bo‘lajak pedagogning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit sifatida talqin qilish zarur.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayonida mazkur masalaning dolzarbligi, bir tomondan, raqamli ta’lim muhitining tobora kengayib borayotgani, ikkinchi tomondan esa pedagogik faoliyatning yuqori darajadagi ijtimoiy-emotsional kompetentlikni talab qilishi bilan belgilanadi. Demak, raqamli ta’lim muhitining texnologik imkoniyatlarini bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish vazifalari bilan metodik jihatdan uyg‘unlashtirish bugungi pedagogik tadqiqotlarning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda mazkur jarayonning samaradorligini ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlashtirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Emotsional intellekt masalasi zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlarda shaxsning emotsional jarayonlarni anglash, ulardan oqilona foydalanish va emotsional holatlarni boshqarish qobiliyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganib kelinmoqda. Mazkur tushunchaning ilmiy asoslari J.Mayer va P.Salovey tadqiqotlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, olimlar emotsional intellektni emotsiyalarni idrok etish va ifodalash, emotsiyalarni tafakkur jarayonlariga integratsiyalash, emotsional axborotni anglash va emotsiyalarni boshqarish bilan bog‘liq qobiliyatlar majmui sifatida talqin qilganlar[2].

[2] Mayer J.D., Salovey P. What is Emotional Intelligence? // Emotional Development and Emotional Intelligence: Implications for Educators. New York: Basic Books, 1997. – P. 3–31.

Emotsional intellektni o‘rganishning mazkur yo‘nalishi keyingi tadqiqotlarda yanada rivojlantirilib, uning shaxslararo munosabatlar, moslashuvchanlik, ijtimoiy faoliyat va kasbiy samaradorlik bilan aloqador jihatlari tahlil qilindi. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak pedagogning emotsional intellekti faqat individual-psixologik sifat sifatida emas, balki kasbiy faoliyatning kommunikativ, refleksiv va ijtimoiy jihatlarini ta’minlovchi kompetentlik komponenti sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Pedagogik faoliyat o‘z mohiyatiga ko‘ra yuqori darajadagi emotsional va kommunikativ faollikni talab etadi. O‘qituvchi turli xarakter, ehtiyoj va emotsional holatga ega bo‘lgan ta’lim oluvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘ladi. Bunday sharoitda pedagogning o‘z emotsional holatini anglay olishi, salbiy emotsional reaksiyalarni boshqara olishi, boshqa shaxslarning hissiy kechinmalarini tushunishi va vaziyatga mos kommunikativ strategiyani tanlay olishi kasbiy kompetentlikning muhim ko‘rsatkichlaridan biriga aylanadi.

Mazkur jihat raqamli ta’lim sharoitida yanada murakkab tus oladi. Chunki raqamli kommunikatsiyada an’anaviy yuzma-yuz muloqotga xos bo‘lgan ayrim noverbal belgilar — mimika, imo-ishora, tana holati va bevosita emotsional reaksiya — to‘liq namoyon bo‘lmasligi mumkin. Natijada pedagogdan yozma va vizual kommunikatsiya vositalari orqali ta’lim oluvchining emotsional holatini to‘g‘ri anglash, o‘z kommunikativ reaksiyalarini nazorat qilish va pedagogik muloqotning emotsional sifatini saqlash talab etiladi.

Raqamli ta’lim muhitini mazkur nuqtayi nazardan faqat texnologik infratuzilma sifatida talqin qilish cheklangan yondashuv hisoblanadi. U pedagog va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi kommunikativ, refleksiv, hamkorlikka asoslangan hamda individual ta’lim jarayonlarini tashkil etuvchi kompleks pedagogik makon sifatida qaralishi lozim. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid konseptual hujjatlarda ham raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash, ta’limni individuallashtirish, masofaviy va aralash ta’lim shakllarini kengaytirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishga e’tibor qaratilgan[3].

Unda raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish, ta’lim jarayonlarini individuallashtirish, masofaviy, onlayn, blended learning va flipped classroom texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirish vazifalari belgilangan.

So‘nggi yillarda raqamli ta’limning yangi bosqichi sifatida sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik jarayonga kirib kelishi bo‘lajak pedagogning kasbiy kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablarni yanada kengaytirmoqda. UNESCO tomonidan 2024-yilda ishlab chiqilgan “AI Competency Framework for Teachers” doirasida o‘qituvchilar uchun 15 ta kompetensiya besh yo‘nalish — inson markazli tafakkur, sun’iy intellekt etikasi, AI asoslari va qo‘llanilishi, AI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanishda AI dan foydalanish — asosida tizimlashtirilgan[4].

Mazkur yondashuvning alohida ahamiyatli jihati shundaki, sun’iy intellektdan foydalanishda texnologik kompetensiyaning o‘zi yetarli deb qaralmaydi. UNESCO hujjatida inson omili, inson mas’uliyati, etik yondashuv, pedagogik maqsadga muvofiqlik va ta’lim oluvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi bilan bog‘liq masalalarga ham e’tibor qaratilgan. Xususan, AI va pedagogikani integratsiyalash jarayonida empatiyani, tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilishni va ijtimoiy-emotsional ta’limni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari qayd etilgan[5].

Shu asosda maqolada emotsional intellektning rivojlanishi raqamli vositalardan foydalanishning bevosita natijasi sifatida emas, balki raqamli ta’lim muhitida maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijasi sifatida talqin qilinadi. Ya’ni texnologiyaning mavjudligi o‘z-

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”.

[4] Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2024. – 52 p.

[5] Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. UNESCO, 2024.

o‘zidan emotsional intellektni rivojlantirmaydi. Buning uchun raqamli vositalar pedagogik maqsad, metod va topshiriqlar tizimi bilan uyg‘unlashtirilishi zarur.

Tadqiqot metodologiyasi mazkur muammoni tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar asosida o‘rganishga yo‘naltirildi. Tizimli yondashuv asosida bo‘lajak pedagogning emotsional intellekti o‘zaro bog‘langan komponentlardan tashkil topgan yaxlit pedagogik hodisa sifatida qaraladi. Kompetensiyaviy yondashuv emotsional intellektni bo‘lajak pedagogning kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan amaliy qobiliyatlar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv talabaning individual emotsional tajribasi, ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Faoliyatli yondashuv esa emotsional intellektni tayyor nazariy bilimlarni o‘zlashtirish orqali emas, balki real va modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda faoliyat olib borish jarayonida rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Refleksiv yondashuv orqali esa bo‘lajak pedagogning o‘z emotsional holatini tahlil qilishi, pedagogik muloqotdagi xatti-harakatlarini baholashi va keyingi faoliyati uchun xulosalar chiqarishi ta’minlanadi.

Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, suhbat, so‘rovnoma, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, refleksiv topshiriqlarni tahlil qilish hamda nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanish mumkin. Mazkur metodlarning kompleks qo‘llanilishi raqamli ta’lim muhitining bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini nafaqat nazariy, balki amaliy nuqtayi nazardan ham asoslash imkonini beradi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy yondashuvlar tahlili emotsional intellektni bo‘lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligidan ajratib bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitining imkoniyatlaridan foydalanish jarayonida emotsional intellektni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus metodik mexanizmlarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Mazkur zarurat maqolaning keyingi qismida raqamli ta’lim muhitining konkret pedagogik imkoniyatlarini tizimlashtirishni taqozo etadi.

ASOSIY QISM

Bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish masalasini raqamli ta’lim muhiti bilan bog‘liq holda tadqiq etishda, avvalo, mazkur ikki pedagogik hodisaning o‘zaro funksional aloqadorligini aniqlash zarur. Raqamli ta’lim muhiti texnologik vositalar majmuasi sifatida emas, balki ta’lim oluvchining bilish, kommunikativ, refleksiv va ijtimoiy-emotsional faoliyatini tashkil etishga xizmat qiluvchi pedagogik makon sifatida qaralgandagina uning emotsional intellektni rivojlantirish imkoniyatlari to‘laqonli namoyon bo‘ladi.

Emotsional intellektning rivojlanganlik darajasi bo‘lajak pedagogning kasbiy faoliyatida o‘z emotsiyalarini anglash va boshqarish, pedagogik vaziyatlarni emotsional jihatdan to‘g‘ri baholash, ta’lim oluvchining hissiy holatini tushunish, empatik munosabat o‘rnatish hamda ijtimoiy munosabatlarni konstruktiv tashkil etishida namoyon bo‘ladi. Mayer va Saloveyning qobiliyatlar modelida emotsional intellekt emotsiyalarni idrok etish, ulardan tafakkur jarayonida foydalanish, emotsional ma’lumotlarni tushunish va emotsiyalarni boshqarish bilan bog‘liq to‘rt darajali tizim sifatida izohlanadi[6].

Mazkur nazariy qarashni pedagogik ta’lim sharoitiga tatbiq etganda, bo‘lajak pedagogning emotsional intellektini rivojlantirish jarayoni to‘rtta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda tashkil etilishi mumkin: emotsional anglash, emotsional boshqaruv, empatik idrok va ijtimoiy-emotsional kommunikatsiya. Raqamli ta’lim muhiti esa ushbu komponentlarning har birini rivojlantirish uchun turli didaktik va metodik imkoniyatlarni taqdim etadi.

Emotsional anglashni rivojlantirish imkoniyatlari

[6] Mayer J.D., Salovey P. What is Emotional Intelligence? // Emotional Development and Emotional Intelligence: Implications for Educators. New York: Basic Books, 1997. – P. 3–31.

Emotsional intellektning dastlabki komponenti sifatida shaxsning o‘z emotsional holatini anglay olishi alohida ahamiyatga ega. Bo‘lajak pedagog o‘zining qo‘rquv, xavotir, norozilik, quvonch, qiziqish, ishonch yoki ikkilanish kabi holatlarini farqlay olishi va ularning pedagogik faoliyatga ta’sirini tushunishi zarur.

Raqamli ta’lim muhitida ushbu ko‘nikmani rivojlantirish uchun elektron refleksiv kundalik, raqamli portfolio, onlayn o‘z-o‘zini baholash vositalari va refleksiv topshiriqlardan foydalanish mumkin. Masalan, mashg‘ulot yakunida talabaga “Bugungi mashg‘ulotda qaysi vaziyat menda kuchli emotsional reaksiya uyg‘otdi?”, “Men bu vaziyatga qanday munosabat bildirdim?”, “Boshqa qanday pedagogik reaksiya samaraliroq bo‘lishi mumkin edi?” kabi savollar berilishi talabaning o‘z emotsional holatini kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Bunday topshiriqlarning muntazam tashkil etilishi emotsional tajribani shunchaki boshdan kechirishdan uni anglash va pedagogik jihatdan tahlil qilish bosqichiga olib o‘tadi. Natijada refleksiya emotsional intellekt rivojining muhim mexanizmiga aylanadi.

Emotsional o‘zini-o‘zi boshqarishni rivojlantirish

Pedagogik faoliyatda emotsiyalarni boshqarish kasbiy barqarorlikning muhim shartlaridan biridir. O‘qituvchi turli pedagogik vaziyatlarda bosim, nizoli munosabat, kutilmagan vaziyat yoki kommunikativ qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bunday holatlarda emotsiyani butunlay yo‘qotish emas, balki uni anglash, nazorat qilish va pedagogik maqsadga muvofiq tarzda boshqarish muhimdir.

Raqamli muhit bu borada pedagogik vaziyatlarni modellashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Masalan, bo‘lajak pedagogga virtual dars jarayonida o‘quvchining topshiriqni bajarmasligi, darsga faol qatnashmasligi, boshqa o‘quvchilar bilan nizoga kirishishi yoki o‘qituvchining topshirig‘iga salbiy munosabat bildirishi kabi vaziyatlar taqdim etiladi. Talaba vaziyatga nisbatan dastlabki emotsional reaksiyasini aniqlaydi, keyinchalik esa muqobil pedagogik reaksiyalarni ishlab chiqadi.

Bu jarayonni “Vaziyat – emotsiya – reaksiya – tahlil – muqobil yechim” algoritmi asosida tashkil etish mumkin. Mazkur algoritm bo‘lajak pedagogni emotsional impuls asosida harakat qilishdan pedagogik jihatdan asoslangan qaror qabul qilishga yo‘naltiradi.

Empatiyani rivojlantirish

Bo‘lajak pedagogning emotsional intellektini rivojlantirishda empatiya alohida o‘rin egallaydi. Empatiya boshqa shaxsning emotsional holatini anglash, uning kechinmalarini tushunishga intilish va ushbu holatga mos munosabat bildirish qobiliyatini nazarda tutadi.

Raqamli ta’lim muhitida empatiyani rivojlantirishning samarali vositalaridan biri pedagogik keyslar va rolli vaziyatlardir. Bunda talaba bir xil pedagogik vaziyatga turli subyektlar — o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona yoki guruhdoshi nuqtayi nazaridan baho beradi. Masalan, “O‘quvchi onlayn mashg‘ulotda muntazam ravishda topshiriqni bajarmayapti” degan vaziyat taqdim etilganda talaba faqat intizom nuqtayi nazaridan baholash bilan cheklanmasdan, o‘quvchining bunday xatti-harakatiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan emotsional, ijtimoiy va motivatsion omillarni ham tahlil qiladi.

Mazkur yondashuv bo‘lajak pedagogda “vaziyatga baho berish”dan “vaziyat ortidagi insoniy holatni tushunish”ga o‘tish imkonini beradi. Shu jihatdan empatiyani rivojlantirish raqamli ta’lim muhitida maxsus tashkil etilgan pedagogik vaziyatlar orqali amalga oshirilishi lozim.

Ijtimoiy-emotsional kommunikatsiyani rivojlantirish

Raqamli ta’lim sharoitida pedagogik kommunikatsiya elektron pochta, messenjerlar, videokonferensiyalar, ta’lim platformalari va boshqa raqamli kanallar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday muloqotda kommunikativ mazmun bilan bir qatorda xabarni qanday ohangda ifodalash, javob berish vaqti, murojaat shakli, yozma nutqning emotsional mazmuni ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli bo‘lajak pedagoglarni raqamli kommunikatsiya etikasi bilan bir qatorda raqamli emotsional kommunikatsiya ko‘nikmalariga ham o‘rgatish zarur. Talabaga bir xil mazmundagi xabarni turli kommunikativ uslublarda shakllantirish, ularning emotsional ta’sirini taqqoslash va pedagogik jihatdan eng maqbul variantni tanlash topshirig‘i berilishi mumkin. Masalan, “Topshiriqni bajarmagansiz” mazmunidagi bevosita tanbeh o‘rniga “Topshiriqni bajarishda qanday qiyinchilikka duch keldingiz? Birgalikda yechim topishga harakat qilamiz” kabi qo‘llab-quvvatlovchi kommunikativ shaklni tanlash talabaning empatik va konstruktiv muloqot ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Elektron portfolio va refleksiyaning imkoniyatlari

Elektron portfolio bo‘lajak pedagogning nafaqat akademik yutuqlarini, balki uning shaxsiy-kasbiy rivojlanish dinamikasini ham aks ettiruvchi vosita sifatida foydalanilishi mumkin. Unda pedagogik vaziyatlar tahlili, refleksiv yozuvlar, videodarslar, o‘z-o‘zini baholash natijalari, talabalar bilan muloqot namunalari va individual rivojlanish maqsadlari jamlanadi.

Elektron portfolio asosida bo‘lajak pedagog o‘zining emotsional reaksiyalarini vaqt davomida kuzatishi va rivojlanish dinamikasini aniqlashi mumkin. Shu sababli elektron portfolio “baholash vositasi”dan “emotsional-kasbiy rivojlanish vositasi”ga aylantirilishi lozim.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish

Raqamli ta’lim muhitining zamonaviy bosqichida sun’iy intellekt texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish ham emotsional intellektni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Bunda sun’iy intellektni insonning emotsional tajribasini almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki refleksiya, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va muqobil qarorlarni ishlab chiqishga ko‘maklashuvchi texnologik vosita sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq.

Demak, raqamli ta’lim muhitining emotsional intellektni rivojlantirishdagi asosiy pedagogik imkoniyati texnologiyalarning o‘zida emas, balki texnologiya – pedagogik vazifa – emotsional tajriba – refleksiya – qayta aloqa o‘rtasidagi tizimli aloqani tashkil etishda namoyon bo‘ladi. Aynan shu jihat raqamli ta’lim muhitini bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik tizimga aylantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan nazariy tahlil natijalari raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish jarayonini texnologik vositalardan foydalanishning oddiy yig‘indisi sifatida emas, balki shaxsning emotsional-kognitiv, kommunikativ va refleksiv faoliyatini pedagogik jihatdan boshqarishga asoslangan tizimli jarayon sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta’lim muhitining pedagogik imkoniyatlarini emotsional intellektning tarkibiy komponentlari bilan muvofiqlashtirish maqolaning muhim natijalaridan biri sifatida belgilandi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishning quyidagi funksional modeli taklif etiladi: raqamli pedagogik muhit → emotsional tajriba → pedagogik faoliyat → refleksiya → qayta aloqa → emotsional rivojlanish.

Raqamli muhit va an’anaviy ta’limning integratsiyasi

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim muhitini an’anaviy pedagogik ta’limning o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhit sifatida qarash maqsadga muvofiq. Chunki emotsional intellektning rivojlanishi real insoniy munosabatlar, bevosita muloqot va ijtimoiy tajriba bilan chambarchas bog‘liq.

Shu sababli bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishda blended learning modeli samarali metodik yechimlardan biri bo‘lishi mumkin. Bunda auditoriya mashg‘ulotlarida yuzma-yuz muloqot, rolli o‘yinlar, guruhiy muhokamalar va pedagogik treninglar tashkil etilsa, raqamli muhitda refleksiv topshiriqlar, elektron portfolio, individual diagnostika, virtual keyslar va masofaviy hamkorlik faoliyati amalga oshiriladi.

Bunday integratsiya emotsional intellektning ham bevosita ijtimoiy tajriba, ham individual refleksiya orqali rivojlanishini ta’minlaydi.

Raqamli emotsional kompetentlik tushunchasini aniqlashtirish

Tadqiqot doirasidagi nazariy umumlashtirishlar asosida “raqamli emotsional kompetentlik” tushunchasini bo‘lajak pedagogning raqamli ta’lim va kommunikatsiya muhitida o‘z emotsional holatini anglash va boshqarish, boshqa shaxslarning emotsional signallarini raqamli kommunikatsiya xususiyatlarini hisobga olgan holda to‘g‘ri talqin qilish, empatik va konstruktiv muloqot olib borish hamda raqamli vositalardan mas’uliyatli va pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatlarini ifodalovchi integrativ kasbiy sifat sifatida talqin qilish mumkin.

Mazkur ta’rif maqolaning ilmiy-nazariy natijalaridan biri bo‘lib, kelgusidagi tadqiqotlarda raqamli emotsional kompetentlikning mezonlari, ko‘rsatkichlari va rivojlanish darajalarini aniqlash uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Bunda emotsional intellekt va raqamli kompetentlikni aynanlashtirib yubormaslik lozim. Emotsional intellekt shaxsning emotsional axborotni anglash va boshqarish qobiliyatlariga asoslangan bo‘lsa, raqamli emotsional kompetentlik ushbu qobiliyatlarning raqamli kommunikatsiya va ta’lim muhitida kasbiy jihatdan namoyon bo‘lishini ifodalaydi.

Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim muhitining kengayishi bo‘lajak pedagog oldiga yangi turdagi kasbiy talablarni qo‘ymoqda. Avval pedagogning emotsional intellekti asosan sinfdagi bevosita muloqot nuqtayi nazaridan baholangan bo‘lsa, bugungi raqamli ta’lim sharoitida uning virtual muloqotdagi emotsional kompetentligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-metodologik tahlil natijasida raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri ekanligi asoslandi. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogning kasbiy kompetentligini faqat fan, metodik va raqamli texnologik bilimlar bilan cheklash yetarli emas. Zamonaviy pedagog o‘z emotsional holatini anglash va boshqarish, ta’lim oluvchilarning emotsional ehtiyojlarini tushunish, empatik munosabat o‘rnatish va raqamli kommunikatsiyada konstruktiv ijtimoiy munosabatlarni tashkil eta olish qobiliyatlariga ham ega bo‘lishi zarur.

Tadqiqot davomida raqamli ta’lim muhitining emotsional intellektni rivojlantirish imkoniyatlari tizimlashtirildi. Elektron portfolio, refleksiv kundalik, onlayn diagnostika, pedagogik keyslar, virtual simulyatsiyalar, videokonferensiyalar, interaktiv platformalar va sun’iy intellekt asosidagi vaziyatli topshiriqlar bo‘lajak pedagoglarning o‘z-o‘zini anglash, emotsional o‘zini boshqarish, empatiya, ijtimoiy-emotsional kommunikatsiya va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita bo‘lishi mumkinligi aniqlandi.

Bunda muhim metodologik xulosa shundan iboratki, raqamli texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan emotsional intellektning rivojlanishini ta’minlamaydi. Raqamli vosita faqat aniq pedagogik maqsad, metodik topshiriq, emotsional tajriba va refleksiv faoliyat bilan integratsiyalashgan taqdirdagina rivojlantiruvchi funksiyani bajaradi. Shu asosda maqolada “texnologiya markazli” emas, “pedagogik maqsad markazli” yondashuv ustuvorligi asoslandi.

Raqamli ta’lim muhitida emotsional intellektni rivojlantirishning funksional modeli sifatida “raqamli pedagogik muhit → emotsional tajriba → pedagogik faoliyat → refleksiya → qayta aloqa → emotsional rivojlanish” ketma-ketligi taklif etildi. Mazkur model emotsional intellektni nazariy bilim darajasidan amaliy kasbiy kompetensiya darajasiga olib chiqishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishning quyidagi pedagogik shart-sharoitlari belgilandi: emotsional intellektni kasbiy-pedagogik tayyorgarlik mazmuniga integratsiyalash;

refleksiv faoliyatni tizimli tashkil etish; pedagogik vaziyatlarni raqamli modellashtirish; raqamli kommunikatsiyaning ijtimoiy-emotsional xususiyatlarini hisobga olish; sun'iy intellektdan inson markazli va etik foydalanish; individual emotsional rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish.

Shuningdek, maqolada taklif etilgan "raqamli emotsional kompetentlik" tushunchasi bo‘lajak pedagogning raqamli ta'lim va kommunikatsiya sharoitida o‘z emotsional holatini anglash va boshqarish, boshqa shaxslarning emotsional holatini raqamli kommunikatsiya xususiyatlarini hisobga olgan holda to‘g‘ri anglash, empatik va konstruktiv muloqotni tashkil etish hamda raqamli vositalardan pedagogik va etik jihatdan maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatlarini ifodalovchi integrativ kasbiy sifat sifatida talqin qilindi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur nazariy xulosalar asosida bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellektini rivojlantirishning diagnostik mezonlari va ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish, rivojlanish darajalarini aniqlash, maxsus metodik model yaratish hamda uning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mayer J.D., Salovey P. What is Emotional Intelligence? // Emotional Development and Emotional Intelligence: Implications for Educators. New York: Basic Books, 1997. – P. 3–31.
2. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
3. Bar-On R. The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). Psicothema, 2006. – Vol. 18. – P. 13–25.
4. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence // Intelligence. – 1999. – Vol. 27, №4. – P. 267–298.
5. Salovey P., Mayer J.D. Emotional Intelligence // Imagination, Cognition and Personality. – 1990. – Vol. 9, №3. – P. 185–211.
6. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2024. – 52 p.
7. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. "O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".
9. O‘zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va oliy ta'lim tizimini raqamlashtirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
11. OECD. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris: OECD Publishing, 2023.
12. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. Paris: OECD Publishing, 2024.

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI MUSTAQIL TADQIQTOCHISI
ISMATOV FERUZ MAMARASULOVICH

SPORT TO‘GARAKLARI MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY DIDAKTIK YONDASHUVLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishning zamonaviy didaktik yondashuvlari tadqiq etiladi. Sport to‘garaklari talabalarning ixtiyoriy sport faoliyatini tizimli tashkil etish, ularning jismoniy faolligini oshirish, sportga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash va bo‘sh vaqtini pedagogik jihatdan mazmunli tashkil etish shakli sifatida qaraladi. Tadqiqotda sport to‘garagi mashg‘ulotining maqsadli, mazmuniy, tashkiliy, metodik va nazorat-baholash komponentlari o‘zaro bog‘liq

didaktik tizim sifatida tahlil qilindi. Zamonaviy didaktikaning differensial ta’lim, aralash ta’lim, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, stansiyalar asosida mashg‘ulot tashkil etish, gamifikatsiya, “flipped learning”, raqamli feedback va formativ baholash kabi yondashuvlarining sport to‘garaklari faoliyatidagi pedagogik imkoniyatlari ochib berildi. Tadqiqot natijasida sport to‘garagi mashg‘ulotlarini “maqsad – diagnostika – rejalashtirish – mashg‘ulotni tashkil etish – tezkor pedagogik feedback – formativ baholash – refleksiya – keyingi mashg‘ulotni korreksiyalash” sikli asosida tashkil etish samarali didaktik mexanizm sifatida asoslandi. Shuningdek, mashg‘ulotlarni tashkil etishning uch bosqichli modeli: tayyorgarlik, asosiy faoliyat va yakuniy-refleksiv bosqichlardan iborat tizim taklif etildi. Maqolada sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida loyihalash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sport to‘garagi, didaktika, mashg‘ulotni loyihalash, sport ta’limi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, differensial ta’lim, aralash ta’lim, gamifikatsiya, formativ baholash, raqamli feedback, stansiyali mashg‘ulot, refleksiya, pedagogik diagnostika.

Аннотация: В данной статье исследуются современные дидактические подходы к организации занятий спортивных секций в высших образовательных учреждениях. Спортивные секции рассматриваются как форма систематической организации добровольной спортивной деятельности студентов, направленная на повышение их физической активности, поддержание интереса к спорту и педагогически содержательную организацию свободного времени. В исследовании компоненты занятия спортивной секции-целевой, содержательный, организационный, методический и контрольно-оценочный-рассматриваются как взаимосвязанная дидактическая система. Раскрыты педагогические возможности таких современных дидактических подходов, как дифференцированное обучение, смешанное обучение, проблемное обучение, совместное обучение, организация занятий по станционному принципу, геймификация, «перевёрнутое обучение» (flipped learning), цифровая обратная связь (digital feedback) и формативное оценивание в деятельности спортивных секций. В результате исследования обосновано, что организация занятий спортивных секций по циклу «цель-диагностика-планирование-организация занятия-оперативная педагогическая обратная связь-формативное оценивание-рефлексия-коррекция последующего занятия» является эффективным дидактическим механизмом. Кроме того, предложена трёхэтапная модель организации занятий, включающая подготовительный этап, этап основной деятельности и итогово-рефлексивный этап. В статье разработаны научно-практические рекомендации по проектированию занятий спортивных секций на основе современных педагогических технологий.

Ключевые слова: спортивная секция, дидактика, проектирование занятия, спортивное образование, современные педагогические технологии, дифференцированное обучение, смешанное обучение, геймификация, формативное оценивание, цифровая обратная связь, станционная организация занятий, рефлексия, педагогическая диагностика.

Abstract: This article examines modern didactic approaches to organizing sports club training sessions in higher education institutions. Sports clubs are considered as a form of systematically organized voluntary sports activity aimed at increasing students’ physical activity, maintaining their interest in sports, and providing a pedagogically meaningful use of their leisure

time. The study analyzes the target, content-related, organizational, methodological, and assessment components of sports club training sessions as an interconnected didactic system. It explores the pedagogical potential of such modern didactic approaches as differentiated instruction, blended learning, problem-based learning, collaborative learning, station-based training, gamification, flipped learning, digital feedback, and formative assessment in the activities of sports clubs. The study substantiates the organization of sports club training sessions based on the cycle of "goal-diagnosis planning-session organization-immediate pedagogical feedback-formative assessment-reflection-adjustment of the subsequent session" as an effective didactic mechanism. In addition, a three-stage model for organizing training sessions is proposed, consisting of the preparatory stage, the main activity stage, and the final-reflective stage. The article provides scientific and practical recommendations for designing sports club training sessions based on modern pedagogical technologies.

Keywords: sports club, didactics, training session design, sports education, modern pedagogical technologies, differentiated instruction, blended learning, gamification, formative assessment, digital feedback, station-based training, reflection, pedagogical assessment.

KIRISH (Introduction)

Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport faoliyatini tashkil etishning zamonaviy tendensiyalari sport mashg'ulotlarini faqat jismoniy mashqlarni bajarish jarayoni sifatida emas, balki pedagogik jihatdan loyihalashtirilgan ta'limiy faoliyat sifatida ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Ayniqsa, talabalar ixtiyoriy ravishda qatnashadigan sport to'garaklarida mashg'ulot mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini to'g'ri tanlash pedagogik samaradorlikning muhim sharti hisoblanadi.

Sport to'garagi mashg'uloti umumiy jismoniy tarbiya darsidan farqli ravishda ko'proq qiziqish, ixtiyoriylik va muayyan sport turiga yo'nalganlik asosida tashkil etiladi. Shu sababli uning didaktik modeli ham an'anaviy dars modelidan farq qilishi lozim. Bunda asosiy masala talabalarga ko'proq mashq bajartirish emas, balki mavjud vaqt, sport jihozlari, guruh tarkibi va talabalarning tayyorgarlik darajasidan samarali foydalanib, mashg'ulotning yuqori pedagogik zichligini ta'minlashdan iborat.

Sport to'garaklarining samaradorligi ko'p jihatdan mashg'ulotning qanday loyihalashtirilganiga bog'liq. Mashg'ulot maqsadining noaniq belgilanishi, barcha talabalar uchun bir xil yuklamaning qo'llanishi, mashqlar ketma-ketligining ilmiy asoslanmaganligi, feedbackning kechiktirilishi yoki baholashning faqat yakuniy natijaga asoslanishi mashg'ulotning pedagogik imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Zamonaviy didaktikada ta'lim jarayoni natijaga yo'naltirilgan, individuallashtirilgan va faoliyat asosida tashkil etiladigan tizim sifatida qaralmoqda. Mazkur tamoyillar sport to'garaklari mashg'ulotlari uchun ham dolzarbdir. Chunki sport faoliyatida har bir talabaning boshlang'ich tayyorgarligi, o'zlashtirish tezligi, qiziqishi va jismoniy imkoniyatlari turlicha bo'ladi.

Sport mashg'ulotlarini tashkil etishda differensial yondashuvdan foydalanish ayniqsa muhim. Bir guruh tarkibida sport tajribasi yuqori, o'rta va boshlang'ich darajadagi talabalar birgalikda shug'ullanishi mumkin. Bunday vaziyatda yagona topshiriq va yagona yuklama modelidan foydalanish barcha ishtirokchilarning ta'limiy ehtiyojlarini qamrab olmaydi. Shu sababli topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra tabaqalashtirish zarur.

Bundan tashqari, zamonaviy raqamli vositalar sport mashg'ulotlarining didaktik imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Videotahlil, harakat texnikasini sekinlashtirib ko'rsatish, mobil

ilovalar orqali natijalarni qayd etish, yurak urishi va yuklama dinamikasini kuzatish hamda elektron kundaliklardan foydalanish individual feedbackni kuchaytirishi mumkin.

Sport to‘garaklarida “flipped learning” va aralash ta’lim elementlaridan foydalanish ham mashg‘ulot vaqtini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Masalan, sport texnikasi, xavfsizlik qoidalari yoki nazariy tushunchalar bo‘yicha qisqa videomateriallar mashg‘ulotdan oldin mustaqil o‘rganilishi, mashg‘ulotning asosiy vaqti esa amaliy faoliyatga ajratilishi mumkin.

Shuningdek, gamifikatsiya elementlari talabalarning ixtiyoriy sport faoliyatidagi ishtirokini kuchaytirishi mumkin. Reyting, individual progress, jamoaviy vazifalar, bosqichli maqsadlar va kichik musobaqa elementlaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish mashg‘ulotga qiziqishni oshiradi.

Sport mashg‘ulotlarida pedagogik feedbackning tezkorligi ham muhim didaktik omildir. Talaba noto‘g‘ri harakatni bajarganidan keyin darhol tushunarli va konstruktiv feedback olishi harakatni to‘g‘rilash imkonini beradi. Shu jihatdan formativ baholash sport mashg‘ulotining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Demak, sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida tashkil etish masalasi mashg‘ulot mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari, pedagogik feedback va baholash mexanizmlarini yagona tizim sifatida qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: oliy ta’lim muassasalaridagi sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishning zamonaviy didaktik yondashuvlarini aniqlash, ularning pedagogik imkoniyatlarini asoslash hamda mashg‘ulotni loyihalash va amalga oshirishning takomillashtirilgan didaktik modelini ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (Methods)

Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy didaktik, faoliyatga asoslangan, konstruktivistik, differensial va refleksiv yondashuvlar tashkil etdi.

Tadqiqotda sport to‘garaklari mashg‘ulotlari uch asosiy jihatdan ko‘rib chiqildi:

didaktik loyihalash – mashg‘ulot maqsadi, mazmuni, topshiriqlari va kutilayotgan natijalarni belgilash;

pedagogik tashkil etish – mashg‘ulotning vaqt, makon, guruh va metodik jihatdan tashkil etilishi;

nazorat va korreksiya – formativ baholash, feedback, refleksiya va keyingi mashg‘ulotni takomillashtirish.

Nazariy tadqiqot bosqichida pedagogika, sport pedagogikasi, didaktika, jismoniy tarbiya metodikasi va ta’lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Pedagogik modellashtirish yordamida sport to‘garagi mashg‘ulotining tarkibiy tuzilishi ishlab chiqildi.

Empirik yo‘nalishda pedagogik kuzatuv, suhbat, ekspert baholash, mashg‘ulot jarayonini tahlil qilish va diagnostik topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Sport to‘garagi mashg‘ulotining didaktik samaradorligini baholash uchun quyidagi mezonlar ajratildi:

1. **Maqsadga muvofiqlik** – mashg‘ulot mazmunining belgilangan maqsadga mosligi.
2. **Pedagogik zichlik** – ajratilgan vaqtning bevosita ta’limiy-amaliy faoliyatga sarflanish darajasi.

3. **Faollik** – talabaning mashg‘ulotdagi faol ishtiroki.
4. **Differensiallik** – topshiriqlarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi.
5. **Feedback samaradorligi** – xatolarni o‘z vaqtida aniqlash va tuzatish.
6. **Mustaqillik** – talabaning mashqlarni ongli va mustaqil bajarish darajasi.
7. **Refleksivlik** – mashg‘ulot yakunida o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati.

NATIJALAR (Results)

Tadqiqot natijasida sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy didaktik yondashuvlarni beshta funksional yo‘nalishga birlashtirish mumkinligi aniqlandi:

1. Loyihalash yo‘nalishi

Bu yo‘nalish mashg‘ulot maqsadini belgilash, kutilayotgan natijalarni aniqlash va mashg‘ulot mazmunini tanlashni qamrab oladi.

2. Individuallashtirish yo‘nalishi

Talabalarning boshlang‘ich tayyorgarligini diagnostika qilish va topshiriqlarni darajalash orqali mashg‘ulot mazmuni moslashtiriladi.

3. Faol pedagogik tashkil etish yo‘nalishi

Talabalar vaqtining asosiy qismini bevosita harakat faoliyatiga sarflashini ta’minlaydigan tashkiliy shakllar tanlanadi.

4. Tezkor feedback yo‘nalishi

Trener tomonidan qisqa, aniq va konstruktiv ko‘rsatmalar berish orqali harakat texnikasi va mashq bajarish sifati korreksiya qilinadi.

5. Formativ nazorat va refleksiya yo‘nalishi

Mashg‘ulot davomida va yakunida talabaning rivojlanishi kuzatiladi, natijalar tahlil qilinadi va keyingi mashg‘ulot mazmuniga o‘zgartirish kiritiladi.

Mazkur yondashuvlar ichida ayniqsa stansiyali mashg‘ulot modeli sport to‘garaklari uchun amaliy jihatdan samarali hisoblanadi. Bunda sport zali yoki mashg‘ulot maydoni bir necha faoliyat zonasiga ajratiladi. Har bir zonada alohida mashq yoki topshiriq bajariladi. Talabalar belgilangan vaqt oralig‘ida stansiyalarni almashtirib boradilar.

Bunday tashkil etish shakli bir vaqtning o‘zida bir nechta talabaga faol harakat qilish imkonini beradi va trenerning har bir guruh bilan qisqa, lekin aniq feedback olib borishiga sharoit yaratadi.

Sport to‘garagi mashg‘ulotining takomillashtirilgan didaktik tuzilishi

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sport to‘garagi mashg‘ulotini quyidagi uch bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq:

I bosqich – tayyorgarlik-diagnostik bosqich

mashg‘ulot maqsadini belgilash;
talabalarning tayyorgarligini aniqlash;
xavfsizlik qoidalarini eslatish;
motivatsion kirish;
umumiy va maxsus tayyorgarlik mashqlari.

II bosqich – asosiy faoliyat bosqichi

yangi harakatni tushuntirish va namoyish etish;
darajalangan mashqlar;
stansiyalar asosida faoliyat;
juftlik va guruhlarda ishlash;

muammoli sport vaziyatlari;
musobaqa elementlari;
tezkor pedagogik feedback.

III bosqich – yakuniy-refleksiv bosqich

tiklanish mashqlari;
bajarilgan faoliyatni tahlil qilish;
formativ baholash;
individual tavsiyalar;
keyingi mashg‘ulot uchun maqsad belgilash.

Shu asosda sport to‘garagi mashg‘ulotining didaktik sikli quyidagicha ifodalanadi:

Mazkur siklning asosiy afzalligi shundaki, mashg‘ulot yakunlangandan keyin jarayon tugamaydi. Olingan natijalar keyingi mashg‘ulotni rejalashtirish uchun boshlang‘ich ma’lumot vazifasini bajaradi.

MUHOKAMA (Discussion)

Tadqiqot natijalari sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy didaktik yondashuvlarning asosiy afzalligi mashg‘ulotni oddiy “mashqlar ketma-ketligi”dan pedagogik jihatdan boshqariladigan tizimga aylantirishdan iborat ekanligini ko‘rsatdi.

Birinchi navbatda, mashg‘ulot maqsadi aniq belgilanishi kerak. Masalan, “voleybol mashg‘ulotini o‘tkazish” umumiy maqsad bo‘lsa, zamonaviy didaktik loyihalashda “talaba yuqoridan uzatish texnikasining asosiy elementlarini to‘g‘ri bajaradi va juftlikdagi o‘yinda ushbu texnikani qo‘llaydi” kabi aniq natija belgilanadi. Bu esa mashqlarni tanlash va baholash mezonlarini aniqlashtiradi.

Ikkinchidan, diagnostika mashg‘ulotning boshlang‘ich nuqtasi sifatida qaralishi lozim. Talabalarning tayyorgarlik darajasini bilmasdan turib optimal yuklama yoki topshiriqni tanlash qiyin. Shu sababli qisqa diagnostik mashqlar orqali guruhning boshlang‘ich holatini aniqlash maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, differensial ta’lim sport to‘garaklarida ayniqsa muhimdir. Bir guruhdagi barcha talabalarga bir xil murakkablikdagi mashqni berish o‘zlashtirish darajasidagi tafovutni kuchaytirishi mumkin. Darajalangan topshiriqlar esa har bir talabaga o‘z imkoniyatiga mos rivojlanish sur’atini tanlash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, stansiyali mashg‘ulotlar sport zali va jihozlardan samarali foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, talabalar soni ko‘p bo‘lgan guruhlarda ushbu metod mashg‘ulotning harakat zichligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, zamonaviy sport pedagogikasida feedbackning sifati muhim ahamiyatga ega. Trenerning uzoq davom etadigan umumiy izohidan ko‘ra, aniq xatoni ko‘rsatadigan qisqa feedback ko‘proq pedagogik qiymatga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, “yaxshi emas” kabi umumiy baho o‘rniga “oyoqlar holatini biroz kengaytir va gavdani oldinga yo‘naltir” kabi aniq ko‘rsatma harakatni korreksiya qilishga yordam beradi.

Oltinchidan, formativ baholash sport to‘garagi mashg‘ulotlarida yakuniy nazoratdan ko‘ra jarayonni boshqarish vositasi sifatida qaralishi lozim. Trener mashg‘ulot davomida kuzatish, chek-list, qisqa savollar yoki o‘zaro baholash orqali talabaning rivojlanishini aniqlashi mumkin.

Yettinchidan, raqamli texnologiyalar feedbackni vizuallashtirish imkonini beradi. Videotahlil orqali talaba o‘z harakatini bevosita ko‘rishi, texnik xatolarni trener bilan birgalikda aniqlashi va keyingi urinishda ularni tuzatishga harakat qilishi mumkin.

Sakkizinchidan, gamifikatsiya sport to‘garaklarining ixtiyoriylik xususiyatiga mos keladi. Biroq gamifikatsiyadan faqat raqobatni kuchaytirish vositasi sifatida emas, balki individual progressni ko‘rsatish vositasi sifatida foydalanish maqsadga muvofiq. Aks holda past natija ko‘rsatuvchi talabalar motivatsiyasining pasayishi mumkin.

To‘qqizinchidan, “flipped learning” modelidan foydalanish mashg‘ulotning amaliy qismini kengaytirish imkonini beradi. Nazariy ma’lumotlarning bir qismini mashg‘ulotdan oldin o‘zlashtirish orqali sport zalidagi vaqtning katta qismini harakat faoliyatiga ajratish mumkin.

Shu asosda sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishning takomillashtirilgan modeli quyidagicha taklif etiladi:

Zamonaviy o'qitish modeli

Gorizontal oqim ko'rinishida — chapdan o'ngga, uch qatorli davriy jarayon

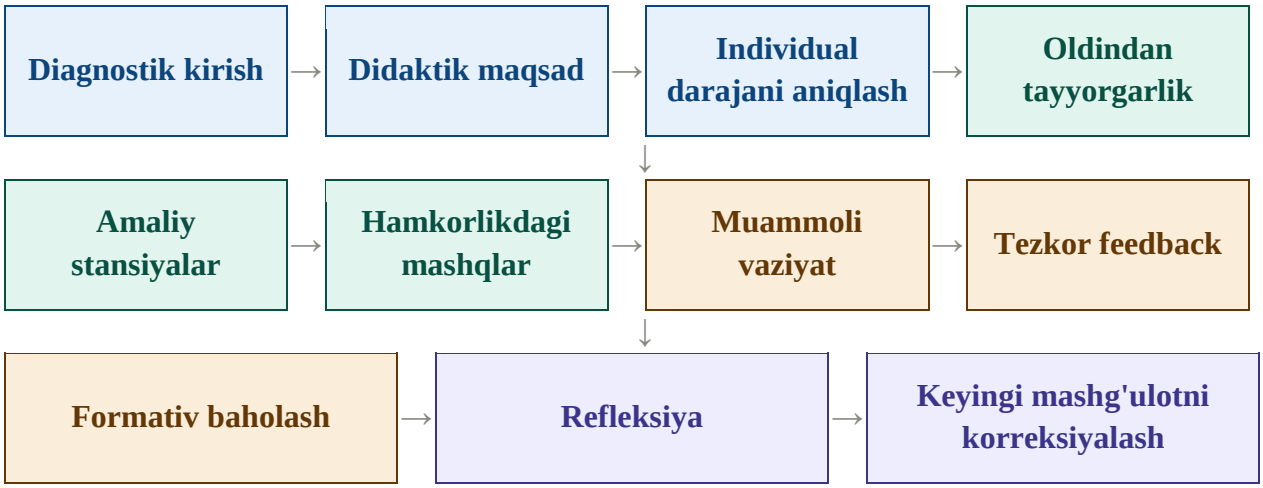

Davriylik:“Keyingi mashg'ulotni korreksiyalash” bosqichi natijalari yana "Diagnostik kirish" bosqichiga qaytadi va yangi sikl boshlanadi.

Mazkur modelning o‘ziga xos jihati shundaki, unda sport to‘garagi mashg‘uloti bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz pedagogik sikl sifatida qaraladi.

XULOSA (Conclusion)

Tadqiqot natijalari sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida tashkil etish mashg‘ulotning pedagogik samaradorligini oshirishning muhim sharti ekanligini ko‘rsatdi.

Sport to‘garagi mashg‘ulotining samaradorligi faqat bajarilgan mashqlar soni yoki sport natijasi bilan emas, balki maqsadning aniqligi, mashg‘ulot mazmunining mantiqiyligi, talabalarning faol ishtiroki, topshiriqlarning differensialligi, feedbackning tezkorligi va baholashning uzluksizligi bilan ham belgilanadi.

Tadqiqot davomida differensial ta’lim, aralash ta’lim, “flipped learning”, stansiyali mashg‘ulot, hamkorlikda o‘qitish, muammoli ta’lim, gamifikatsiya, raqamli feedback, formativ baholash va refleksiv yondashuvlarning sport to‘garaklari mashg‘ulotlaridagi pedagogik imkoniyatlari aniqlandi.

Sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini tashkil etishda uch bosqichli tuzilma tayyorgarlik-diagnostik, asosiy faoliyat va yakuniy-refleksiv bosqichlar didaktik jihatdan maqsadga muvofiq model sifatida asoslandi.

Tadqiqotda taklif etilgan “diagnostika-maqsad-rejalashtirish-faoliyat-feedback-formativ baholash-refleksiya-korreksiya” sikli mashg‘ulotlarni uzluksiz takomillashtirish imkonini beradi.

Ayniqsa, stansiyali mashg‘ulotlardan foydalanish guruhdagi talabalar faolligini oshirish, sport jihozlaridan samarali foydalanish va mashg‘ulotning harakat zichligini kuchaytirishga imkon beradi.

Differensial yondashuv esa turli darajadagi tayyorgarlikka ega talabalarni bitta mashg‘ulot jarayonida pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar va videotahlil vositalari sport texnikasini o‘zlashtirish jarayonida ko‘rgazmalilik va feedback sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Formativ baholashni mashg‘ulotning yakuniy nazorat vositasi emas, balki o‘qitish jarayonini boshqaruvchi mexanizm sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida tashkil etish talabalarning sport faoliyatidagi faolligini oshirish, mashg‘ulot vaqtining samaradorligini ta’minlash, individual rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

TAVSIYALAR:

1. Sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini rejalashtirishda har bir mashg‘ulot uchun aniq va o‘lchanadigan didaktik natijalarni belgilash.
2. Mashg‘ulot boshida qisqa diagnostik topshiriqlar orqali talabalarning boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini aniqlash.
3. Talabalarni tayyorgarlik darajasiga ko‘ra topshiriqlarni kamida uch darajada differensiallashtirish.
4. Sport zali va mashg‘ulot maydonidan samarali foydalanish maqsadida stansiyali mashg‘ulot modelini joriy etish.
5. Mashg‘ulotdan oldin qisqa videodarslar yoki elektron materiallar orqali nazariy tayyorgarlikni tashkil etish va amaliy mashg‘ulot vaqtini maksimal darajada harakat faoliyatiga yo‘naltirish.
6. Talabalarning o‘zaro o‘rganishini kuchaytirish maqsadida juftlik va kichik guruhlarda ishlash metodlaridan foydalanish.
7. Mashg‘ulot davomida tezkor va aniq pedagogik feedback berish mexanizmini ishlab chiqish.
8. Sport texnikasini o‘rgatishda videotahlil va raqamli vositalardan foydalanish.
9. Talabalarning individual rivojlanishini ko‘rsatish maqsadida gamifikatsiya elementlari, individual progress va bosqichli maqsadlardan foydalanish.
10. Mashg‘ulot yakunida qisqa refleksiv faoliyatni tashkil etish va uning natijalaridan keyingi mashg‘ulotni rejalashtirishda foydalanish.
11. Sport to‘garaklari mashg‘ulotlarini baholashda faqat yakuniy sport natijasiga emas, balki talabaning mashg‘ulotdagi faolligi, texnik rivojlanishi, topshiriqni bajarish sifati va individual progressiga ham e’tibor qaratish.
12. Trener-pedagoglar uchun zamonaviy didaktik texnologiyalar, raqamli feedback, formativ baholash va differensial ta’lim bo‘yicha metodik seminarlar tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2015.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF–6099-son Farmoni.
4. UNESCO. *Quality Physical Education: Guidelines for Policy-Makers*. Paris, 2015.
5. World Health Organization. *WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour*. Geneva, 2020.
6. Biggs, J., Tang, C. *Teaching for Quality Learning at University*. Open University Press.
7. Mosston, M., Ashworth, S. *Teaching Physical Education*. Pearson Education.
8. Metzler, M. W. *Instructional Models for Physical Education*. Routledge.
9. Kirk, D. *Physical Education Futures*. Routledge.
10. Hattie, J. *Visible Learning*. Routledge.
11. Weinberg, R. S., Gould, D. *Foundations of Sport and Exercise Psychology*.
12. Bailey, R. *Physical Education and Sport in Schools: A Review of Benefits and Outcomes*. Routledge.
13. Bompa, T. O., Buzzichelli, C. *Theory and Methodology of Training*.
14. Shulman, L. S. “Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform.” *Harvard Educational Review*.
15. Salomov, R. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati*. Toshkent.
16. Kerimov, F. *Sport pedagogikasi*. Toshkent.
17. Ismoilov, A. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi*. Toshkent.

INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARIGA EGA BOLALARNI O‘QITISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga samarali jalb etishning pedagogik asoslari va samarali strategiyalari tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi O‘zbekistonda ta’lim olish imkoniyatlarini barcha bolalar uchun tenglashtirish, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ijtimoiylashuvi va sifatli ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan islohotlarning izchil davom etayotgani bilan belgilanadi. Tadqiqotda inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati, uning asosiy tamoyillari, pedagogning kasbiy kompetensiyasi hamda ta’lim jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish masalalari tahlil qilindi. Nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar alohida ta’lim

ehtiyojlariga ega bolalarning ta’limdagi ishtiroki va rivojlanishini ta’minlashda moslashtirilgan topshiriqlar, bosqichma-bosqich murakkablashtirish, ko‘p sezgili o‘qitish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish, hamkorlikdagi faoliyat, ijobiy rag‘batlantirish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash muhimligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari asosida inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, pedagogik strategiya, individual yondashuv, differensial ta’lim, ijtimoiy integratsiya, pedagogik kompetensiya, ta’lim muhiti, moslashtirilgan topshiriq, ijtimoiylashuv.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations and effective strategies for the successful inclusion of children with special educational needs in the general education process within an inclusive education environment. The relevance of the study is determined by the ongoing reforms in Uzbekistan aimed at ensuring equal access to education for all children, promoting the socialization of children with special educational needs, and providing them with quality education. The study analyzes the essence and content of inclusive education, its fundamental principles, teachers’ professional competencies, as well as issues related to the individualization and differentiation of the educational process. The research employed theoretical analysis, comparative analysis, pedagogical observation, generalization, and systematization methods. The findings demonstrate the importance of adapted tasks, gradual progression in task complexity, multisensory teaching, development of independent thinking, collaborative activities, positive reinforcement, and pedagogical support in ensuring the educational participation and development of children with special educational needs. Based on the findings, pedagogical recommendations were developed to enhance the effectiveness of inclusive education.

Keywords: inclusive education, special educational needs, pedagogical strategy, individualized approach, differentiated instruction, social integration, pedagogical competence, educational environment, adapted tasks, socialization.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimida har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash, uning individual imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish muhim pedagogik va ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish, ularning tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishi, ijtimoiylashuvi va shaxsiy salohiyatini namoyon etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bugungi ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

O‘zbekistonda bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish, ularning rivojlanishini erta yoshdan monitoring qilish, sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayon inklyuziv ta’limni rivojlantirish va uni umumiy ta’lim tizimining tarkibiy qismiga aylantirish uchun muhim imkoniyatlarni yaratmoqda [3].

O‘zbekiston Respublikasining rivojlanish strategiyasida alohida ehtiyojlarga ega shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, nogironligi bo‘lgan shaxslarning to‘laqonli hayot faoliyatini ta’minlash, ularga tibbiy va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish tizimini rivojlantirish hamda takomillashtirishga qaratilgan vazifalar belgilangan [1]. Mazkur vazifalar ta’lim tizimida ham teng imkoniyatlar yaratish, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni jamiyatdan ajratmasdan, umumiy ta’lim jarayoniga samarali jalb etishni taqozo etadi.

Har bir bola Allohning alohida yaratig‘i sifatida mukammaldir va har bir bola hayotga moslashish va rivojlanish uchun yordamga muhtoj. Ba’zi bolalar boshqalardan ko‘ra ko‘proq yordamga muhtoj bo‘ladi. Ba’zilari esa hayotining ma’lum bir paytida yoki butun hayoti davomida maxsus yordamga muhtoj bo‘ladi. Lekin bu kemtiklik evaziga yaratuvchi qudrat uni boshqa bir tomondan alohida e’tibor bilan siylaydi [6]. Inklyuziv ta’limni tashkil etishda imkoniyati cheklangan bolalarning iqtidorini aniqlash va uni rivojlantirishga urg‘u berish, zarur shart-sharoitlarni yaratish, mazkur ta’lim ishtirokchilarining bevosita burchidir. Bunday ta’limni maxsus ta’lim tizimida ham kuzatish mumkin.

Olib borilgan izlanishlar asosida, yuqoridagi ta’riflarni takomillashtirgan holda “inklyuziv ta’lim” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: Inklyuziv ta’lim-bu uzluksiz o‘qitish tizimida alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalar va yoshlarga mehribonlik bilan, tizimli yondashadigan, individuallashgan, sharoitga qarab o‘zgaruvchan, maxsus o‘quv dasturlari, vositalari, metodlari yordamida ta’lim-tarbiyaning pedagogik-psixologik jihatlarini zmonaviy talablarga mos olib boriladigan jarayondir [5].

Inklyuziv o‘qitish bilan integrallashgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida alohida imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olish bilan bog‘liq huquqlari davlat va jamiyat tomonidan himoyalanadi.

Inklyuziv ta’lim mohiyatan barcha bolalarning, ularning jismoniy, psixologik, ijtimoiy yoki boshqa individual xususiyatlaridan qat’iy nazar, ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini nazarda tutadi. Bunda bolaning mavjud cheklovlari emas, balki uning qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji va rivojlanish imkoniyatlariga e’tibor qaratish muhimdir.

Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan inklyuziv ta’limni alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar va yoshlarning individual imkoniyatlari, rivojlanish xususiyatlari hamda ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, moslashtirilgan ta’lim dasturlari, metodlari, vositalari va pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida tashkil etiladigan uzluksiz ta’lim jarayoni sifatida tavsiflash mumkin [4].

Inklyuziv ta’limning asosiy vazifasi bolani mavjud ta’lim tizimiga shunchaki moslashtirish emas, balki ta’lim muhitining o‘zini o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Shu jihatdan inklyuziv yondashuv an’anaviy “bola tizimga moslashadi” modelidan “ta’lim tizimi bolaning ehtiyojlariga moslashadi” modeliga o‘tishni anglatadi [2].

Tadqiqotning dolzarbligi ham aynan mazkur muammo bilan belgilanadi. Ya’ni umumiy ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni shakllantirish bilan bir qatorda, pedagoglarning alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash bo‘yicha kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, ta’lim metodlarini moslashtirish va samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta’lim muhitida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni o‘qitishning samarali pedagogik strategiyalarini aniqlash, ularning mazmunini nazariy jihatdan asoslash hamda ta’lim amaliyotida qo‘llash bo‘yicha ilmiy-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

- inklyuziv ta’limning ilmiy-pedagogik mazmunini tahlil qilish;
- inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillarini tizimlashtirish;
- alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini aniqlash;

- pedagogning inklyuziv ta’lim sharoitidagi kasbiy kompetensiyasiga qo‘yiladigan talablarni tahlil qilish;
- samarali pedagogik strategiyalarni aniqlash;
- ta’lim jarayonini individuallashtirish va moslashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Inklyuziv ta’lim masalasi zamonaviy pedagogika, maxsus pedagogikaning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda inklyuziv ta’lim, avvalo, barcha bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish va bolalarning ijtimoiy ishtirokini kengaytirish vositasi sifatida talqin qilinadi.

UNESCO tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarda inklyuziv va adolatli sifatli ta’limni ta’minlash uchun ta’lim muhitidagi mavjud to‘siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish zarurligi ta’kidlanadi [6]. Salamanca deklaratsiyasi esa alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning imkon qadar umumiy ta’lim maktablarida ta’lim olishini qo‘llab-quvvatlovchi muhim xalqaro hujjatlardan biri sifatida e’tirof etiladi [5].

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslarini o‘rganishda L.S. Vigotskiyning rivojlanishning ijtimoiy-madaniy tabiati haqidagi qarashlari muhim metodologik ahamiyatga ega. Olim bolaning rivojlanishini ijtimoiy muhit, muloqot va ta’lim jarayonidan ajratib bo‘lmasligini asoslab bergan. Ushbu yondashuv inklyuziv ta’limda ta’lim muhitining bolaning rivojlanishiga ta’sirini tushuntirish imkonini beradi [6].

L.S. Vigotskiyning qarashlaridan kelib chiqadigan muhim xulosa shundan iboratki, bolaning rivojlanish imkoniyatlarini faqat mavjud individual xususiyatlari orqali emas, balki u uchun yaratilgan ijtimoiy va pedagogik sharoitlar orqali ham baholash lozim [6].

G.M. Kajdasparov tomonidan pedagogik lug‘atda integratsiya tushunchasining jamoa va shaxslar o‘rtasidagi insonparvarlik munosabatlari hamda ijobiy ijtimoiy muhit bilan bog‘lanishi inklyuziv ta’limning ijtimoiy mohiyatini tushunishda muhim ahamiyatga ega [4].

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida inklyuziv ta’limning quyidagi tamoyillarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

Tenglik va e’tirof etish — har bir bolaning ta’lim olish huquqini tan olish.

Insonparvarlik — bolaning shaxsiy qadr-qimmati va individual xususiyatlarini hurmat qilish.

Individual yondashuv — ta’lim mazmuni va metodlarini o‘quvchi ehtiyojlariga moslashtirish.

Qulaylik va ochiqlik — ta’limdagi jismoniy, psixologik va pedagogik to‘siqlarni kamaytirish.

Ijtimoiy integratsiya — bolani tengdoshlari bilan hamkorlikdagi faoliyatga jalb qilish.

Moslashuvchanlik — ta’lim metodlari, topshiriqlari va vositalarini vaziyatga mos ravishda o‘zgartirish.

Uzluksizlik — bolaning rivojlanishini barcha ta’lim bosqichlarida qo‘llab-quvvatlash.

Kasbiy kompetentlik — pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus tayyorgarligini ta’minlash.

Hamkorlik — pedagog, ota-ona, psixolog, maxsus pedagoglar (logoped, oligfrenopedagog, tiflopedagog, surdopedagog) va boshqa mutaxassislar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Samaradorlik va reallik — mavjud pedagogik, ijtimoiy, moddiy va madaniy imkoniyatlardan oqilona foydalanish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, differensial va inklyuziv yondashuvlar tashkil etdi [9].

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **nazariy tahlil** — inklyuziv ta’limga oid ilmiy-pedagogik qarashlarni o‘rganish;
- **qiyosiy tahlil** — turli pedagogik yondashuvlarni o‘zaro solishtirish;
- **pedagogik kuzatuv** — ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faoliyati va pedagogik ta’sir natijalarini tahlil qilish;
- **umumlashtirish** — aniqlangan ilmiy qarash va pedagogik strategiyalarni umumlashtirish;
- **tizimlashtirish** — inklyuziv ta’lim strategiyalarini muayyan pedagogik tizimga keltirish.

Tadqiqot obyekti — inklyuziv ta’lim sharoitidagi pedagogik jarayon.

Tadqiqot predmeti — alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni o‘qitishda qo‘llaniladigan pedagogik strategiyalar va metodlar [9].

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ta’limdagi ishtiroki va rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiluvchi to‘qqizta asosiy pedagogik strategiya tizimlashtirildi [3].

1. Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish

Har bir bolaning ta’lim olish imkoniyatlari individual xususiyatlarga ega. Shu sababli pedagog bolaning mavjud kuchli tomonlarini aniqlashi va ta’lim jarayonida ulardan maksimal darajada foydalanishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda amaliy faoliyat, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali materiallar, modellashtirish, tasviriy vositalar va multisensor metodlardan foydalanish ayniqsa samaralidir.

Ta’lim jarayonida bolaning ko‘rish, eshitish, taktil qabul qilish va boshqa sensor imkoniyatlarini hisobga olish o‘quv materialini o‘zlashtirishni yengillashtiradi.

2. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish

Inklyuziv ta’limda bolani faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki faol ta’lim ishtirokchisi sifatida shakllantirish muhimdir.

Shu maqsadda pedagog:

- ochiq savollar;
- muammoli vaziyatlar;
- ijodiy topshiriqlar;
- kichik loyihalar;
- juftlik va guruhli ishlar;
- fikrni asoslashga yo‘naltirilgan mashqlardan foydalanishi mumkin.

Bunday metodlar bolaning mustaqil qaror qabul qilish, o‘z fikrini ifodalash va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Tahliliy ko‘nikmalarni shakllantirish

Murakkab topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun ta’lim jarayonini tushunarli va boshqariladigan holga keltiradi.

Masalan, bitta murakkab vazifa:

tushunish → ajratish → bajarish → tekshirish → xulosa chiqarish kabi ketma-ketlik bosqichlarda tashkil etilishi mumkin.

Bu yondashuv bolaning topshiriqni mustaqil bajarish imkoniyatini oshirib, uning tahliliy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish

Ta’lim jarayonida dastlab bola muvaffaqiyatli bajara oladigan sodda topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Keyinchalik bolaning tayyorgarlik darajasiga qarab topshiriqlar murakkablashtirib boriladi.

Mazkur strategiya bolada “men buni bajara olaman” degan ijobiy akademik ishonchni shakllantirishga xizmat qiladi.

5. Ta’lim topshiriqlarini individuallashtirish

Bir xil mavzu doirasida bolalarga turli murakkablikdagi topshiriqlar berilishi mumkin. Bunda ta’lim maqsadi umumiy bo‘lib qoladi, biroq unga erishish yo‘llari bolaning individual imkoniyatlariga qarab farqlanadi.

Masalan, bir bola mavzu bo‘yicha yozma topshiriq bajarsa, boshqa bola shu mazmunni rasm, og‘zaki javob, amaliy harakat yoki tanlash asosidagi topshiriq orqali namoyish etishi mumkin.

6. Ijtimoiy yakkalanishning oldini olish

Inklyuziv ta’limning muhim natijalaridan biri bolaning ta’lim bilan birga ijtimoiy muhitga ham integratsiyalashuvidir.

Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni tengdoshlaridan ajratib qo‘ymaslik, ularni umumiy guruh faoliyatiga jalb qilish, hamkorlikdagi topshiriqlar va o‘yinlardan foydalanish ijtimoiy moslashuvni kuchaytiradi.

Bunda guruh jamoasida o‘zaro hurmat, hamkorlik, tenglik va yordam madaniyatini shakllantirish muhim.

7. Vazifa va ko‘rsatmalarni moslashtirish

Pedagogning nutqi inklyuziv ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘rsatmalar qisqa, aniq, izchil va o‘quvchining yosh hamda individual xususiyatlariga mos bo‘lishi lozim.

Murakkab topshiriqni birdaniga tushuntirish o‘rniga uni bosqichma-bosqich berish, zarur hollarda bajarish namunasini ko‘rsatish va o‘quvchiga mustaqil harakat qilish imkoniyatini berish samarali hisoblanadi.

8. Ijobiy rag‘batlantirish

Inklyuziv ta’limda baholash faqat yakuniy natijaga emas, balki bolaining individual rivojlanish dinamikasi va harakatiga ham asoslanishi lozim.

Pedagogning:

“Yaxshi harakat qilding”,

“Yana bir bor urinib ko‘r”,

“Senda albatta chiqadi”,

“Bugun kechagidan yaxshiroq bajarding” kabi konstruktiv rag‘batlantiruvchi fikrlari bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

9. Pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’limning samaradorligi pedagogning kasbiy tayyorgarligi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Inklyuziv sinf pedagogi quyidagi kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur:

- individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash;
- differensial topshiriqlar tuzish;
- ta’lim materiallarini moslashtirish;
- kommunikativ yondashuvlardan foydalanish;
- pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash;
- ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish;
- bola rivojlanishini muntazam monitoring qilish.

MUHOKAMA. Olingan natijalar inklyuziv ta’lim samaradorligi faqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolani umumiy bolaga joylashtirish bilan ta’minlanmasligini ko‘rsatadi. Haqiqiy inklyuziya ta’lim muhitining bolaning ehtiyojlariga moslashtirilishi, uning dars jarayonida faol ishtiroki va tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarga kirishishi orqali yuzaga keladi.

Mazkur natijalar L.S. Vigotskiyning bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va ta’limning muhim o‘rin tutishi haqidagi qarashlari bilan hamohangdir. Agar bola o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun qulay muhitga ega bo‘lsa, uning ta’limiy va ijtimoiy rivojlanish imkoniyatlari kengayadi [6].

Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’limning markazida “boladagi muammo” emas, balki “ta’lim muhitidagi to‘siq” tushunchasi turishi kerak. Masalan, topshiriqni bajara olmayotgan bo‘lsa, muammoni faqat uning qobiliyatidan izlash o‘rniga topshiriqning shakli, ko‘rsatmaning murakkabligi, ta’lim vositasi yoki pedagogik metodning mosligini ham tahlil qilish lozim.

Tadqiqot natijalari, shuningdek, inklyuziv ta’limda pedagogning rolini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ta’lim muhitini loyihalashtiruvchi, bola faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Ta’lim topshiriqlarini individuallashtirish va differensiallashtirish natijasida bolalar o‘z imkoniyatlariga mos faoliyat turini tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa bolalarning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini, mustaqilligini va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [5].

Inklyuziv ta’limning yana bir muhim jihati — bolaning ijtimoiy maqomini mustahkamlashdir. Bola tengdoshlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritganda nafaqat bilim oladi, balki muloqot, hamkorlik, o‘z fikrini ifodalash, boshqalarning fikrini qabul qilish va ijtimoiy vaziyatlarga moslashish kabi kompetensiyalarni ham egallaydi.

Shu sababli inklyuziv ta’limni faqat maxsus pedagogik metodlar yig‘indisi sifatida emas, balki tenglik, hamkorlik, individual rivojlanish va ijtimoiy adolatga asoslangan yaxlit pedagogik tizim sifatida baholash lozim.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning sifatli ta’lim olishi, ijtimoiylashuvi va shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun samarali pedagogik model ekanligi aniqlandi.

Inklyuziv ta’limning samaradorligi, avvalo, bolaning individual imkoniyatlarini aniqlash, ta’lim muhitini moslashtirish, pedagogik topshiriqlarni individuallashtirish, bolalarni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish va pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan belgilanadi [7].

Tadqiqot davomida samarali deb topilgan asosiy strategiyalar — multisensor ta’lim, individual yondashuv, differensial topshiriqlar, bosqichma-bosqich murakkablashtirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish, hamkorlikdagi faoliyat, ijobiy rag‘batlantirish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash — inklyuziv ta’lim amaliyotida kompleks tarzda qo‘llanilishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ✓ ta’lim muassasalari pedagoglari uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- ✓ alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun individual ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish;
- ✓ o‘quv topshiriqlarini murakkablik darajasiga ko‘ra differensiallashtirish;
- ✓ ta’limda ko‘rgazmali, amaliy va multisensor metodlardan keng foydalanish;
- ✓ bolalarning individual rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish;
- ✓ ota-ona, pedagog, psixolog va maxsus mutaxassislar hamkorligini kuchaytirish;
- ✓ guruh jamoasida o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan psixologik muhitni shakllantirish;
- ✓ rag‘batlantirish jarayonida bolaning faqat yakuniy natijasini emas, balki individual rivojlanish dinamikasini ham hisobga olish;
- ✓ alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ijtimoiy yakkalanishining oldini olish;
- ✓ inklyuziv ta’limning amaliy samaradorligini muntazam pedagogik monitoring va ilmiy tadqiqotlar asosida baholab borish.

Demak, inklyuziv ta’limning asosiy mezoni bolani mavjud ta’lim tizimiga majburan moslashtirish emas, balki ta’lim tizimini har bir bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda takomillashtirishdan iborat. Bunday yondashuv ta’limda tenglik va adolatni ta’minlash bilan birga, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning mustaqil, faol va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli shaxs sifatida rivojlanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya. BMT.-1989 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi 2008 yil 8- yanvardagi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860 sonli Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida”gi O‘RQ-695-sonli Qonuni. 29.05.2021.
5. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO, 1994.
6. Vygotsky L.S. Fundamentals of Defectology. In: Collected Works. Moscow: Pedagogika.
7. Madatov Ilhom Yusup o‘g‘li. “Inklyuziv ta’lim”. Darslik. Toshkent: Best-Publish, 2024.
8. Marasulov M.B. “Maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’lim”, O‘quv qo‘llanma. – Andijon.: 2023-yil.

9. U.U. Turamuratov, Z.M. Qurbonova, O.K. Mamatmurotov, A.E. Oltiboyev, S.E. Zaripova. “Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika”. O‘quv qo‘llanma. – Termiz.: “ILM-21” nashriyoti, 2024-yil.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOGNITIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI, TARKIBIY KOMPONENTLARI VA PEDAGOGIK SHARTLARI

Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Meyliyeva Nafosat Gulomovna
nafosatmng@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni zamonaviy pedagogik tadqiqotlar hamda O‘zbekiston olimlarining ilmiy ishlari asosida tahlil qilingan. Metakognitiv kompetentlikning mazmuni talabaning o‘z bilish faoliyatini anglash, maqsad qo‘yish, rejalashtirish, faoliyatni monitoring qilish, o‘z-o‘zini baholash, refleksiya va faoliyatini takomillashtirish qobiliyatlari bilan bog‘langan. Tadqiqotda loyihaviy faoliyat, mustaqil ta’lim, refleksiv topshiriqlar va o‘z-o‘zini baholash metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishning samarali pedagogik vositalari sifatida asoslangan. Shuningdek, metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishda talabaning individual tajribasi, mustaqil qaror qabul qilishi va o‘qituvchi bilan pedagogik hamkorligi kabi insoniy omillarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, metakognitiv kompetentlik, metakognitsiya, refleksiya, monitoring, rejalashtirish, o‘z-o‘zini baholash, mustaqil ta’lim, loyihaviy yondashuv.

Аннотация: В статье анализируется содержание развития метакогнитивной компетентности будущих учителей на основе современных педагогических исследований и научных работ узбекских ученых. Метакогнитивная компетентность рассматривается как способность осознавать собственную познавательную деятельность, ставить цели, планировать, осуществлять мониторинг, проводить самооценку, рефлексию и корректировать собственную деятельность. Обоснованы возможности проектной деятельности, самостоятельного обучения, рефлексивных заданий и самооценивания в развитии метакогнитивной компетентности будущих учителей. Особое внимание уделено человеческому фактору, включая индивидуальный опыт студента, самостоятельность в принятии решений и педагогическое взаимодействие.

Ключевые слова: будущий учитель, метакогнитивная компетентность, метакогниция, рефлексия, мониторинг, планирование, самооценка, самостоятельное обучение, проектный подход.

Abstract. The article analyzes the content of developing future teachers’ metacognitive competence based on recent pedagogical research and the scientific works of Uzbek scholars. Metacognitive competence is considered as the ability to understand one’s own cognitive activity, set goals, plan, monitor performance, conduct self-assessment, reflect on learning outcomes, and improve one’s activity. The article substantiates the potential of project-based

learning, independent learning, reflective tasks, and self-assessment in developing future teachers' metacognitive competence. Particular attention is paid to the human factor, including students' individual experience, independent decision-making, and pedagogical interaction.

Keywords: future teacher, metacognitive competence, metacognition, reflection, monitoring, planning, self-assessment, independent learning, project-based approach.

Kirish. Bugungi oliy pedagogik ta'limda bo‘lajak o‘qituvchini faqat tayyor bilimlarni egallagan mutaxassis sifatida emas, balki o‘z faoliyatini anglaydigan, uni mustaqil rejalashtiradigan, natijasini baholaydigan va zarur hollarda o‘z faoliyatiga o‘zgartirish kirita oladigan pedagog sifatida tayyorlash muhim vazifalardan biridir. Chunki o‘qituvchining kasbiy faoliyati doimo yangi vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z tajribasidan xulosa chiqarishni talab qiladi.

Shu jihatdan metakognitiv kompetentlik bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Metakognitiv kompetentlikni shaxsning o‘z bilish faoliyatini anglash, rejalashtirish, monitoring qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatlarining yaxlit tizimi sifatida ko‘rish mumkin.

Mazkur masala O‘zbekiston pedagogik tadqiqotlarida ham yangi ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlanmoqda. Xususan, E.M. Rasulovning tadqiqotlarida talabalarning kognitiv va metakognitiv faoliyatini rivojlantirish, elektron portfoliodan metakognitiv fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish hamda kognitiv va metakognitiv faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlik masalalari o‘rganilgan. Muallifning 2025-yilda e'lon qilingan ishlaridan birida kognitiv va metakognitiv faoliyatni rivojlantirish usullari 41–45-betlarda yoritilgan. [1, 41–45-b.]

L.R. Djurayevaning 2026-yildagi tadqiqotida esa mustaqil ta'lim sharoitida talabalarda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish masalasi bevosita o‘rganilib, rejalashtirish, kuzatish, baholash va refleksiya metakognitiv faoliyatning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko‘rsatilgan. [2]

Xorijiy tadqiqotlar ham ushbu yo‘nalishning dolzarbligini tasdiqlaydi. Fernández Ortube, Panadero va Dignath tomonidan 2024-yilda amalga oshirilgan tizimli sharhda bo‘lajak o‘qituvchilar bilan bog‘liq 66 ta intervensiya tadqiqoti tahlil qilingan. Tadqiqotda metakognitiv strategiyalarni bevosita o‘rgatish, o‘z-o‘zini baholash va refleksiyaga asoslangan faoliyatlar samarali yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan. [3]

Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi — bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmunini aniqlash hamda uni pedagogik ta'lim jarayonida amalga oshirishning asosiy yo‘nalishlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM. Bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni bir-biri bilan uzviy bog‘langan bir necha tarkibiy qismlarni qamrab oladi.

Birinchi komponent — **metakognitiv bilim**. Talaba o‘zining nimani bilishi, nimani bilmasligi, qanday o‘rganishi va muayyan vazifani bajarishda qaysi strategiyadan foydalanishi mumkinligini anglay olishi kerak. Bunday bilim keyinchalik o‘z faoliyatini boshqarish uchun asos bo‘ladi.

Ikkinchi komponent — **rejalashtirish**. Talaba faoliyat boshlanishidan oldin maqsadni belgilaydi, vazifani tahlil qiladi va unga erishish yo‘lini tanlaydi. Rejalashtirishning muhim jihati shundaki, talaba nima qilishi bilan birga, **nima uchun aynan shu usulni tanlaganini** ham tushuntira olishi lozim.

Uchinchi komponent — **monitoring**. Talaba faoliyat davomida o‘z harakatlarini kuzatadi, tanlangan strategiyaning samaradorligini baholaydi va qiyinchilik yuzaga kelganda tegishli o‘zgartirish kiritadi. 2026-yilda nashr etilgan Guba va hammualliflarning tadqiqotida bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv monitoringi va o‘z tushuntirishlarini takomillashtirish jarayoni bevosita o‘rganilgan. [4]

To‘rtinchi komponent — **o‘z-o‘zini baholash**. Bu jarayonda talaba o‘z natijasini belgilangan mezonlar bilan taqqoslaydi va natijaning sabablarini tahlil qiladi. O‘z-o‘zini baholashning asosiy qiymati ball olishda emas, balki talabaning “men nimani yaxshi bajardim?”, “qayerda xato qildim?” va “keyingi safar nimani o‘zgartirishim kerak?” degan savollarga javob topishidadir.

Beshinchi komponent — **refleksiya**. Refleksiya talabaning bajarilgan faoliyatni qayta ko‘rib chiqishi va undan keyingi faoliyat uchun xulosa chiqarish jarayonidir. Chengning 2025-yildagi tadqiqotida Lesson Study asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv pedagogikasini rivojlantirish o‘rganilgan. Tadqiqotda fikrlashni modellashtirish, refleksiyani rag‘batlantirish va fikrlash jarayonini qayta ko‘rib chiqish bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan. [5, 142–158-b.]

Oltinchi komponent — **metakognitiv ko‘nikmalarni pedagogik faoliyatga ko‘chirish**. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘zining metakognitiv faoliyatini boshqarish bilan birga, kelajakda o‘quvchilarining ham o‘z faoliyatini anglashiga yordam bera olishi kerak. Shu sababli u metakognitiv savollar tuzish, refleksiv topshiriqlar yaratish, o‘z-o‘zini baholash mezonlarini ishlab chiqish va o‘quvchini xatosini mustaqil aniqlashga yo‘naltirish ko‘nikmalarini ham egallashi lozim.

Rasulovning elektron portfolio haqidagi tadqiqotida ham portfolio talabaning metakognitiv fikrlashini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqilgan. Mazkur ish 2024-yilda “Kasb-hunar ta’limi” jurnalida 229–232-betlarda e’lon qilingan. [6, 229–232-b.]

Metodologiya va muhokama. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Manbalarni tanlashda 2024–2026-yillarda e’lon qilingan ilmiy ishlar hamda mavzuga bevosita aloqador O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlariga ustuvorlik berildi.

Tahlil natijalari metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishning uchta asosiy shartini ajratish imkonini berdi.

Birinchidan, metakognitiv strategiyalar **aniq va bevosita o‘rgatilishi** kerak. Talaba strategiyadan foydalanishni o‘z-o‘zidan bilib oladi, deb hisoblash yetarli emas. Unga rejalashtirish, monitoring va refleksiya qanday amalga oshirilishini amaliy topshiriqlar orqali ko‘rsatish zarur. 2024-yilgi tizimli sharhda aynan metakognitiv strategiyalarni chuqur va aniq o‘rgatish hamda o‘z-o‘zini baholash faoliyatining samaradorligi qayd etilgan. [3]

Ikkinchidan, metakognitiv faoliyat **real o‘quv va kasbiy vazifalar bilan bog‘lanishi** kerak. Masalan, bo‘lajak o‘qituvchi dars ishlanmasini tuzayotganda faqat tayyor reja yaratmasdan, nima uchun aynan shu metodlarni tanlaganini, o‘quvchilarning ehtiyojini qanday hisobga olganini va dars yakunida tanlangan metodning samaradorligini qanday baholashini tushuntirishi kerak.

Uchinchidan, **inson omili** muhim. Har bir talabaning bilim darajasi, tajribasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, xatoga munosabati va mustaqil qaror qabul qilish darajasi turlicha. Shuning uchun metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishda barcha talabalarga bir xil tayyor algoritmni qo‘llashdan ko‘ra, individual refleksiya va pedagogik muloqotga imkon berish samaraliroq.

Aynan shu nuqtada loyihaviy yondashuv katta imkoniyat beradi. Loyiha faoliyati davomida talaba muammoni aniqlaydi, maqsad qo‘yadi, reja tuzadi, strategiyani tanlaydi, ish jarayonini

kuzatadi, natijani baholaydi va yakunda o‘z faoliyatini tahlil qiladi. Demak, loyihaviy faoliyatning tabiiy tuzilishi metakognitiv faoliyatning mantiqiy ketma-ketligi bilan mos keladi.

Bunday jarayonda o‘qituvchi tayyor javob beruvchi emas, balki talabaning fikrlashini yo‘naltiruvchi subyekt sifatida qatnashadi. Masalan, “Qaysi usulni tanlaysiz?”, “Nima uchun?”, “Jarayonda qanday muammo yuzaga keldi?”, “Boshqa usuldan foydalansangiz natija o‘zgararmidi?” kabi savollar talabaning o‘z faoliyatiga ongli munosabatini kuchaytiradi.

Chengning 2025-yildagi tadqiqoti ham metakognitiv pedagogikani rivojlantirishda hamkorlikdagi rejalashtirish va kollektiv refleksiyaning ahamiyatini ko‘rsatadi. [5, 142–158-b.] Shu bilan birga, metakognitiv kompetentlikni rivojlantirish faqat texnologiya yoki metod masalasi emas. Talabaning o‘z tajribasidan foydalanishi, xatosini tan olishi, savol berishi, fikrini qayta ko‘rib chiqishi va o‘qituvchi bilan ochiq muloqotga kirishishi ham jarayonning muhim qismidir. Shuning uchun metakognitiv ta’limda **insoniy munosabat va pedagogik hamkorlik** texnologik vositalar qatorida emas, balki ularni samarali ishlatishning sharti sifatida qaralishi kerak.

Xulosa. Bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni zamonaviy pedagogik ta’limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahlil qilingan zamonaviy xorijiy va mahalliy tadqiqotlar metakognitiv kompetentlikni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki o‘z faoliyatini anglash, rejalashtirish, monitoring qilish, baholash va takomillashtirishga qaratilgan amaliy kompetentlik sifatida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonlik olimlarning, xususan, E.M. Rasulov va L.R. Djurayevaning so‘nggi tadqiqotlari metakognitiv faoliyatni rivojlantirishni mustaqil ta’lim, kognitiv faoliyat, elektron portfolio, rejalashtirish, monitoring va refleksiya bilan bog‘lash imkonini beradi. [1; 2; 6]

Xorijiy tadqiqotlar ham bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda metakognitiv strategiyalarni aniq o‘rgatish, o‘z-o‘zini baholash va refleksiv faoliyatning muhimligini tasdiqlaydi. [3–5] Natijada bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirishni alohida mashg‘ulot bilan cheklamasdan, uni mustaqil ta’lim, loyihaviy faoliyat, pedagogik amaliyot, o‘z-o‘zini baholash va refleksiyaga izchil singdirish maqsadga muvofiq.

Eng muhimi, metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishda inson omili unutmasligi kerak. Talaba o‘z faoliyatini mexanik tarzda emas, balki o‘z tajribasi, qarorlari, xatolari va erishgan natijalari asosida tahlil qilgandagina metakognitiv kompetentlik real kasbiy sifatga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rasulov E.M. Kognitiv hamda metakognitiv faoliyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik va ularni rivojlantirish usullari // *O‘zbekiston–2030: innovatsiya, fan va ta’lim istiqbollari*. III Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2025. – B. 41–45.
2. Djurayeva L.R. Mustaqil ta’lim asosida talabalarda metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish // *Inter Education & Global Study*. – 2026. – Vol. 4, Issue 4.
3. Fernández Ortube A., Panadero E., Dignath C. Self-Regulated Learning Interventions for Pre-service Teachers: A Systematic Review // *Educational Psychology Review*. – 2024. – Vol. 36. – Article 113. DOI: 10.1007/s10648-024-09919-5.

4. Guba T.-P., Barbieri C.A., Jansen A., Morris A. Supports for preservice teachers' metacognitive monitoring and explanations of fraction comparisons // *Instructional Science*. – 2026. – Vol. 54. – Article 18. DOI: 10.1007/s11251-025-09773-0.
5. Cheng E.C.K. Nurturing preservice teachers' metacognitive pedagogies through Lesson Study // *Teaching Education*. – 2025. – Vol. 36, No. 2. – P. 142–158. DOI: 10.1080/10476210.2025.2451880.
6. Rasulov E.M. Elektron portfolio tizimi talabalarda metakognitiv fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida // *Kasb-hunar ta'limi*. – 2024. – №6. – B. 229–232.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL O‘QUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Bakhtikhon Kurbonova
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5754-5891
Fergana state university
Uzbekistan, Fergana, Murabbiylar, 19, Republic of Uzbekistan
Email: baxtixon78@gmail.com
Tel.: (+998-93) 648 54 76
Sobirova Gulhayo Yodgorali qizi
Farg‘ona davlat universiteti magistranti
E-mail: gul_hayo@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil ta’lim faolligini oshirishning ilmiy-metodik asoslari Texnologiya fani misolida yoritilgan. Mustaqil ta’lim faolligi o‘quvchining faqat topshiriqni yakka tartibda bajarishi emas, balki maqsadni anglash, faoliyatni rejalashtirish, material va vositalarni ongli tanlash, amaliy harakatlarni mustaqil tashkil etish, o‘z ishini nazorat qilish, xatolarni tuzatish va natijani baholashga tayyorligini ifodalovchi integrativ sifat sifatida talqin qilinadi. Maqolada o‘zini boshqarib o‘rganish nazariyasi, loyiha asosida ta’lim, maker yondashuvi va shakllantiruvchi baholash g‘oyalari tahlil qilinib, Texnologiya darslari uchun “maqsad – reja – amal – nazorat – refleksiya” sikliga asoslangan metodik model taklif etiladi. Model doirasida motivatsion-maqsadli, kognitiv-rejalashtiruvchi, amaliy-operatsion, nazorat-refleksiv hamda ijodiy-transfer komponentlari ajratilgan. Shuningdek, mustaqil amaliy topshiriqlarni loyihalash mezonlari, o‘qituvchi ko‘magini bosqichma-bosqich kamaytirish algoritmi, o‘zini baholash varaqasi va texnologik loyiha topshirig‘i namunasi ishlab chiqilgan. Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, taklif etilgan tizim keyingi pedagogik tajriba-sinov uchun konseptual asos sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, mustaqil ta’lim faolligi, boshlang‘ich ta’lim, Texnologiya fani, o‘zini boshqarib o‘rganish, loyiha asosida ta’lim, maker yondashuvi, amaliy topshiriq, refleksiya, o‘zini baholash, ijodiy faoliyat, pedagogik ko‘mak.

Аннотация: В статье раскрываются научно-методические основы повышения самостоятельной учебной активности учащихся начальных классов на примере предмета «Технология». Самостоятельная учебная активность рассматривается не как простое индивидуальное выполнение задания, а как интегративное качество, включающее осознание цели, планирование деятельности, осознанный выбор материалов и инструментов, самостоятельную организацию практических действий, самоконтроль, исправление ошибок и оценивание результата. На основе анализа теории саморегулируемого обучения, проектного обучения, maker-подхода и формирующего оценивания предложена методическая модель, построенная на цикле «цель – план – действие – контроль – рефлексия». В структуре модели выделены мотивационно-целевой, когнитивно-планирующий, практико-операциональный, контрольно-рефлексивный и творческо-трансферный компоненты. Разработаны критерии конструирования самостоятельных практических заданий, алгоритм поэтапного сокращения педагогической поддержки, лист самооценки и пример технологического проектного задания. Исследование имеет теоретико-методический характер; предложенная система рассматривается как концептуальная основа для последующей педагогической апробации и экспериментальной проверки.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, самостоятельная учебная активность, начальное образование, предмет «Технология», саморегулируемое обучение, проектное обучение, maker-подход, практическое задание, рефлексия, самооценка, творческая деятельность, педагогическая поддержка.

Abstract: This article examines the scientific and methodological foundations for enhancing primary school students' independent learning activity through Technology education. Independent learning activity is interpreted not merely as performing a task individually, but as an integrative quality that includes understanding a goal, planning one's actions, consciously selecting materials and tools, organizing practical work independently, monitoring performance, correcting errors, and evaluating the final result. Drawing on self-regulated learning theory, project-based learning, maker education, and formative assessment, the article proposes a methodological model based on the cycle "goal – plan – action – monitoring – reflection." The model includes motivational-goal, cognitive-planning, practical-operational, monitoring-reflective, and creative-transfer components. Criteria for designing independent practical tasks, an algorithm for gradually fading teacher support, a self-assessment checklist, and an example of a technology project task are developed. The study is theoretical and methodological in nature; therefore, no fabricated experimental statistics are presented. The proposed framework is intended to serve as a conceptual basis for subsequent classroom implementation and empirical validation in primary Technology lessons.

Key words: independent learning, independent learning activity, primary education, Technology education, self-regulated learning, project-based learning, maker education, practical task, reflection, self-assessment, creative activity, teacher scaffolding.

KIRISH

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining bilimni tayyor shaklda qabul qilishi emas, balki uni izlash, faoliyatni rejalashtirish, topshiriqni bajarish usulini tanlash va natijasini baholashga odatlanishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot hajmining ortishi,

texnologik muhitning tez o‘zgarishi va ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning kuchayishi o‘quvchidan mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini erta bosqichdan shakllantirishni talab qiladi. Boshlang‘ich sinfda bu jarayon kattalar nazoratidan butunlay voz kechish ma’nosini anglatmaydi. Aksincha, o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan bosqichli ko‘mak o‘quvchini tashqi boshqaruvdan o‘zini o‘zi boshqarishga olib borishi lozim.

Mustaqil ta’lim faolligi pedagogik adabiyotlarda o‘quvchining maqsad qo‘yishi, vazifani tushunishi, o‘z faoliyatini rejalashtirishi, bajarish jarayonini nazorat qilishi va natijani baholashi bilan bog‘liq holda izohlanadi. B. Zimmerman o‘zini boshqarib o‘rganishni maqsadni oldindan belgilash, faoliyat davomida strategiyalarni qo‘llash va yakunda o‘z natijasini tahlil qilishdan iborat siklik jarayon sifatida ko‘rsatadi [4]. Keyingi tadqiqotlar ham o‘zini boshqarishning kognitiv, metakognitiv, motivatsion va hissiy jihatlari bir-biridan ajralmagan holda ishlashini ta’kidlaydi [5]. Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining mustaqil faolligini faqat “o‘qituvchisiz ishlash” bilan tenglashtirish metodik jihatdan tor yondashuv hisoblanadi.

Mazkur masalani Texnologiya fani misolida o‘rganish alohida imkoniyat yaratadi. Texnologiya darsida o‘quvchi faqat matnni o‘qib yoki savolga javob berib qolmaydi; u material xususiyatini kuzatadi, buyum yoki mahsulot g‘oyasini tanlaydi, ketma-ketlikni rejalashtiradi, o‘lchaydi, kesadi, biriktiradi, bezatadi, xavfsizlik qoidalariga amal qiladi va tayyor natijani baholaydi. Bu jarayonning o‘zi maqsad – reja – amal – nazorat – refleksiya mantiqiga ega. Mahalliy metodik qo‘llanmalarda ham Texnologiya fanining amaliy, ijodiy, kasbiy yo‘naltiruvchi va mehnat tarbiyasiga oid imkoniyatlari alohida qayd etiladi [1; 2; 3]. Shu sababli mazkur fan mustaqil ta’lim faolligini amaliy faoliyat orqali bosqichma-bosqich shakllantirish uchun qulay pedagogik maydon bo‘la oladi.

Xalqaro tadqiqotlarda self-regulated learning strategiyalarini boshlang‘ich maktabdayoq rivojlantirish mumkinligi ko‘rsatilgan. Dignath, Buettner va Langfeldt tomonidan o‘tkazilgan meta-tahlil boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘zini boshqarib o‘rganish strategiyalarini maqsadli o‘rgatish akademik natijalar, strategiyalardan foydalanish va motivatsiyaga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatadi [6]. Shu bilan birga, o‘qituvchi strategiyalarni bevosita tushuntirishi va o‘quvchi mustaqil qaror qabul qilishi mumkin bo‘lgan o‘quv muhitini yaratishi zarur [7]. Bu ikki yo‘nalish — bevosita strategik o‘rgatish va bilvosita mustaqillikka undovchi muhit — Texnologiya darsidagi amaliy topshiriqlarni tashkil etishda bir-birini to‘ldiradi.

Texnologiya ta’limi bilan yaqin bo‘lgan maker education va project-based learning yondashuvlari o‘quvchining g‘oyani moddiy mahsulotga aylantirishi, sinab ko‘rishi, xatoni tuzatishi va natijani taqdim etishiga tayanadi. So‘nggi K–12 maker ta’limi sharhlari qo‘l mehnati, dizayn, prototiplash, hamkorlik va real hayotiy muammolar bilan ishlash o‘quvchini faol subyektga aylantirish imkonini berishini ko‘rsatadi [11; 12]. Biroq loyiha usuli o‘z-o‘zidan samaradorlikni kafolatlamaydi. Boshlang‘ich ta’limdagi project-based learning bo‘yicha sistematik sharhlar topshiriq dizayni, o‘qituvchi ko‘magi, baholash va amalga oshirish sifati yetarli ochib berilmasa natijalarni ishonchli talqin qilish qiyinligini ko‘rsatadi [10]. Shuning uchun mustaqil ta’lim faolligini rivojlantirishda “o‘quvchini erkin qo‘yish” emas, balki mustaqillikning metodik boshqariladigan darajalarini yaratish asosiy masala bo‘lishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang‘ich sinf Texnologiya darslarida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faolligini oshirish uchun nazariy-metodik model ishlab chiqish, uning komponentlari, bosqichlari, pedagogik shartlari, topshiriq dizayni va baholash mezonlarini

asoslashdir. Maqola empirik tajriba natijalarini taqdim etmaydi; uning vazifasi keyingi tajriba-sinovda tekshirilishi mumkin bo‘lgan yaxlit metodik konstruktsiyani shakllantirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mustaqil ta’lim faolligini tushuntirish uchun eng mos nazariy asoslardan biri o‘zini boshqarib o‘rganish konsepsiyasidir. Zimmerman modeli uch asosiy fazani — oldindan rejalashtirish (forethought), bajarish va o‘zini nazorat qilish (performance), o‘zini refleksiv baholash (self-reflection)ni ajratadi [4]. Boshlang‘ich ta’lim sharoitiga ko‘chirilganda bu fazalar “nima qilishim kerak?”, “qanday bajaraman?”, “ishim qanday chiqdi va keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” kabi yoshga mos savollar orqali konkretlashtirilishi mumkin. Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, mustaqillikni yakuniy sifat sifatida emas, balki takrorlanib boruvchi faoliyat sikli sifatida ko‘radi.

Panadero tomonidan olti asosiy self-regulated learning modeli tahlil qilingan sharhda o‘zini boshqarishning metakognitiv nazorat, motivatsiya, strategiya tanlash, kontekst va refleksiya bilan bog‘liq kompleks tuzilishi ko‘rsatiladi [5]. Bu holat Texnologiya darsida faqat “ishni o‘zi bajardi” ko‘rsatkichiga tayanish yetarli emasligini anglatadi. O‘quvchi topshiriq shartini tushunmagan, reja tuzmagan yoki xatosini anglamagan holda mahsulotni tasodifan muvaffaqiyatli tayyorlashi mumkin. Shu bois mustaqil faollik jarayon ko‘rsatkichlari orqali ham baholanishi kerak.

Dignath va hammualliflarning boshlang‘ich sinfdagi self-regulated learning bo‘yicha meta-tahlili mazkur kompetensiya yosh bolalarda ham o‘rgatilishi mumkinligini asoslaydi [6]. Dignath va Veenman esa o‘qituvchi ikki yo‘l bilan mustaqillikni qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatadi: birinchisi — rejalashtirish, monitoring, o‘zini baholash kabi strategiyalarni aniq o‘rgatish; ikkinchisi — o‘quvchi ushbu strategiyalarni qo‘llashga majbur bo‘ladigan vaziyat va topshiriqlarni yaratish [7]. Texnologiya darsida bu “avval o‘qituvchi namuna qiladi — keyin o‘quvchi algoritm kartasi bilan bajaradi — so‘ng kartaning ayrim qismlari qisqartiriladi — oxirida o‘quvchi o‘zi reja tuzadi” ketma-ketligida ifodalanishi mumkin.

Shakllantiruvchi baholash ham mustaqil faollikni kuchaytiruvchi muhim mexanizmdir. Black va Wiliam baholashni faqat yakuniy ball berish emas, balki o‘qitish va o‘rganish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladigan axborot manbai sifatida talqin qilgan [8]. Hattie va Timperley samarali qayta aloqa o‘quvchiga maqsad, joriy natija va keyingi qadam o‘rtasidagi farqni anglashga yordam berishini ta’kidlaydi [9]. Texnologiya darsida “buyum chiroyli/chiroyli emas” kabi umumiy hukmdan ko‘ra “o‘lchamga rioya qilinganmi?”, “biriktirish mustahkammi?”, “ish joyi xavfsiz saqlanganmi?”, “o‘quvchi xatosini mustaqil topdimi?” kabi aniq mezonlar mustaqil nazoratni rivojlantiradi.

Maker education va design-based learning Texnologiya fanining tabiatiga metodik jihatdan yaqin. K–12 maker ta’limi bo‘yicha zamonaviy sistematik sharhlar o‘quvchilarning real materiallar va raqamli vositalar bilan ishlashi, mahsulot yaratishi, sinashi, takomillashtirishi va hamkorlikda muammo yechishini mazkur yondashuvning asosiy belgilaridan deb ko‘rsatadi [11; 12]. Boshlang‘ich sinfdagi design thinking va making asosidagi loyiha faoliyatiga oid yangi tadqiqotlar motivatsiya va o‘ziga ishonch bilan bog‘liq ijobiy o‘zgarishlarni ham qayd etadi [13]. Biroq bu natijalarni bevosita har qanday Texnologiya darsiga ko‘chirish mumkin emas; yosh, topshiriq murakkabligi, material xavfsizligi va o‘qituvchi ko‘magi darajasi albatta hisobga olinishi kerak.

Maqolada nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va faoliyatni strukturaviy tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Birinchi bosqichda mustaqil ta’lim va self-regulated learningga oid nazariy manbalar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda Texnologiya fanining amaliy faoliyat xususiyatlari — material tanlash, rejalashtirish, texnologik ketma-ketlik, xavfsizlik, mahsulot sifati va refleksiya — mustaqil o‘rganish jarayoni bilan qiyoslandi. Uchinchi bosqichda mustaqil ta’lim faolligining komponentlari va mezonlari ajratildi. To‘rtinchi bosqichda dars jarayoni uchun bosqichli metodik model va topshiriq pasporti ishlab chiqildi. Beshinchi bosqichda modelning imkoniyatlari va ehtimoliy cheklovlari nazariy jihatdan baholandi.

Tadqiqotning metodologik chegarasi aniq belgilandi: maqolada real tajriba guruhi, nazorat guruhi, foiz ko‘rsatkichlari yoki statistik ahamiyatlilik natijalari mavjud emas. Shu sababli quyida keltiriladigan “natijalar” empirik samaradorlik natijalari emas, balki adabiyotlar tahlili va pedagogik modellashtirish orqali ishlab chiqilgan ilmiy-metodik natijalardir. Ularning samaradorligi keyingi tadqiqotda tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

NATIJALAR

Nazariy tahlil asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchisining mustaqil ta’lim faolligi quyidagicha operatsion ta’riflandi: o‘quvchining o‘quv-amaliy vazifani tushunish, maqsad va kutiladigan natijani anglash, ish rejasini tuzish, zarur material hamda vositalarni tanlash, texnologik amallarni xavfsiz va izchil bajarish, o‘z ishini mezon asosida nazorat qilish, xatoni tuzatish va yakuniy natija yuzasidan refleksiya qilishga tayyorligi va faol ishtiroki. Mazkur ta’rif mustaqillikni “yordam so‘ramaslik” bilan emas, balki faoliyatni tobora ko‘proq o‘zi boshqarish qobiliyati bilan bog‘laydi.

Mustaqil ta’lim faolligining besh komponentli tuzilishi taklif etildi. Birinchi komponent — motivatsion-maqsadli komponent bo‘lib, o‘quvchining topshiriqqa qiziqishi, nima uchun bajarayotganini tushunishi va natijaga intilishini aks ettiradi. Ikkinchi komponent — kognitiv-rejalashtiruvchi komponent; bunda topshiriq shartini tushunish, ish bosqichlarini tartiblash, material va asboblarni tanlash namoyon bo‘ladi. Uchinchi komponent — amaliy-operatsion komponent bo‘lib, o‘quvchining texnologik amallarni bajarish, xavfsizlikka rioya qilish, vaqt va materialni oqilona ishlatishini qamrab oladi. To‘rtinchi komponent — nazorat-refleksiv komponent; bunda o‘z ishini mezon bilan taqqoslash, xatoni topish, tuzatish va qiyinchilik sababini izohlash muhim. Beshinchi komponent — ijodiy-transfer komponenti; o‘quvchi o‘rgangan usulni yangi vaziyatga ko‘chira olishi, dizayn variantini taklif qilishi yoki mahsulotni takomillashtirish yo‘lini ko‘rsatishi bilan tavsiflanadi.

1-jadval. Mustaqil ta’lim faolligining komponentlari va diagnostik ko‘rsatkichlari

Komponent	Asosiy ko‘rsatkich	Kuzatiladigan xatti-harakat	Baholash savoli
Motivatsion-maqsadli	Maqsadni anglash va topshiriqqa kirishish	Vazifa mazmunini o‘z so‘zi bilan aytadi, natijaga qiziqish bildiradi	Nima tayyorlayman va buning maqsadi nima?

Komponent	Asosiy ko‘rsatkich	Kuzatiladigan xatti-harakat	Baholash savoli
Kognitiv-rejalashtiruvchi	Reja va vositalarni tanlash	Bosqichlarni tartiblaydi, material/asbobni asosli tanlaydi	Qaysi ishni avval, qaysi birini keyin bajaraman?
Amaliy-operatsion	Mustaqil va xavfsiz bajarish	Amallarni izchil bajaradi, xavfsizlik va tejamkorlikka rioya qiladi	Ishni to‘g‘ri va xavfsiz bajaryapmanmi?
Nazorat-refleksiv	O‘zini tekshirish va tuzatish	Mezon bilan solishtiradi, xatoni topadi va tuzatadi	Natijam mezonga mosmi, nimani tuzatishim kerak?
Ijodiy-transfer	Yangi yechim va ko‘chirish	Dizayn variantini taklif qiladi, o‘rgangan usulni yangi topshiriqda qo‘llaydi	Bu usulni yana qayerda yoki boshqacha qanday qo‘llash mumkin?

Mazkur komponentlar asosida mustaqil faollikni uch darajada baholash tavsiya etiladi. Yuqori darajada o‘quvchi vazifani tushuntira oladi, ish rejasini mustaqil tuzadi, material va vositani ongli tanlaydi, bajarish jarayonida o‘zini tekshiradi, xatosini tuzatadi va yakunda faoliyatini izohlaydi. O‘rta darajada o‘quvchi asosiy ishni bajaradi, biroq rejalashtirish, xatoni aniqlash yoki refleksiyada qisqa yo‘naltiruvchi savolga ehtiyoj sezadi. Past darajada esa o‘quvchi topshiriq ketma-ketligini tashqi ko‘maksiz tashkil eta olmaydi, nazoratni asosan o‘qituvchiga topshiradi va natijani mezon asosida baholashda qiynaladi. Ushbu darajalar o‘quvchini “kuchli-kuchsiz” deb belgilash uchun emas, keyingi pedagogik ko‘mak hajmini aniqlash uchun xizmat qilishi kerak.

Texnologiya darslari uchun metodik jarayonning markaziy konstruksiyasi sifatida “Maqsad – Reja – Amal – Nazorat – Refleksiya” (MRANR) sikli taklif etildi. Mazkur sikl self-regulated learningning oldindan rejalashtirish, bajarish va refleksiya bosqichlarini boshlang‘ich sinf uchun konkretlashtiradi [4; 7]. Har bir amaliy topshiriqda o‘quvchi ushbu besh bosqichni ko‘rinadigan tarzda bosib o‘tishi kerak. Muhim jihat shundaki, dastlabki bosqichlarda har bir qadam o‘qituvchi tomonidan grafik karta, piktogramma yoki qisqa savol bilan qo‘llab-quvvatlanadi; keyingi darslarda esa tayanchlar kamaytirilib, boshqaruv o‘quvchiga o‘tkaziladi.

2-jadval. Texnologiya darsida MRANR siklining metodik tashkil etilishi

Bosqich	O‘quvchi faoliyati	O‘qituvchi ko‘magi	Metodik vosita

Bosqich	O‘quvchi faoliyati	O‘qituvchi ko‘magi	Metodik vosita
1. Maqsad	Vazifa va mahsulot talabini anglaydi	Muammoli savol va aniq natija mezonini beradi	Namuna, rasm, muammoli vaziyat
2. Reja	Bosqichlarni tartiblaydi, material/asbob tanlaydi	Dastlab reja shabloni beradi, keyin tayanchni kamaytiradi	Texnologik xarita, reja kartasi
3. Amal	Mahsulotni mustaqil tayyorlaydi	Kuzatadi; faqat zarur holatda yo‘naltiruvchi savol beradi	Asbob, material, xavfsizlik piktogrammasi
4. Nazorat	Oraliq va yakuniy natijani mezon bilan tekshiradi	Javobni aytmaydi, tekshirish mezoniga qaytaradi	Chek-list, sifat mezonlari
5. Refleksiya	Qiyinchilik, muvaffaqiyat va keyingi qadamni izohlaydi	Refleksiv savollar bilan umumlashtiradi	“Nima o‘rgandim?”, “Nimani o‘zgartiraman?” kartasi

MRANR siklining samarali ishlashi uchun o‘qituvchi ko‘magini bosqichma-bosqich kamaytirish muhim. Birinchi daraja — namuna va izohlash: o‘qituvchi ish usulini ochiq namoyish qiladi hamda nima sababdan aynan shunday yo‘l tutayotganini verbalizatsiya qiladi. Ikkinchi daraja — tayanch bilan mustaqil bajarish: o‘quvchi texnologik xarita, piktogramma va qisqa savollar yordamida ishlaydi. Uchinchi daraja — qisman tayanch: tayyor ketma-ketlik o‘rniga o‘quvchi bosqichlarni o‘zi tartiblaydi, o‘qituvchi faqat tekshirish savollarini beradi. To‘rtinchi daraja — mustaqil loyiha: o‘quvchi maqsad, reja, material tanlovi, bajarish va baholashni mustaqil tashkil etadi. Beshinchi daraja — transfer: avvalgi usulni yangi material yoki boshqa mahsulotga moslashtiradi. Bu jarayon o‘qituvchi yordamining birdan to‘xtatilishi emas, balki scaffoldingning ongli ravishda “so‘nib borishi”dir.

Mustaqil topshiriq dizaynida tanlov imkoniyati muhim, biroq tanlov chegaralangan va yoshga mos bo‘lishi kerak. Masalan, 1–2-sinflarda o‘quvchiga uch xil rang, ikki xil bezak yoki ikki xil shakldan birini tanlash taklif etilishi mumkin. 3–4-sinflarda esa mahsulotning funksiyasi, shakli yoki material kombinatsiyasini mustaqil tanlash ko‘lami kengaytiriladi. Tanlov o‘quvchining egalik hissini kuchaytiradi, lekin juda ko‘p variant boshlang‘ich yoshda kognitiv yukni oshirishi mumkin. Shuning uchun mustaqillik “cheksiz erkinlik” emas, maqsadga yo‘naltirilgan tanlov sifatida tashkil etilishi lozim.

Texnologiya darsida mustaqil faollikni rivojlantirish uchun topshiriq mahsulotga emas, jarayonga ham yo‘naltirilishi kerak. Masalan, o‘qituvchi “qalamdon tayyorlang” deyish bilan

cheklanmasdan, topshiriq pasportida mahsulotning funksiyasi, cheklovlar, xavfsizlik talablari, rejalashtirish vazifasi va o‘zini baholash mezonlarini ham ko‘rsatadi. Bunday konstruktsiya o‘quvchini tayyor namunani ko‘chirishdan dizayn qarori qabul qilishga olib keladi.

Quyida 3–4-sinf uchun “Qayta ishlanadigan materiallardan stol usti qalamdoni” topshirig‘i metodik namuna sifatida taklif etiladi. Topshiriqning muammoli savoli: “Keraksiz karton yoki qadoqlash materialini qanday qilib foydali va mustahkam buyumga aylantirish mumkin?” O‘quvchi mahsulotning kamida uchta talabini oladi: qalamlarni ushlab turishi, stol ustida barqaror turishi va xavfsiz materialdan tayyorlanishi. U dastlab eskiz chizadi, material ro‘yxatini tuzadi, ish bosqichlarini 4–6 qadamga ajratadi, mahsulotni tayyorlaydi va chek-list orqali tekshiradi. Yakunda “Men qaysi qarorni o‘zim qabul qildim?”, “Qaysi xatoni tuzatdim?”, “Keyingi safar nimani yaxshilardim?” savollariga javob beradi. Shu tariqa birgina buyum tayyorlash faoliyati rejalashtirish, amaliy ijro, o‘zini nazorat qilish va refleksiya uchun birlashtirilgan didaktik vazifaga aylanadi.

3-jadval. Mustaqil amaliy topshiriq pasporti (namuna)

Pasport elementi	Mazmuni
Mavzu	Qayta ishlanadigan materiallardan stol usti qalamdoni
Muammoli savol	Keraksiz karton yoki qadoqlash materialini qanday qilib foydali va mustahkam buyumga aylantirish mumkin?
Mustaqil qaror nuqtalari	Shakl, rang, bezak, material kombinatsiyasi, biriktirish usuli
Rejalashtirish	Eskiz + materiallar ro‘yxati + 4–6 bosqichli ish ketma-ketligi
Xavfsizlik	Qaychi va yelimdan foydalanish qoidalari, ish joyini tartibli saqlash
O‘zini nazorat qilish mezonlari	Barqarorlik; funksionallik; tozaligi; mustahkamligi; xavfsizlik; reja bo‘yicha ishlash
Refleksiya	Nimani o‘zim tanladim? Qaysi qiyinchilikni yengdim? Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?

Mustaqil faollikni baholashda o‘zini baholash varaqasi alohida ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf uchun u uzun matnli anketa emas, 5–6 mezondan iborat sodda chek-list shaklida bo‘lishi maqsadga muvofiq: “Maqsadni tushundim”, “Reja tuzdim”, “Asboblarni to‘g‘ri tanladim”, “Xavfsizlikka amal qildim”, “Ishimni tekshirdim”, “Xatoni tuzatdim”. 1–2-sinflarda

emoji yoki uch darajali belgilar, 3–4-sinflarda “mustaqil bajardim / ozgina yordam kerak bo‘ldi / ko‘p yordam kerak bo‘ldi” ko‘rinishidagi shkala ishlatilishi mumkin. Muhimi, o‘zini baholash baho qo‘yish vositasi emas, o‘quvchining o‘z faoliyatini ko‘rishga o‘rgatuvchi refleksiv vosita bo‘lishidir.

O‘qituvchining savol berish usuli ham mustaqillik darajasiga bevosita ta’sir qiladi. “Buni shunday qil” yoki “noto‘g‘ri qilding” kabi direktiv ko‘rsatmalar o‘quvchining qaror qabul qilish jarayonini o‘qituvchiga qaytaradi. Yo‘naltiruvchi savollar esa boshqaruvni o‘quvchida qoldiradi: “Rejangning qaysi bosqichidasan?”, “Qaysi mezon bilan tekshirishing mumkin?”, “Ikki variantdan qaysi biri mustahkamroq va nima uchun?”, “Xavfsizlik qoidasi bu yerda nimani talab qiladi?” Shu tarzda qayta aloqa javobni berib qo‘ymaydi, balki o‘quvchini o‘z fikrlash jarayoniga qaytaradi [9].

Taklif etilgan metodika uchun quyidagi pedagogik shartlar belgilandi: (1) topshiriq maqsadi va mahsulot talablari o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi; (2) faoliyatda haqiqiy tanlov va qaror nuqtalari mavjud bo‘lishi; (3) o‘qituvchi ko‘magi o‘quvchi tayyorgarligiga qarab bosqichma-bosqich kamaytirilishi; (4) xavfsizlik algoritmi mustaqillikdan oldin o‘zlashtirilishi; (5) natija bilan birga jarayon ham baholanishi; (6) o‘zini baholash va refleksiya muntazam qo‘llanishi; (7) topshiriqlar murakkabligi sinf va individual imkoniyatga mos differensiallashtirilishi; (8) xato jazolanadigan holat emas, mahsulotni yaxshilash uchun axborot sifatida talqin qilinishi.

Metodikaning darsdagi tavsiya etiladigan vaqti ham muhim. Qisqa 45 daqiqalik mashg‘ulotda barcha bosqichni haddan tashqari cho‘zish o‘quvchini amaliy faoliyatdan uzoqlashtiradi. Shuning uchun maqsad va rejalashtirish 5–7 daqiqa, asosiy amaliy faoliyat 20–25 daqiqa, nazorat va tuzatish 5–7 daqiqa, refleksiya esa 3–5 daqiqa doirasida tashkil etilishi mumkin. Kattaroq loyiha ikki yoki uch darsga taqsimlanadi. Bu vaqt ko‘rsatkichlari qat’iy norma emas, balki amaliy jarayonning muvozanatini saqlash uchun metodik orientirdir.

Shunday qilib, nazariy-metodik natija sifatida Texnologiya fani uchun mustaqil ta’lim faolligini oshirishning yaxlit tizimi shakllantirildi: besh komponentli mezonlar tizimi + MRANR sikli + bosqichli pedagogik ko‘mak + mustaqil topshiriq pasporti + o‘zini baholash va refleksiya vositalari. Mazkur elementlar alohida qo‘llanganda emas, bir-birini to‘ldirgan holda ishlaganda mustaqillikni faoliyatning ichki xususiyatiga aylantirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan modelning nazariy mantiqi self-regulated learningning siklik tabiati bilan mos keladi. Zimmerman modelidagi oldindan o‘ylash va rejalashtirish bosqichi MRANRning “maqsad” va “reja” qismlarida, bajarish va monitoring “amal” hamda “nazorat” bosqichlarida, self-reflection esa yakuniy refleksiyada namoyon bo‘ladi [4]. Biroq boshlang‘ich sinfga moslashtirishda abstrakt metakognitiv terminlar o‘rniga amaliy savollar va vizual tayanchlardan foydalanish zarur. Bu farq modelni sodda qilish emas, o‘quvchining yosh imkoniyatiga metodik moslashtirishdir.

Maqolada o‘qituvchi ko‘magining bosqichma-bosqich kamaytirilishiga alohida urg‘u berildi. Bu yondashuv Dignath va Veenman ta’kidlagan bevosita strategiya o‘rgatish va bilvosita mustaqil faoliyat muhitini yaratish g‘oyalarini birlashtiradi [7]. Dastlab o‘quvchiga “reja tuz” deyishning o‘zi yetarli emas, chunki u rejalashtirish strategiyasini bilmasligi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi strategiyani ko‘rsatadi, savol namunasini beradi va bir necha marotaba

boshqariladigan mashq tashkil etadi. Keyinchalik shu tayanchlar kamaytirilgandagina mustaqillik haqiqiy rivojlanishga aylanadi.

Texnologiya darsidagi mahsulot yaratish faoliyati maker education bilan yaqin, chunki ikkala yondashuvda ham g‘oyani materialga aylantirish, sinash, tuzatish va qayta dizayn qilish muhim. K–12 maker ta’limi bo‘yicha sharhlar real va raqamli materiallar bilan ishlash, hamkorlik, innovatsiya va artefakt yaratishning keng pedagogik imkoniyatlarini ko‘rsatadi [11; 12]. Shu bilan birga, maker faoliyatini faqat qiziqarli “yasash” darajasida qoldirish xavfi mavjud. Agar o‘quvchi nima uchun aynan shu usulni tanlaganini izohlamasa, ishini tekshirmasa yoki xatodan xulosa chiqarmasa, mustaqil ta’lim faolligi to‘liq shakllanmaydi. Shu sababli maqoladagi model “mahsulot” va “o‘rganish jarayoni”ni teng darajada ko‘radi.

Project-based learning bo‘yicha boshlang‘ich ta’lim tadqiqotlari ehtiyotkor talqinni talab qiladi. Ferrero va hammualliflarning sistematik sharhi turli tadqiqotlarda ijobiy natijalar qayd etilgan bo‘lsa-da, metodik tafsilotlar, amalga oshirish sifati va o‘lchov vositalari yetarli bo‘lmagani sabab umumiy xulosalar cheklanganini ko‘rsatadi [10]. Bu ogohlantirish taklif etilgan metodika uchun ham muhim: kelgusidagi tajriba-sinovda faqat yakuniy mahsulot ballini taqqoslash yetarli bo‘lmaydi. O‘quvchining rejalashtirish, mustaqil qaror qabul qilish, nazorat va refleksiya harakatlari ham oldindan ishlab chiqilgan rubrika va kuzatuv mezonlari bilan o‘lchanishi kerak.

Shakllantiruvchi baholashning metodik roli ham muhokamaga loyiq. O‘zini baholash varaqasi o‘quvchiga ko‘proq “ball” berish uchun emas, uning ichki nazoratini tashqi vosita orqali shakllantirish uchun xizmat qiladi. Boshlang‘ich davrda chek-list tashqi tayanch bo‘lib turadi; vaqt o‘tishi bilan o‘quvchi mezonlarni ichkilashtirib, material, o‘lcham, xavfsizlik yoki sifatni o‘zi tekshirishga odatlanadi. Bu jarayon Hattie va Timperley tomonidan qayta aloqaning “qayerdaman, maqsad qayerda, keyingi qadam nima?” mantiqi bilan mos keladi [9].

Taklif etilgan metodikaning ehtimoliy cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, barcha amaliy topshiriqlar bir xil darajada mustaqillikka mos kelmaydi; yangi yoki xavfli asbob bilan ishlashda o‘qituvchi nazorati kuchliroq bo‘lishi shart. Ikkinchidan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish tezligi, mayda motorikasi va diqqat barqarorligi turlicha bo‘lganligi uchun bir xil reja kartasi hamma uchun teng samarali bo‘lmasligi mumkin. Uchinchidan, uy sharoitidagi material imkoniyatlari farqi mustaqil loyiha natijasiga ta’sir qilishi mumkin. To‘rtinchidan, o‘qituvchi “mustaqillik”ni yordam bermaslik deb noto‘g‘ri tushunsa, qiyinchilikka duch kelgan bola motivatsiyasini yo‘qotishi ehtimoli bor. Shuning uchun kelgusida metodikani differensiallashtirish, inklyuziv moslashtirish va tajriba-sinov orqali tekshirish zarur.

Kelgusi empirik tadqiqot uchun quyidagi dizayn tavsiya etilishi mumkin: tajriba va nazorat guruhlari; boshlang‘ich va yakuniy diagnostika; mustaqil faollikning besh komponenti bo‘yicha rubrika; dars kuzatuvi; o‘quvchi mahsulotlari tahlili; qisqa o‘zini baholash varaqalari; zarur bo‘lsa o‘qituvchi intervyusi. Natijalar umumiy ball bilangina emas, komponentlar kesimida tahlil qilinsa, qaysi jihat — motivatsiya, rejalashtirish, amaliy ijro, nazorat yoki refleksiya — ko‘proq o‘zgarganini aniqlash mumkin bo‘ladi. Bunday yondashuv metodikaning samaradorligi haqida dalillangan xulosa chiqarish imkonini beradi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil ta’lim faolligini oshirish Texnologiya fanining amaliy va ijodiy imkoniyatlari bilan tabiiy ravishda uyg‘unlashadi. Mazkur fan o‘quvchini maqsadni anglash, ish rejasini tuzish, material va vositalarni tanlash, texnologik

amallarni bajarish, xavfsizlikka rioya qilish, o‘z ishini tekshirish, xatoni tuzatish va yakuniy natijani baholash kabi izchil faoliyatlarga olib kiradi. Shu sababli Texnologiya darsida mustaqillikni alohida “qo‘shimcha ko‘nikma” sifatida emas, amaliy topshiriqning ichki metodik tuzilmasi sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Nazariy tahlil natijasida mustaqil ta’lim faolligining motivatsion-maqsadli, kognitiv-rejalashtiruvchi, amaliy-operatsion, nazorat-refleksiv va ijodiy-transfer komponentlari ajratildi. Ularni dars jarayonida rivojlantirish uchun “Maqsad – Reja – Amal – Nazorat – Refleksiya” sikli taklif etildi. Ushbu siklning asosiy pedagogik sharti — o‘qituvchi ko‘magini o‘quvchining tayyorgarligi ortishi bilan bosqichma-bosqich kamaytirishdir. Ya’ni mustaqil ta’lim o‘qituvchi yordamining yo‘qligi emas, boshqaruvning asta-sekin o‘quvchiga o‘tishidir.

Maqolada ishlab chiqilgan topshiriq pasporti, o‘zini baholash chek-listi va yo‘naltiruvchi savollar tizimi amaliy darsda mustaqillikni ko‘rinadigan va boshqariladigan jarayonga aylantirishga xizmat qiladi. O‘quvchiga tanlov berish, lekin bu tanlovni yoshga mos chegaralash; xatoni jazolash emas, qayta ishlash uchun axborotga aylantirish; mahsulot bilan bir qatorda jarayonni ham baholash metodikaning muhim tamoyillari sifatida belgilandi.

Mazkur maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lgani sabab taklif etilgan modelning real samaradorligi haqida statistik da’vo qilinmaydi. Keyingi bosqichda modelni umumta’lim maktablarining 2–4-sinflarida tajriba-sinovdan o‘tkazish, mustaqil faollik komponentlari bo‘yicha diagnostik vositalarning ishonchliligini tekshirish va topshiriqlarni sinf hamda o‘quvchi imkoniyatiga mos differensiallashtirish maqsadga muvofiq. Shunda Texnologiya fanining amaliy salohiyati boshlang‘ich sinf o‘quvchisida mustaqil o‘rganish, mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish va ijodiy tashabbusni tizimli rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Raximova, N. E. Texnologiya va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 190 b.

2. Kuttibekova, G. T. Texnologiya va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 84 b.

3. Qurbonov, B., Isyanov, R. G., Kurbanova, G. B. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2018. – 384 b.

4. Zimmerman, B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory Into Practice, 2002, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2

5. Panadero, E. A Review of Self-Regulated Learning: Six Models and Four Directions for Research. Frontiers in Psychology, 2017, 8, 422. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00422

6. Dignath, C., Buettner, G., Langfeldt, H.-P. How can primary school students learn self-regulated learning strategies most effectively? A meta-analysis on self-regulation training programmes. Educational Research Review, 2008, 3(2), 101–129. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2008.02.003

7. Dignath, C., Veenman, M. V. J. The Role of Direct Strategy Instruction and Indirect Activation of Self-Regulated Learning—Evidence from Classroom Observation Studies. Educational Psychology Review, 2021, 33, 489–533. https://doi.org/10.1007/s10648-020-09534-0

8. Black, P., Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 1998, 5(1), 7–74. https://doi.org/10.1080/0969595980050102

9. Hattie, J., Timperley, H. The Power of Feedback. Review of Educational Research, 2007, 77(1), 81–112. https://doi.org/10.3102/003465430298487

10. Ferrero, M., Vadillo, M. A., León, S. P. Is project-based learning effective among kindergarten and elementary students? A systematic review. PLOS ONE, 2021, 16(4), e0249627. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249627

11. Rouse, R., Rouse, A. G. Taking the maker movement to school: A systematic review of preK–12 school-based makerspace research. Educational Research Review, 2022, 35, 100413. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100413

12. Davies, S., Seitamaa-Hakkarainen, P. Research on K-12 maker education in the early 2020s – a systematic literature review. International Journal of Technology and Design Education, 2025, 35, 763–788. https://doi.org/10.1007/s10798-024-09921-6

13. Santos, P., El Aadmi, K., Calvera-Isabal, M., Rodríguez, A. Fostering students' motivation and self-efficacy in science, technology, engineering, and design through design thinking and making in project-based learning: a gender-perspective study in primary education. International Journal of Technology and Design Education, 2025, 35, 1293–1319. https://doi.org/10.1007/s10798-025-10001-6

14. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, 1997.

15. Mayer, R. E. Multimedia Learning. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

MADANIY-IJTIMOIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA TASHKILIY-DIDAKTIK MEXANIZMLARI

Ismatova Dilorom Hotam qizi
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi,
ORCID: 0009-0002-6413-5185
ismatovadilorom91@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni raqamli turizm texnologiyalari asosida rivojlantirishni ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar tizimi va ularni amaliyotga tatbiq etishning tashkiliy-didaktik mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida shart-sharoitlar didaktik-metodik, texnologik-resurs, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv guruhlariga tasniflangan, ularni amalga oshirishning bosqichma-bosqich, integratsion, loyihaviy-faoliyat, baholash-monitoring va hamkorlik mexanizmlari ishlab chiqilgan. Maqola natijalari boshlang‘ich ta’lim muassasalari amaliyotida, o‘quv dasturlarini takomillashtirishda va o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish kurslarida foydalanish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalar, raqamli turizm texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik shart-sharoitlar, tashkiliy-didaktik mexanizm, virtual sayohat, integratsiyalashgan ta’lim, loyihaviy faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается система педагогических условий, обеспечивающих развитие культурно-социальных навыков учащихся начальной школы на основе цифровых туристических технологий, а также организационно-дидактические механизмы их практической реализации. На основе результатов исследования условия классифицируются на дидактически-методические, технологически-ресурсные, психолого-педагогические и организационно-управленческие группы, а также разработаны поэтапные, интегрированные, проектно-деятельные, оценочно-мониторинговые и кооперативные механизмы их реализации. Результаты статьи имеют практическое значение для использования в практике учреждений начального образования, при совершенствовании учебных программ и в курсах повышения квалификации учителей.

Ключевые слова: культурно-социальные навыки, цифровые туристические технологии, начальное образование, педагогические условия, организационно-дидактический механизм, виртуальные путешествия, интегрированное образование, проектная деятельность.

Annotation. This article examines the pedagogical conditions and organizational-didactic mechanisms for developing cultural-social skills in primary school pupils on the basis of digital tourism technologies. The conditions are classified into four groups — didactic-methodological, technological-resource, psychological-pedagogical, and organizational-managerial — while the corresponding mechanisms include stage-by-stage implementation, integration, project-based activity, assessment-monitoring, and cooperation. The findings are of practical value for improving primary education curricula and teacher training programs.

Key words: cultural-social skills, digital tourism technologies, primary education, pedagogical conditions, organizational-didactic mechanism, virtual excursion, integrated learning, project-based activity.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda shaxsning madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalari — o‘zga madaniyatlarga hurmat, millatlararo muloqot ko‘nikmalari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash qobiliyati — ijtimoiylashuv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi ushbu ko‘nikmalarning shakllanishi uchun nisbatan qulay davr hisoblanadi, chunki aynan shu yoshda bolada dunyoqarash, ijtimoiy munosabat va madaniy o‘z-o‘zini anglash asoslari shakllana boshlaydi.[7] Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, shuningdek ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi[8], bu esa raqamli turizm texnologiyalarini

[7] O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr // lex.uz/docs/5013007.

[8] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabr // lex.uz/docs/5030957

(virtual sayohat, interaktiv xarita, 360 daraja panoramali tur va boshqalar) ta’lim jarayoniga integratsiyalashtirish uchun institutsional zamin yaratmoqda.

Biroq mavjud ilmiy-pedagogik manbalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli turizm texnologiyalarining o‘zi hali madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni avtomatik tarzda shakllantirmaydi — bu texnologiyalarning pedagogik samaradorligi ularni qo‘llash uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar hamda mos tashkiliy-didaktik mexanizmlarning mavjudligiga bevosita bog‘liq. Aynan mana shu masala — raqamli turizm texnologiyalari qanday pedagogik shart-sharoitlar va qaysi tashkiliy-didaktik mexanizmlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni samarali shakllantirishi mumkinligi — hozirgacha yaxlit tizim sifatida yetarlicha ishlab chiqilmagan, bu esa tadqiqot muammosini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni raqamli turizm texnologiyalari asosida rivojlantirishni ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar tizimini ilmiy-nazariy asoslash hamda ularni amaliyotga tatbiq etishning tashkiliy-didaktik mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi: mavzuga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar va xorijiy ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish; aniqlangan shart-sharoitlarni ichki mantiqiy bog‘liqlik asosida tizimli guruhlarga tasniflash; ularni amalga oshirishning tashkiliy-didaktik mexanizmlarini nazariy modellashtirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda birinchi marta madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish shart-sharoitlari raqamli turizm texnologiyalari konteksti doirasida to‘rt yo‘nalishli (didaktik-metodik, texnologik-resurs, psixologik-pedagogik, tashkiliy-boshqaruv) yaxlit tizim sifatida, ularga mos besh mexanizm (bosqichma-bosqich, integratsion, loyihaviy-faoliyat, baholash-monitoring, hamkorlik) bilan birgalikda taqdim etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot nazariy-kontseptual xarakterga ega bo‘lib, quyidagi metodlar majmuidan foydalanildi. Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili metodi orqali O‘zbekiston Respublikasining ta’lim va turizm sohalarini tartibga soluvchi asosiy hujjatlari — “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi, ichki va ziyorat turizmini rivojlantirishga oid farmon va qarorlar — o‘rganildi hamda ulardagi ta’lim va turizmni raqamlashtirishga oid vazifalar[9] tizimlashtirildi. Qiyosiy-nazariy tahlil metodi yordamida xorijiy ilmiy nashrlarda yoritilgan virtual sayohat va immersiv texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’siriga oid tadqiqotlar natijalari o‘rganildi va mahalliy ta’lim konteksti bilan solishtirildi. Nazariy modellashtirish metodi orqali esa tahlil qilingan manbalar negizida pedagogik shart-sharoitlarning tasnifi va ularni amalga oshirish mexanizmlarining nazariy modeli ishlab chiqildi, bunda tizimli yondashuv barcha unsurlarni o‘zaro bog‘liq yaxlitlik sifatida ko‘rib chiqishni ta’minlovchi asosiy metodologik tamoyil bo‘lib xizmat qildi. Alohida ta’kidlash lozimki, ushbu maqolada taqdim etilgan model ampirik (tajriba-sinov yoki so‘rovnoma asosidagi) tadqiqot natijasi emas, balki normativ-huquqiy va ilmiy-nazariy manbalar tahlili negizida qurilgan kontseptual konstruksiya hisoblanadi. Shu sababli quyida keltirilgan shart-sharoitlar va mexanizmlarning amaliy samaradorligi kelgusi tajriba-sinov (pedagogik eksperiment) tadqiqotlari orqali maxsus tekshirilishini talab qiladi.

[9] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabr // lex.uz/docs/5030957. (Qarang: 2-band)

Natijalar. O‘rganilgan manbalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayoni bir qator o‘zaro bog‘liq shart-sharoitlarning majmuiy ta’sirida samarali kechishi mumkin. Ushbu shart-sharoitlar tahlil natijasida shartli ravishda quyidagi to‘rt yo‘nalishga tasniflandi: didaktik-metodik, texnologik-resurs, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv shart-sharoitlari.

Didaktik-metodik shart-sharoitlar. Birinchi guruh shart-sharoitlar o‘quv jarayonining mazmuni va metodikasiga taalluqli bo‘lib, tahlil natijasida quyidagilar aniqlandi:

- o‘quv dasturlari mazmuniga mahalliy va milliy turizm obyektlari, madaniy meros yodgorliklari haqidagi axborotni integratsiyalashgan holda kiritish;
- o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan, ko‘rgazmali-amaliy faoliyatga asoslangan o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish;
- an’anaviy o‘qitish metodlari bilan virtual sayohat, interaktiv xarita, 3D-tur kabi raqamli vositalarni uyg‘unlashtirilgan tarzda qo‘llash;
- o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va munosabatlarini bosqichma-bosqich shakllantirishga yo‘naltirilgan modulli mashg‘ulotlar tizimini joriy etish.

Ushbu shart-sharoitlarning ta’minlanishi o‘quv materialining mazmunan boyitilishiga, o‘quvchilar tomonidan milliy va jahon madaniyatiga oid bilimlarning ongli ravishda o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Texnologik-resurs shart-sharoitlari. Raqamli turizm texnologiyalaridan foydalanish tegishli texnik-texnologik baza mavjudligini taqozo etadi. Virtual va to‘liq uyg‘unlashtirilgan reallik vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va faolligini sezilarli darajada oshirishi xalqaro tadqiqotlarda ham qayd etilgan. Shu nuqtai nazardan quyidagi shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- sinf xonalarining interaktiv taxta, planshet yoki kompyuter, internet aloqasi bilan jihozlanganligi;
- virtual va to‘liq uyg‘unlashtirilgan (augmented) reallik ilovalaridan, shuningdek 360 daraja panoramali tur platformalaridan foydalanish imkoniyati;
- o‘qituvchining raqamli vositalarni metodik jihatdan to‘g‘ri qo‘llay olishini ta’minlovchi texnik-metodik tayyorgarligi;
- ta’lim muassasasida raqamli ta’lim resurslarini yaratish va yangilab borish bo‘yicha barqaror tizimning mavjudligi.

Texnologik-resurs shart-sharoitlarining yetarli darajada ta’minlanmaganligi raqamli turizm texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklashi, natijada pedagogik jarayonning umumiy samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Psixologik-pedagogik shart-sharoitlar. Madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarning rivojlanishi, eng avvalo, o‘quvchining ichki motivatsiyasi va emotsional-qadriyatli munosabati bilan uzviy bog‘liq. Shu nuqtai nazardan quyidagi shart-sharoitlar ahamiyatga molik:

- o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, vatanga muhabbat va boshqa madaniyatlarga hurmat tuyg‘ularini tarbiyalashga yo‘naltirilgan ijobiy ta’lim muhitini yaratish;
- o‘quv faoliyatida hamkorlik, o‘zaro yordam va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni loyihalashtirish;
- o‘quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli vositalardan foydalanish me’yorlarini belgilash;

● o‘qituvchi tomonidan har bir o‘quvchining faolligini qo‘llab-quvvatlovchi, ijobiy fikr-mulohaza beruvchi pedagogik munosabatni shakllantirish.

Tashkiliy-boshqaruv shart-sharoitlari. To‘rtinchi guruh shart-sharoitlar ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarish darajasiga tegishlidir. Davlat darajasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish, shuningdek turizm sohasini bosqichma-bosqich raqamlashtirish bo‘yicha qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar ta’lim muassasalari uchun ham qulay tashkiliy-huquqiy zamin yaratadi. Bunda quyidagilar muhim hisoblanadi:

● maktab ma’muriyati tomonidan raqamli turizm texnologiyalarini joriy etishga yo‘naltirilgan strategik rejalarning ishlab chiqilishi;

● o‘qituvchilar uchun malaka oshirish va metodik yordam ko‘rsatish tizimining yo‘lga qo‘yilishi;

● ota-onalar, mahalliy turizm tashkilotlari va madaniyat muassasalari bilan hamkorlikning yo‘lga qo‘yilishi;

● o‘quvchilarning erishgan natijalarini monitoring qilish va baholashning obyektiv mezonlar tizimi asosida amalga oshirilishi.

Tashkiliy-didaktik mexanizmlar. Yuqorida ko‘rsatilgan pedagogik shart-sharoitlarni amaliyotga tatbiq etish ma’lum tashkiliy-didaktik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida belgilangan ta’limni raqamlashtirish vazifalari hamda turizm sohasini raqamlashtirish bo‘yicha qo‘mita faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi[10]. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan model doirasida quyidagi beshta asosiy mexanizm belgilandi.

Birinchidan, bosqichma-bosqich tatbiq etish mexanizmi. Bu mexanizm o‘quv jarayonini uch bosqichga — tayyorlov, asosiy va yakunlovchi bosqichlarga — ajratishni nazarda tutadi. Tayyorlov bosqichida o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi aniqlanadi, o‘qituvchilar texnologik vositalardan foydalanishga tayyorlanadi. Asosiy bosqichda virtual sayohatlar, interaktiv topshiriqlar va loyihaviy faoliyat orqali madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalar bevosita shakllantiriladi. Yakunlovchi bosqichda esa erishilgan natijalar tahlil qilinadi va keyingi rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi.

Ikkinchidan, integratsion mexanizm, ya’ni raqamli turizm texnologiyalarini “Ona tili”, “Atrofimizdagi olam”, “Tarbiya”, “Tasviriy san’at” kabi fanlar mazmuniga uzviy bog‘lab kiritish. Bunda alohida mavzu sifatida emas, balki mavjud o‘quv dasturi tarkibida integratsiyalashgan modul sifatida qo‘llanilishi nazarda tutiladi.

Uchinchidan, loyihaviy-faoliyat mexanizmi. O‘quvchilar kichik guruhlarda “raqamli sayohat kundaligi”, “virtual muzey gidi”, “mening shahrim tarixi” kabi mini-loyihalarni bajaradilar. Xorijiy tadqiqotlar ham virtual tur va sayohatlar asosidagi loyihaviy faoliyatning

[10] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabr // lex.uz/docs/5030957.

o‘quvchilarda tadqiqotchilik va raqamli savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi[11].

To‘rtinchidan, baholash va monitoring mexanizmi. Bunda o‘quvchilarning madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalari uchta asosiy mezon — bilim (kognitiv), munosabat (affektiv) va faoliyat (faoliyat-amaliy) ko‘rsatkichlari — bo‘yicha muntazam tarzda kuzatib boriladi va natijalar pedagogik faoliyatni tuzatish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Beshinchidan, hamkorlik mexanizmi, ya’ni maktab, oila va mahalliy ijtimoiy-madaniy institutlar (muzey, kutubxona, turizm tashkilotlari) o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ta’minlash. Ushbu mexanizm o‘quv jarayonini real hayotiy kontekst bilan bog‘lab, o‘quvchilarda olingan bilimlarning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Muhokama. Olingan natijalar xalqaro ilmiy adabiyot konteksida bir qator jihatdan o‘z tasdig‘ini topadi. Xususan, virtual va interaktiv o‘quv muhitlarining o‘quvchilar faolligi hamda bilim olishga qiziqishini oshirishi turli fan sohalarida — tabiiy fanlardan tortib chet tili o‘qitishgacha — qayd etilgan bo‘lib[12], bu esa taklif etilgan texnologik-resurs va didaktik-metodik shart-sharoitlarning nafaqat turizm mavzusiga, balki keng ta’lim kontekstiga ham tatbiq etilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Xususan, hujayra biologiyasini o‘rganishda qo‘llanilgan virtual tur tajribasida o‘quvchilarning fanga qiziqishi va mavzuni o‘zlashtirish sifati sezilarli darajada oshgani qayd etilgan[13], bu esa loyihaviy-faoliyat mexanizmining nafaqat ijtimoiy-gumanitar, balki tabiiy-ilmiy fanlar doirasida ham qo‘llanilishi mumkinligidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, taklif etilgan model bir qator metodologik cheklovlarga ega ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Birinchidan, model ampirik tekshiruvdan o‘tkazilmagan nazariy konstruksiya bo‘lib, uning amaliy samaradorligini aniq maktab sharoitida, aniq o‘quvchilar guruhida tajriba-sinov tadqiqoti orqali sinovdan o‘tkazish talab etiladi. Ikkinchidan, shart-sharoitlarning to‘rtta guruhi shartli tasniflash bo‘lib, amaliyotda ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda o‘zaro ta’sirlashadi — masalan, texnologik-resurs ta’minoti yetarli bo‘lmagan taqdirda, eng puxta ishlab chiqilgan didaktik-metodik shart-sharoitlar ham amalda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli, keyingi tadqiqotlarda ushbu shart-sharoitlar va mexanizmlarning o‘zaro bog‘liqligini miqdoriy tahlil qilish, shuningdek ularning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarining aniq ko‘rsatkichlariga ta’sirini pedagogik eksperiment orqali baholash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni raqamli turizm texnologiyalari asosida rivojlantirish murakkab va ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, uning samaradorligi didaktik-metodik, texnologik-resurs, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv shart-sharoitlarining majmuiy ta’minlanishiga bog‘liqdir.

[11] Cardona H., Lara-Alvarez C., Parra E., Villalba-Condori K. Virtual Tours to Facilities for Educational Purposes: A Review // TEM Journal, 2023, pp. 1725–1731. DOI: 10.18421/TEM123-55.

[12] Christopoulos A., Conrad M., Shukla M. Increasing student engagement through virtual interactive learning environments // Lecture Notes in Computer Science, Springer, 2018.

[13] Bennett J.A., Saunders C.P., Hiramatsu M. A Virtual Tour of the Cell: Impact of Virtual Reality on Student Learning and Engagement in the STEM Classroom // Journal of Microbiology & Biology Education, 2022, Vol. 23(1).

Ushbu shart-sharoitlarni amaliyotga tatbiq etishda bosqichma-bosqich, integratsion, loyihaviy-faoliyat, baholash-monitoring va hamkorlik mexanizmlaridan tizimli foydalanish zarur. Aynan shu mexanizmlarning birgalikda qo‘llanilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalarga aylantirish, ularda milliy va umumbashariy madaniy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, taqdim etilgan model nazariy-kontseptual xarakterga ega ekanligi sababli, uning amaliy samaradorligini tasdiqlash uchun kelgusida maxsus tajriba-sinov tadqiqotlari o‘tkazilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr. — Manba: lex.uz/docs/5013007.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “«Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabr. — Manba: lex.uz/docs/5030957.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6165-son Farmoni, 2021-yil 9-fevral. — Manba: lex.uz/docs/5283956.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish va turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-348-son qarori, 2025-yil 19-noyabr. — Manba: lex.uz/docs/7851788.
5. Liu R., Wang L., Lei J., Wang Q., Ren Y. The impact of virtual reality on student engagement in the classroom — a critical review of the literature // Frontiers in Psychology. — 2024. — Vol. 15, art. 1360574. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1360574.
6. Cardona H., Lara-Alvarez C., Parra E., Villalba-Condori K. Virtual Tours to Facilities for Educational Purposes: A Review // TEM Journal. — 2023. — P. 1725–1731. DOI: 10.18421/TEM123-55.
7. Bennett J.A., Saunders C.P., Hiramatsu M. A Virtual Tour of the Cell: Impact of Virtual Reality on Student Learning and Engagement in the STEM Classroom // Journal of Microbiology & Biology Education. — 2022. — Vol. 23(1).
8. Christopoulos A., Conrad M., Shukla M. Increasing student engagement through virtual interactive learning environments // Lecture Notes in Computer Science, Springer. — 2018.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

A X B O R O T N O M A S I

2026, № 2

Muharrir: M.Kalonov
Musahhih: D.Jabborova
Texnik muharrir: I.Mahmudov

Manzil: Navoiy sh., Ibn Sino ko‘chasi, 45-uy.
Navoiy davlat universiteti, Bosh bino.
Tel.: (8436) 522-19-30, Faks: 225-19-30; web-sayt: *nspi.uz*
e-mail: *@nspi.uz* yoki *isfan2006@mail.ru*

Nashrga ruxsat berildi.
Times New Roman garniturasi.
Nashr hisob tabog‘i – 7,12.

© *Navoiy davlat universiteti, 2026**